

Ο ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ Ο ΧΡΟΝΟΣ ΣΤΟ ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ ΔΥΟ ΚΟΣΜΩΝ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΓΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΝΑΕΡΙΑ ΤΑΦΗ ΣΤΟΝ ΔΥΤΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ_ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΥΠΑΡΑΚΗΣ
ΣΠΟΥΔΑΣΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ_ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ_ΣΤΡΟΒΟΛΙΔΟΥ ΙΩΑΝΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ Α

- Α1. Εισαγωγή.....5
- Α2. Αντικείμενο Εργασίας 6

ΜΕΡΟΣ Β.....8

- Β1. Θρησκείες και καύση νεκρού ως βασικός τρόπος ταφής.....10
- Β2. Θρησκείες και ενταφιασμός νεκρού ως βασικός τρόπος ταφής.....13

ΜΕΡΟΣ Γ.....20

- Το φανταστικό.....21
  - Η εξημέρωση του θανάτου.....22
  - Ο προσωποποιημένος θάνατος.....23
  - Ο ρομαντικός θάνατος.....25
  - Θάνατος επί τάπητος.....26
  - Ο υπονοούμενος θάνατος.....27
  - Ο αόρατος θάνατος.....28
  - Ο θάνατος του θανάτου.....29
  - Lifestyle - ταμπού.....30
- Το τοπιακό.....32
  - Το περιεχόμενο & η ατμόσφαιρα κοιμητηρίου.....34
  - Χρονικό Αποτέφρωσης.....38

ΜΕΡΟΣ Δ.....40

- Η δυναμική του νοητού χρόνου.....41
- Η δυναμική του ορίου.....46
  - Κοιμητήριο Père Lachaise & San Michele.....47
  - Κοιμητήριο Fürstenwald.....48
  - Αποτεφρωτήριο Baumschulenweg.....51
  - Αποτεφρωτήριο Uitzicht.....54
- Η δυναμική της βιωματικής εμπειρίας.....56
  - Κοιμητήριο Langedijk.....56
  - Κοιμητήριο Brion.....58
  - Αποτεφρωτήριο Heimolen.....60
- Παραδείγματα.....62
  - Χώρος ταφής & Καύσης: Igualada & Woodland.....62
  - Κοιμητήρια Fistera, Gubbio & San Stefano.....71
  - Κοιμητήριο Borgaretto.....74
  - Αποτεφρωτήρια Siesagen & Hofhelde.....76
- Αντί Συμπεράσματος.....80

Βιβλιογραφία.....83

- Ηλεκτρονικές πηγές & πηγές φωτογραφικού υλικού.....83

ΜΕΡΟΣ Α

Ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τη ζωή ως πεπερασμένη όπου υπόκειται σε κανόνες, ενώ ο θάνατος ως γεγονός, ορίζει τη σημαντικότητά της αλλά προσδιορίζει και τη οντότητα της. Σχεδόν όσο η ύπαρξη του ατόμου αποτελεί αντικείμενο αναζήτησης, άλλο τόσο απασχόλησε και απασχολεί το τέλος αυτής. Τόσο σε πρακτικό όσο και σε φιλοσοφικό επίπεδο ο θάνατος σηματοδοτεί το μεταίχμιο δύο κόσμων στην συνείδηση των ανθρώπων, σύμφωνα με τις θρησκευτικές και κοινωνικές πεποιθήσεις που αναπτύχθηκαν συν τω χρόνω σε κάθε πολιτισμό.

Άλλη άποψη σηματοδοτεί τον θάνατο ως την μη ύπαρξη ή το απλό τέλος, με φιλοσοφικό υπόβαθρο όχι τον κόσμο των ζωντανών και τον κόσμο των νεκρών, αλλά επικεντρώνεται στο φαινόμενο της ύπαρξης ως Αρχή-Μέση-Τέλος κατά τον Sigmund Freud. Σαφώς, μιας και το ερώτημα “τι συμβαίνει μετά την ζωή” είναι αναπάντητο για την επιστήμη, οι κοινωνικο-θρησκευτικές πεποιθήσεις από την απαρχή της ζωής μέχρι και σήμερα “τολμούν” να απαντήσουν, περιγράφοντας με σχετική ακρίβεια – κυριολεκτικά ή μεταφορικά - την μετά θάνατον κατάσταση ή ζωή, μέσα από τα λόγια του θεού, των μεσσιών, των αντιπροσώπων τους ή και των λαϊκών ιστοριών.

Μια πρώτη επαφή και αναπαράσταση της θνητής υπόστασης και του τελετουργικού της ταφής συναντάται στην Ελληνική τραγωδία. Ο Όμηρος είναι ο πρώτος στην Δυτική παράδοση που έθεσε το πρόβλημα του θανάτου με την σημερινή του μορφή. Με αφετηρία την καύση της σωρού του Πάτροκλου ξετυλίγεται μια ενδιαφέρουσα αφήγηση στο πλαίσιο του Τρωικού πολέμου, η οποία καταδεικνύει την απόδοση σεβασμού και τιμών στο νεκρό σώμα. Ομοίως στην κηδεία του Αχιλλέα καταγράφεται το τελετουργικό του ενταφιασμού για την αποδοχή και τελικά την εξημέρωση της ιδέας της ανθρώπινης απώλειας*.

Όποιες και να είναι οι πεποιθήσεις του ανθρώπου, το γεγονός του θανάτου αποτελεί ηθικά ιερό γεγονός. Η εναπόθεση του νεκρού σώματος, ο σεβασμός στις θρησκευτικές αντιλήψεις και η μνήμη του θανόντος αποτελούν οικουμενικές αρχές της ανθρωπότητας και διαμορφώνουν τον πολιτισμό και τον τρόπο ζωής των ανθρώπινων κοινωνιών από τις απαρχές του κόσμου έως σήμερα. Η σημαντικότητα της αντίληψης αυτής πέραν του θρησκευτικού δικαίου, πρακτικά αποτυπώνεται και στο νομικό πλαίσιο των σύγχρονων χωρών, με την περιύβριση νεκρού και την προσβολή της μνήμης του νεκρού να αποτελούν σοβαρά ποινικά αδικήματα.

---

*Θεωρήσεις περί θανάτου και σύγχρονα σχεδιαστικά παραδείγματα χώρων ταφής, Λούντζης Γεώργιος Διονύσιος / Νικολαΐδη Γαλήνη, 2020

A2 Αντικείμενο Εργασίας

Η παρούσα εργασία σκοπό έχει να ερμηνεύσει την βιωματική έκφραση των χώρων αποχωρισμού στον δυτικό πολιτισμό.

Αφετηρία της διάλεξης αποτέλεσε το θέμα της διπλωματικής μας εργασίας για την κατασκευή ενός σύγχρονου αποτεφρωτηρίου στο ιστό της πόλης. Το ερώτημα που τέθηκε ήταν αρχικά ποια είναι η σχέση της κοινωνίας μας με τον θάνατο και σε μια δεύτερη ανάγνωση, πως εκφράζεται χωρικά η στιγμή του αποχαιρετισμού.

Ο από-χαιρετισμός και ο από-χωρισμός περιγράφουν την χωρική έκφραση της τελευταίας στιγμής με τον νεκρό, είτε αυτή συντελείται μέσω μιας τελετής σε έναν χώρο ταφής είτε σε έναν χώρο καύσης.

Το άτομο ανέκαθεν αντιλαμβάνεται το περιβάλλον που ζει μέσω των αισθήσεών του, αποκτώντας συνήθειες, ήθη, έθιμα, μνήμες. Μέσω της νοημοσύνης και του αυτοπροσδιορισμού του αποκτά συναισθήματα. Η ύπαρξή του στον χώρο, μέσα στον χρόνο, δηλαδή το διάστημα που ζει στον αντιλαμβανόμενο από τις αισθήσεις τόπο, του επιτρέπουν να αισθάνεται ένα χώρο οικείο, απρόσιτο, τρομακτικό, ήρεμο, κρύο, θερμό. Τις προσλαμβάνουσες από την ύπαρξή του τις υιοθετεί περιγράφοντας και τον θάνατο, δίνοντας απαντήσεις καθησυχασμού ή αναστάτωσης μέσω της εμπειρίας της ζωής. Συνεπώς, η θρησκευτική και κοινωνική άποψη ανέκαθεν τοποθετεί την κατάσταση μετά θάνατον σε όχι άγνωστους- από τον κόσμο των ζωντανών – χώρους.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο ανάγνωσης, στο μεταίχμιο ζωής και θανάτου, στη φάση του “αποχαιρετισμού” οικειοποιούμαστε την ιδέα του θανάτου. Ουτοπικά και πέρα των κοινωνικών και θρησκευτικών πεποιθήσεων, αποτυπώνονται απόψεις και έννοιες για τον θάνατο ώστε να τονιστεί εκούσια ή ακούσια η ματαιότητα την ζωής, όπως το αιώνιο ή το άπειρο σε αντιδιαστολή με το εφήμερο και ορισμένο της ζωή.

Συνεπώς, το μη αντιλαμβανόμενο αιώνιο προσδιορίζεται από το αντιλαμβανόμενο εφήμερο, το ακατανόητα άπειρο από το κοινώς ορισμένο. Οι αλληλοσυμπληρούμενες αυτές έννοιες που η μία ορίζει αντιστρόφως την άλλη εκφράζονται στην τέχνη, την ποίηση, την θρησκεία, τον πολιτισμό, εν γέννη την καθημερινότητα. Ειδυλλιακά τοπία και χώροι, κήποι, σκοτάδι, φως, νύχτα, μέρα, αναστολή, αδρανοποίηση που απαντώνται στην ζωή, περνούν σε μία αόριστη αλλά και γνωστή ταυτόχρονα κατάσταση στις πεποιθήσεις ύπαρξης μετά θάνατον. Η αποτύπωσή τους μέσω της κοινωνικής, πολιτισμικής και θρησκευτικής αντίληψης, καθιστούν νοητά το όριο ζωής-θανάτου εννοιολογικά ρευστό και τους δύο κόσμους χωρικά ταυτόσημους και χρονικά μιμούμενους. (βλ. εικόνα 1,2)

Ταυτόχρονα με το αίσθημα της απώλειας, ο αποχαιρετισμός ενδυναμώνεται στους χώρους αποχωρισμού καθιστώντας τους νοηματικά και συναισθηματικά φορτισμένους κατά την διάρκεια της τελετής. Στη διαμόρφωση των χώρων αποχωρισμού (ταφή – καύση) υπό την σκοπιά των κοινωνικών, πολιτισμικών και θρησκευτικών πεποιθήσεων σε σχέση με τη ζωή και το θάνατο, συνέβαλαν σημαντικά οι ανάγκες και κατ επέκταση ο σχεδιασμός ή ο τρόπος ανάπτυξης των χώρων αυτών, που αντικατοπτρίζουν την κουλτούρα του Δυτικού πολιτισμού. Γίνεται μία προσπάθεια εξέτασης του ζητήματος της πεποίθησης σε αντιδιαστολή με την ανάγκη, και τις αλλαγές που επιτάσσει η πρόοδος της Δυτικής κοινωνίας.

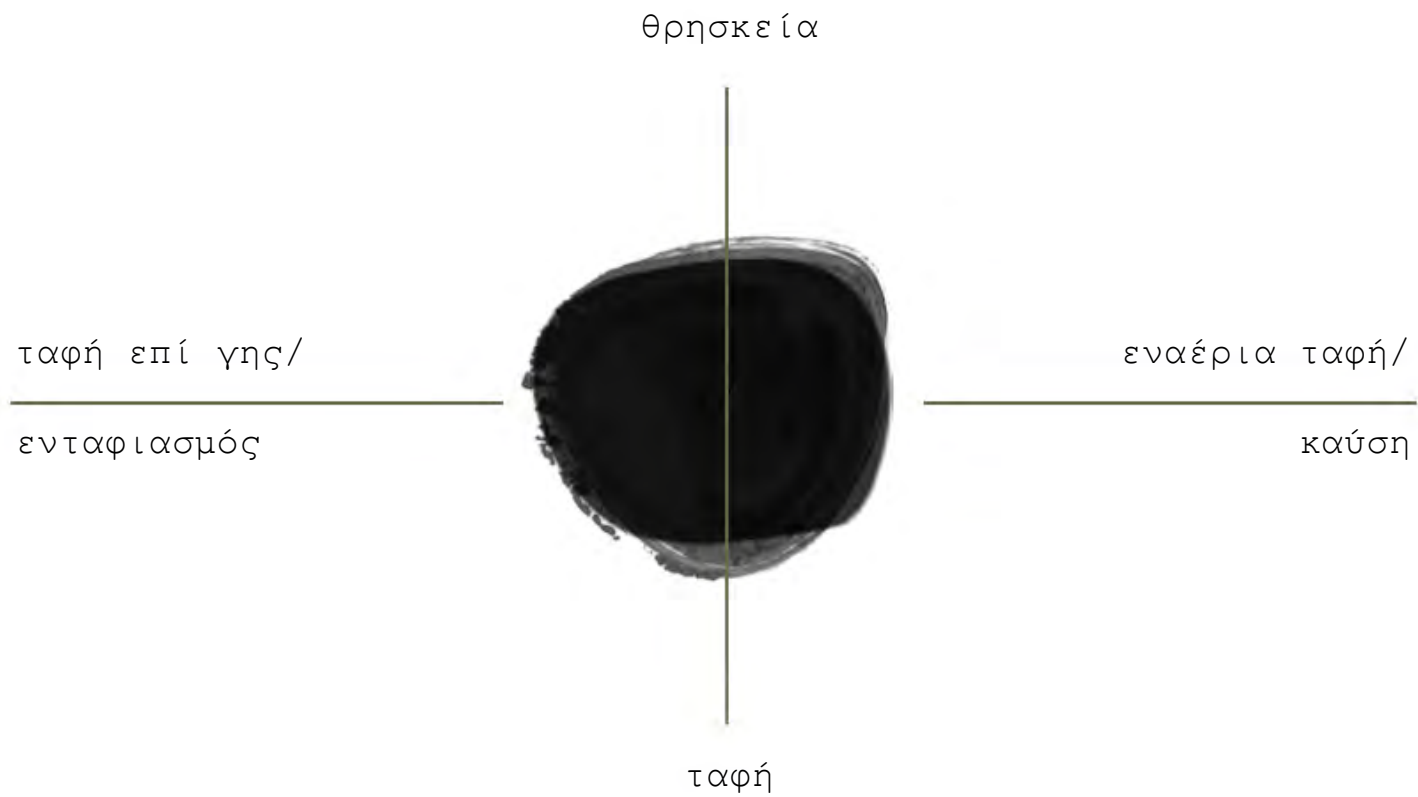
Εικόνα 1: *Island of Life*, Arnold Böcklin, 1888

Εικόνα 2: *Island of the Dead: Third version*, Arnold Böcklin, , 1883

Ο χώρος και ο χρόνος αποτελούν τους βασικούς άξονες διερεύνησης του μεταίχμιου που αναλύεται στην παρούσα εργασία. Η τροφοδότηση του ανθρώπινου φαντασιακού γύρω από την ζωή και το θάνατο αλλά και του τοπιακού που λαμβάνουν χώρα οι πρακτικές ταφής, οδηγούν σε μια ταυτότητα απόλυτα συνδεδεμένη με το δίπολο ζωής - θανάτου.

Οι δύο βασικές, πανάρχαιες, εθιμοτυπικές «διαδικασίες» που συνδέονται με τη μεταχείριση των νεκρών είναι η καύση (αποτέφρωση) και ο ενταφιασμός. Τόσο η ταφή όσο και η καύση των νεκρών απαντώνται σε όλες τις κοινωνίες από καταβολής κόσμου. Με την επικράτηση του χριστιανισμού, η ταφή ως αποκλειστική κατάληξη του νεκρού ανθρώπινου σώματος, κατέστησε ταμπού το θέμα της καύσης, ίσως ακόμη και σήμερα. Τα κομβικά σημεία που αναθεωρούν το θέμα της αποτέφρωσης στον Δυτικό πολιτισμό αποτελούν όσμωση θρησκευτικών, κοινωνικών, ιατρικών και πολιτισμικών πεποιθήσεων την περίοδο του διαφωτισμού και έπειτα. Σήμερα, οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες υποστηρίζουν πως η επιλογής της ταφής ή καύσης αποτελεί προσωπικό δικαίωμα του ανθρώπου.

ΜΕΡΟΣ Β

Για να κατανοήσουμε πλήρως την πολυπλοκότητα του ζητήματος της καύσης ή του ενταφιασμού των νεκρών, είναι απαραίτητο να γίνει αναφορά των πεποιθήσεων επί του θέματος των επικρατούντων θρησκειών. Η αναφορά αυτή αποτελεί εισαγωγή στις συνήθεις πρακτικές παγκοσμίως, για να διερευνηθεί η σχέση της εκάστοτε θρησκείας με τον αντίστοιχο τρόπο ταφής. Σκοπός είναι να αποδοθεί τόσο η πρακτική όσο και το νόημα αυτής, χωρίς να υπάρχει πρόθεση αντιστοιχίας της “καύσης” και του αποτεφρωτηρίου ως πρακτική σύμφωνα με τις ανατολικές πρακτικές διαχείρισης του θανάτου ή της “ταφής επί γης” ως αποκλειστική μέθοδος της δύσης.

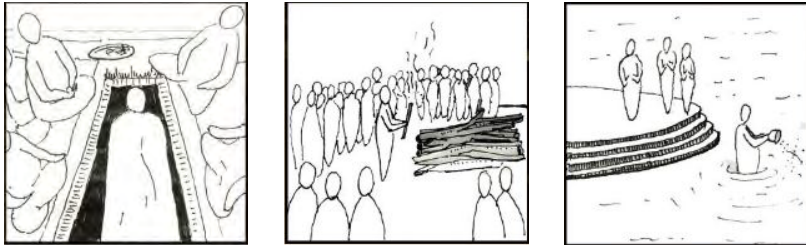
Μια σημαντική παράμετρος είναι η βαρύνουσα σημασία που αποδίδουν ορισμένοι λαοί και θρησκείες στις καθαρτικές ιδιότητες της φωτιάς για το σώμα και την ψυχή και το γεγονός ότι θεωρούν την καύση του νεκρού σώματος απαραίτητο συστατικό της διαδικασίας απελευθέρωσης της ψυχής από τα δεσμά του σώματος. Αντίθετα η ταφή σε άλλες θρησκείες είναι ο βασικός τρόπος κατάληξης του νεκρού σώματος, βάζοντας την ψυχή του θανόντος σε μία κατάσταση αναμονής για την επαναφορά στην ζωή με την ανάσταση του. Σε γενικές γραμμές, υπάρχουν θρησκείες όπως ο Βουδισμός, ο Ταοϊσμός, και ο Ινδουισμός που δέχονται την αποτέφρωση ως απαραίτητο συστατικό του τελετουργικού τους. Επιπλέον, οι Καθολικοί Χριστιανοί, οι Ευαγγελικοί, οι Διαμαρτυρόμενοι και οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί (πλην της Εκκλησίας της Ελλάδας) δεν είναι αρνητικοί με την καύση των νεκρών και συνδυάζουν τους δύο τρόπους. Αντίθετοι στην καύση και υπέρμαχοι της ταφής είναι η Ελλαδική Εκκλησία με ορισμένες εξαιρέσεις, ενώ απόλυτοι στην άποψη της ταφής είναι οι Μουσουλμάνοι και οι Ορθόδοξοι Ιουδαίοι.

Εικόνα 4: Χάρτης επικρατέστερων θρησκειών ανά τον κόσμο

B1. Θρησκείες και καύση νεκρού ως βασικός τρόπος ταφής

Ινδουϊσμός

Εικόνα 4: Σκίτσα ινδουιστικής τελετής καύσης*

Εικόνα 5: Χάρτης_ Ινδουισμός

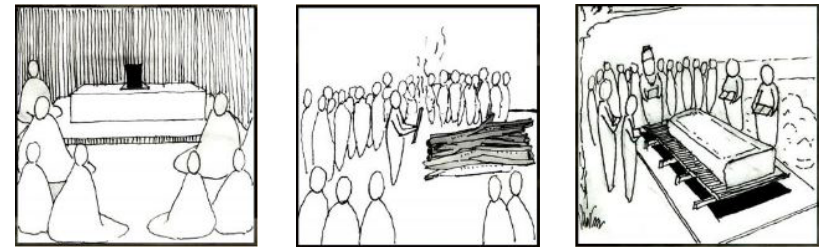
Ο **Ινδουισμός** είναι η τρίτη θρησκεία στον κόσμο μετά τον Χριστιανισμό και το Ισλάμ, καθώς και η χαρακτηριστικότερη περίπτωση θρησκείας όπου **η αποτέφρωση λαμβάνει φιλοσοφικές διαστάσεις**. Σύμφωνα με αυτόν, ο θάνατος αποτελεί το «πέραςμα» σε ένα καινούργιο σώμα κατά τέτοιο τρόπο ώστε το παλαιό, το οποίο θεωρείται φυλακή της ψυχής, να απομακρύνεται και να επιτρέπει στην ψυχή να εξαγιστεί. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, υπάρχουν αέναες επαναλήψεις θανάτων. Στον Ινδουισμό η διαδικασία του θανάτου και της επαναγέννησης δεν έχει τέλος παρά μόνο όταν κάποιος καταφέρει να κατακτήσει τη «μόκσα» (σωτηρία) μέσω της συνειδητοποίησης της αλήθειας. Η αλήθεια αυτή που πρέπει να συνειδητοποιήσει μόνος του ο άνθρωπος είναι ότι η ατομική ψυχή (Ατμαν) και η απόλυτη ψυχή (Βράχμαν) ταυτίζονται και μόνον όποιος βιώσει αυτή την αλήθεια ξεφεύγει από τον κύκλο των γεννήσεων (Σαμσάρα).

Σε ό,τι αφορά την τεχνική της αποτέφρωσης, **πρέπει να είναι πλήρης και ολοκληρωτική γιατί οι Ινδουϊστές πιστεύουν ότι επιστρέφει τελετουργικά εκεί από όπου προήλθε** (π.χ. το σώμα στη βλάστη της γης).

Βέβαια οι τόποι της αποτέφρωσης κάθε άλλο παρά καθαροί και ασφαλείς για τη δημόσια υγεία μπορούν να είναι. Τόσο ο χώρος στις όχθες των νερών του Γάγγη, όσο και οι βραχμάνοι που αντιπροσωπεύουν τις ιεροτελεστίες θεωρούνται εξίσου μiasματικοί με τους νεκρούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πόλη Βαρανάσι, ο ιερός τόπος των ινδουιστών και μια από τις πιο βρώμικες πόλεις του κόσμου. Κατά τα ιερά κείμενα του Ινδουϊσμού, όποιος πεθαίνει και αποτεφρώνεται, κερδίζει την απόλυτη λύτρωση και την απελευθέρωση της ψυχής από τον αέναο κύκλο των μετενσαρκώσεων και τις αμαρτίες όλων των ζώων που έχει διάγει. **Οι Ινδουϊστές λοιπόν συνδέουν τα πάντα με τη φωτιά και αναγνωρίζουν την αποτέφρωση ως την υπέρτατη κάθαρση της ψυχής.**

Όπως στο Ινδουισμό, έτσι και στον **βουδισμό** προτιμούν **την καύση των νεκρών**, επηρεασμένοι από την ινδουιστική παράδοση και τις αντίστοιχες αντιλήψεις της, περί ενός επαναλαμβανόμενου κύκλου ζωής και θανάτου, που μέσω της κάθαρσης θα οδηγήσει στην ένωση με το υπέρτατο ον ή στη νιρβάνα. Βέβαια, **η ταφή δεν απαγορεύεται** και μπορεί να γίνει ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες και δυνατότητες.

Η λέξη «βουδισμός» προέρχεται από τη σανσκριτική λέξη «βούδας», που σημαίνει «ο αφυπνισμένος». Υπάρχουν δύο βασικές σχολές Βουδισμού: η Μαχαγιάνα και η Τεραβάντα. Η κάθε σχολή διαφέρει σχετικά με την ακριβή φύση της Νιρβάνα, τη σημαντικότητα και κανονικότητα των διαφόρων διδασκαλιών και κειμένων καθώς και τις μοναστικές και τις λειτουργικές πρακτικές της. Στο βουδισμό υπάρχει η έννοια της συνέχειας. Όλα είναι μια συνεχής εναλλαγή. Και **ο θάνατος θεωρείται μια ενδιάμεση κατάσταση**, μια «στάση» λίγο πριν τον επόμενο κύκλο. Κεντρικό σημείο της πίστης, ανεξαρτήτως δόγματος είναι το μη-Εγώ (anātman), η απόλυτη μη-ύπαρξη του ατομικού προσώπου. Για τους βουδιστές το κεντρικό ζήτημα δεν είναι η Θεότητα ή μη του Βούδα αλλά η Αλήθεια της Οδύνης και η Διδασκαλία για τον τερματισμό της. Το θεμέλιο του βουδιστικού δόγματος είναι οι Τρεις Θησαυροί: ο Βούδας, το Ντάρμα (η Διδασκαλία) και η Σάνγκα (η Μοναστική Κοινότητα). Σύμφωνα με τη βουδιστική παράδοση ο νεκρός πέφτει σε ένα είδος λήθαργου και βιώνει διάφορες εμπειρίες. Το νιρβανικό κορμί είναι αθάνατο, γιατί δεν γνωρίζει ούτε απώλεια, ούτε αποσύνθεση πράγμα που σημαίνει πως υπόκειται στο νόμο της ακατάπαυστης εξέλιξης. Ωστόσο, ο βουδισμός βλέπει το θάνατο ως απελευθέρωση. Έτσι κάποιος μπορεί να ξαναγεννηθεί σαν παραδεισένιο πουλί ή αρχιδιάβολος χωρίς να γνωρίσει την απελευθέρωση που ακόμη και οι θεότητες αγνοούν. Αυτοί που πεθαίνουν αφού έχουν πια σπάσει τα τριπλά δεσμά τροφής, ηδονής και προσκόλλησης στο Εγώ, δεν έχουν το παραμικρό λόγο να αμφιβάλλουν για την κατάσταση που ακολουθεί τον θάνατο. Για αυτούς δεν υπάρχει κανένας κίνδυνος να ξαναγεννηθούν και να ξαναζήσουν κάτω από οδυνηρές συνθήκες.

Εικόνα 6: Βουδιστική τελετή καύσης / ταφής

Εικόνα 7: Χάρτης_ Βουδισμός

Η **κινεζική παραλλαγή του Βουδισμού** θεωρεί ότι κάποια ίχνη του νεκρού παραμένουν επί έξι ή επτά γενιές και επίσης ότι υπάρχουν δύο μη-σωματικά στοιχεία (το «πο» και το «κουέι») που παραμένουν συνδεδεμένα με το σώμα που βρίσκεται μέσα στον τάφο μέχρι την αποσύνθεση του. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, οι Βουδιστές δέχονται και την ταφή. Σήμερα συναντά κανείς Παγόδες, εντυπωσιακά ταφικά μνημεία σε όλη την Ασία.

Οι Βουδιστές αποτεφρώνουν τους ιερείς και τους μοναχούς των ανώτερων τάξεων, ενώ οι λαϊκοί έχουν δικαίωμα να επιλέξουν μόνοι τους τι θα απογίνει το σώμα τους. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι τελετουργίες καύσης των νεκρών είναι χαρούμενες, «πολύχρωμες» και θεωρούνται τυχερές για όποιον τις παρακολουθεί. **Η τέφρα** όσων επιλέγουν να αποτεφρωθούν, **διασκορπίζεται πάντα στο νερό**. Οι παραφυάδες του Ινδουισμού και του Βουδισμού (Κομφουκισμός, Ταοϊσμός, Ζωροαστρισμός) είναι και αυτές δεκτικές στην ταφή και έχουν προσφέρει στην παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά ταφικά μνημεία απίστευτου κάλους.

Ωστόσο, πρέπει να γίνει ξεκάθαρο ότι για όλα τα δόγματα των Ανατολικών θρησκειών, η **φωτιά** και η **καύση** των νεκρών, και άρα η σημασία της φωτιάς, συνεχίζει να έχει συντριπτική σημασία και αξία έναντι οποιασδήποτε άλλης διαδικασίας χειρισμού ενός νεκρού σώματος.

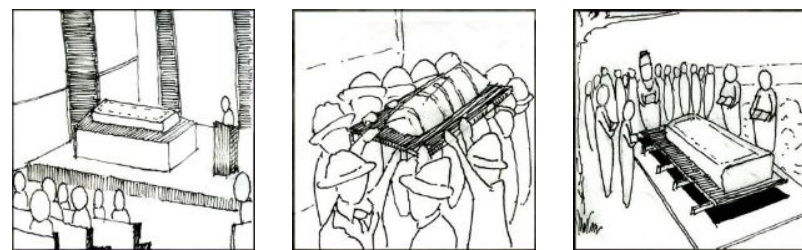
Η **εβραϊκή θρησκεία**, παρά το γεγονός ότι πιστεύει σε κάποιου είδους μετά-θάνατο ζωή, δεν διαθέτει τις έννοιες του Παράδεισου και της Κόλασης του Χριστιανισμού και επικεντρώνεται στο σήμερα. Στην Τσόρα, ο όρος που χρησιμοποιείται για την κατοικία των ψυχών μετά τον θάνατο είναι το Σεόλ, όπου οι ψυχές πιθανολογείται ότι διάγουν ένα είδος ακαθάριστης και θαμπής ζωής αλλά δε συνδέεται με την έννοια της ανταμοιβής ή της τιμωρίας. Η απλή εξήγηση για το Σεόλ δεν εξηγεί το γιατί ο Θεός επιτρέπει την καταστροφή του λαού του και του ίδιου του Ναού του. Οπότε αναπτύσσεται η ιδέα ότι υπάρχει ένας κόσμος που ακολουθεί, στον οποίο οι δίκαιοι ανταμείβονται και οι άδικοι βρίσκονται για 12 μήνες υπό κατάσταση μετάνοιας – μόνο μια ελάχιστη ομάδα εξαιρετικά κακών εξαιρείται, (πχ ο Φαραώ ή ο Α. Χίτλερ). Η έννοια της ανάστασης των νεκρών αποτέλεσε μια καθυστερημένη εξέλιξη της εβραϊκής θεολογικής σκέψης που εισήχθη από τους Φαρισαίους και για πρώτη φορά επέτρεπε την ατομική σωτηρία. Συνδέεται με την ιδέα της αθανασίας της ψυχής και προέρχεται από τις πλατωνικές ιδέες που κυριάρχησαν στην ανατολική Μεσόγειο ενώ δέχθηκε και άλλες επιρροές. Σήμερα γίνεται δεκτή από το σύνολο των ρευμάτων του Ιουδαϊσμού σε μικρό ή μεγάλο βαθμό.

Από την άλλη πλευρά όμως, και η έννοια της **μετεμψύχωσης** είναι στενά συνδεδεμένη με την **μετενάρκωση** και **ανάσταση** των νεκρών και αποτέλεσε πεδίο διαμάχης μεταξύ των θεολογικών σχολών των Σαδδουκαίων (που πίστευαν ότι με τον θάνατο έληγε η ύπαρξη) και των Φαρισαίων πριν την εμφάνιση του Χριστιανισμού. Σήμερα τα ρεύματα του Ορθόδοξου και Συντηρητικού Ιουδαϊσμού δέχονται απόλυτα την έννοια της αναβίωσης/αναγέννησης των νεκρών, ενώ ο Μεταρρυθμιστικός και Αναδομητικός Ιουδαϊσμός την δέχονταν ως πιθανότητα τον καιρό του Μεσσία, αλλά απορρίπτονται κάθε έννοια μετεμψύχωσης ή μετενάρκωσης, η οποία αμφισβητείται και από σημαντικό μέρος του Ορθόδοξου Ιουδαϊσμού.

Μέσα σε όλο αυτό το πλαίσιο, **ο ορθόδοξος Ιουδαϊσμός απαγορεύει αυστηρά την καύση των νεκρών**, σε αντίθεση με τη ρεφορμιστική άποψη του Ιουδαϊσμού που προκρίνει την αποτέφρωση. Οι Εβραίοι έχουν πολύ αυστηρό ταφικό εθιμικό με πλήθος διαδικασιών, οι οποίες τηρούνται ευλαβικά.

Β2. Θρησκείες και ενταφιασμός νεκρού ως βασικός τρόπος ταφής

Ιουδαϊσμός

Εικόνα 8: Τελετή ταφής

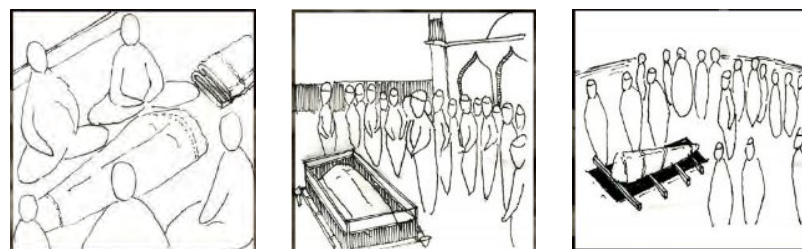

Εικόνα 9: Χάρτης_ Ιουδαϊσμός

Η κηδεία οφείλει να ξεκινήσει το συντομότερο δυνατόν –αν όχι την ίδια, τουλάχιστον την επόμενη μέρα. Συνήθως η τελετή λαμβάνει χώρα είτε στη συναγωγή, είτε συνηθέστερα σε ένα μικρό ευκτήριο οίκο στο χώρο του νεκροταφείου, σπανιότατα δε στο ίδιο το σπίτι. Ο τάφος οφείλει να είναι τουλάχιστον 1 μέτρο βαθύς και σκαμμένος αποκλειστικά στο χώμα ώστε η σωρός, χωρίς το φέρετρο που πλέον δεν έχει άλλη χρησιμότητα και δεν ενταφιάζεται, να μπορεί να είναι σε άμεση επαφή με το χώμα. Η σωρός χαμηλώνεται με τα πόδια πρώτα και τοποθετείται ξαπλωτή στην πλάτη, με μια μικρή πέτρα κάτω από το κεφάλι ώστε να μπορεί να κοιτά προς την Ιερουσαλήμ όταν θα έρθει ο Μεσσίας και γίνει η ανάσταση των νεκρών. Εν ολίγοις, **η καύση των νεκρών είναι ιστορικά ξένη στην εβραϊκή παράδοση.** Όπως είναι λογικό όμως, ειδικά σήμερα υπάρχει ένα ισχυρό αίσθημα αντιπάθειας δεδομένης της εμπειρίας του ολοκαυτώματος. Ωστόσο, παρόλο που η κυρίαρχη άποψη μεταξύ των ραβίνων είναι ότι η καύση δεν γίνεται δεκτή, δεν απαγορεύεται ρητά αλλά απαγορεύεται όμως σε ραβίνους να συμμετάσχουν στην τελετή.

Κατά το **Ισλάμ**, τη δεύτερη μεγαλύτερη θρησκεία μετά τον Χριστιανισμό, ο άνθρωπος είναι μοναδικό πλάσμα. Ο Θεός είναι δημιουργός του και όλη η ζωή προέρχεται από τον Θεό. Γι' αυτό το λόγο η ζωή είναι ιερή και ο Νόμος του Θεού την προστατεύει. Σκοπός του ανθρώπου είναι να ευχαριστεί τον Δημιουργό του και να βρει τη γαλήνη μαζί Του τηρώντας του θεϊκούς νόμους. Ο θάνατος θεωρείται κάτι το φυσικό για όλα τα πλάσματα του Θεού, με εξαίρεση τον ίδιο τον Θεό που είναι αιώνιος και αθάνατος. Ο θάνατος είναι η ηθική ώθηση στο Ισλάμ, και η σκέψη για το θάνατο βοηθά τον άνθρωπο να εστιάσει την προσοχή στο ηθικό και το αγαθό που καταλήγει στον παράδεισο και το κακό στην κόλαση. **Ο θάνατος είναι μια πύλη στη ζωή** και η συνεχής σκέψη του βοηθά τον άνθρωπο να καταλάβει τι σημαίνει να κάνεις το καλό ή το κακό. Η σωρός του νεκρού τοποθετείται σε ένα φέρετρο με το κεφάλι του προς την κατεύθυνση της Μέκκας. Όσοι είναι παρόντες προσεύχονται στο Θεό το «πέραςμα» του θανόντος να είναι εύκολο και χωρίς πόνο. Ακόμη, διαβάζουν αποσπάσματα από το Κοράνι και φωτίζουν το χώρο που βρίσκεται η σωρός. Αποφεύγεται να μένει μόνος του ο νεκρός στο δωμάτιο. Η ταφή συνηθίζεται να γίνεται γρήγορα και όχι βράδυ. Γενικά οι γυναίκες δεν επιτρέπεται να ακολουθήσουν τη νεκρική πομπή. Φωνές και κλάματα γενικά δεν επιτρέπονται ενώ συνάμα επιβάλλεται η ταφή κάτω από ενεπίγραφη πλάκα.

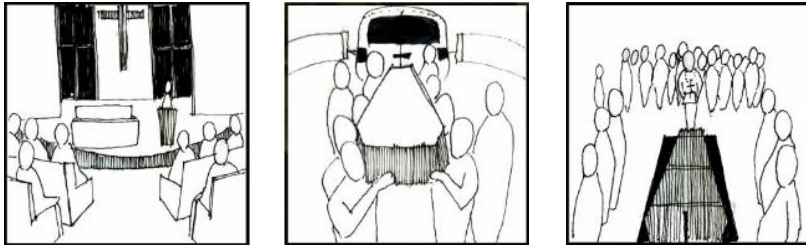
Η καύση των νεκρών θεωρείται ιεροσυλία και απεχθής και μέσα σε αυτό το πλαίσιο, **το Ισλάμ απαγορεύει αυστηρά την καύση των νεκρών** αλλά και τα μαυσωλεία καθώς οι κηδείες και οι πρακτικές που ακολουθούνται πρέπει να είναι σύμφωνες με τη θεία αποκάλυψη του νόμου του Αλλάχ. Ένας από τους λόγους για αυτό, είναι ότι το Ισλάμ θεωρεί ότι η γνώση μας για το τι συμβαίνει στον άνθρωπο μετά θάνατον είναι περιορισμένη, και, ως εκ τούτου, μόνο ο Αλλάχ ξέρει τι είναι καλό και κακό για τους πιστούς.

Εικόνα 10: Τελετή ταφής

Εικόνα 11: Χάρτης_ Ισλαμ, Μωαμεθανισμός

Εικόνα 12Α: Τελετή ταφής

Εικόνα 13: Χάρτης_ Καθολική Εκκλησία, Προτεσταντισμός

Η **Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία** διακήρυξε το 785μ.Χ. ότι η αποτέφρωση ήταν ειδωλολατρική αλλά απαγόρευσε την τελετή καύσης μόλις το 1886μ.Χ., καθώς τότε είχε αρχίσει να διαδίδεται στην Ευρώπη η αποτέφρωση των νεκρών. Το σκεπτικό της απόφασης ήταν ότι **η αποτέφρωση δε συνάδει με την εκκλησιαστική παράδοση** και επιπλέον χρησιμοποιούνταν σαν μέθοδος από αρνητές της πίστης και άθεους. Αυτή η απαγόρευση παρέμεινε σε ισχύ μέχρι το 1963. Υπήρχε μάλιστα ειδική πρόβλεψη για όσους αποτεφρώνονταν χωρίς να το έχουν ζητήσει οι ίδιοι αλλά με απόφαση της οικογένειάς τους. Η Εκκλησία μπορούσε να αποδώσει εκκλησιαστικές επιμνημόσυνες τιμές στον νεκρό αλλά όχι στο σημείο της καύσης και υπήρχε ακόμη και η δυνατότητα να ζητηθεί η επέμβαση της Πολιτείας προκειμένου να τηρηθεί το τυπικό της Εκκλησίας. Φυσικά, εάν η επιθυμία είχε εκφραστεί από τον ίδιο τον νεκρό απαγορευόταν μέχρι και η τοποθέτηση της ληκύθου με την τέφρα του σε εκκλησιαστικό κοιμητήριο. Το 1966 μ.Χ. περίπου το 10% των Καθολικών στην Αγγλία αποτεφρώνονταν. Η απαγόρευση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας ήταν μέρος της γενικότερης συντηρητικής στάσης απέναντι σε κάθε νεωτερισμό και φιλελεύθερη πράξη.

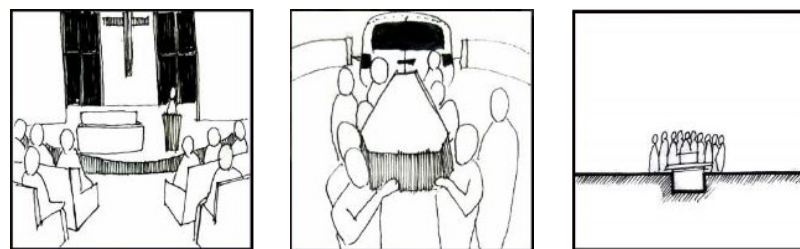
Η αλλαγή της στάσης της τη δεκαετία του 1960 αποδίδεται στη συνολική μετατόπιση του δόγματος, η οποία επέβαλε την επικράτηση της εσωτερικής πίστης και όχι των εξωτερικών εκδηλώσεων. Ο Νέος Κώδικας, ωστόσο, που ισχύει από το 1983 έχει επιφέρει σημαντικές διαφοροποιήσεις. Έτσι, μέχρι και **σήμερα η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία δεν απαγορεύει την καύση των νεκρών**. Επισημαίνεται όμως ξεκάθαρα η προτίμηση της στον παραδοσιακό ενταφιασμό των σορών, και αναγνωρίζεται ως μια ευλαβική διαδικασία, δίνεται παρά ταύτα η δυνατότητα τέλεσης εκκλησιαστικής τελετής ακόμα και για κάποιον που επιλέγει τη μέθοδο της αποτέφρωσης. Η αποτέφρωση απαγορεύεται αυστηρά όταν από πίσω κρύβεται άρνηση θρησκευτικών πεποιθήσεων, αιρετικές απόψεις ή μίσος προς την ίδια την εκκλησία, χωρίς ωστόσο να υπάρχει κάποιος τρόπος επιβολής της απαγόρευσης. Οι **Προτεστάντες** ανέχτηκαν και δέχτηκαν νωρίς την καύση των νεκρών διότι απορρίπτουν την αυστηρή εκκλησιαστική παράδοση.

Ο **Χριστιανισμός** ανέκαθεν ήταν υπέρ της ολόσωμης ταφής των νεκρών και ειδικά η **Ορθόδοξη Εκκλησία δε δέχεται την καύση των σωμάτων των νεκρών**. Στην Παλαιά Διαθήκη, η καύση των σωμάτων θεωρείται συνήθεια εγκληματικής πράξης και αποτελεί ποινή, τιμωρία και ατίμωση. Είναι ευρέως γνωστή η καύση των κατοίκων των Σοδόμων και των Γομόρρων και η μη ταφή τους, λόγω των αμαρτιών και αποτελεί παραδειγματισμό των υπολοίπων Ισραηλιτών. Στην Καινή Διαθήκη δεν υπάρχει κάποιο σημείο, το οποίο να απαγορεύει ρητά αλλά ούτε και να επιτρέπει την καύση των νεκρών. Αυτό που αξίζει προσοχής είναι ο ενταφιασμός και όχι η καύση του ίδιου του Ιησού Χριστού. Με τον ενταφιασμό Του, θεωρείται ότι εξαγιασθηκε η ταφή των νεκρών ως σωστή πράξη «διαχείρισης» των κεκοιμημένων χριστιανών, οι οποίοι είναι και οφείλουν να είναι μιμητές του Χριστού. Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, το γεγονός ότι την εποχή που έζησε ο Χριστός και κήρυξαν οι Απόστολοι, οι περισσότεροι γειτονικοί λαοί χρησιμοποιούσαν και τις δύο μεθόδους (ταφή και αποτέφρωση). Στην Εκκλησία όμως, δεν επικράτησε και δεν επιτράπη η καύση των νεκρών. **Η ταφή προΐδεάζει και προλέγει την ανάσταση των νεκρών**. Επίσης, το σώμα είναι ο ναός του Αγίου Πνεύματος και όχι ένα απλό «φυλακτήριο ψυχής» όπως ισχυρίζονταν Έλληνες φιλόσοφοι. Είναι συστατικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης υπόστασης και αποτελεί έργο και δώρο Θεού. Η δε ανθρώπινη ψυχή βρίσκεται παντού στο σώμα και το ζωοποιεί με την ενέργειά του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των παραπάνω αποτελεί η τιμητική προσκύνηση των ιερών λειψάνων των Αγίων.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία κηρύττει ότι αφού το σώμα των Αγίων κοπίασε για την δόξα του Θεού, Εκείνος ανταμείβει με χάρη, έλεος και δύναμη με αποτέλεσμα να θαυματοουργούν. Τα θαύματα από τα άγια λείψανα γίνονται διότι το σώμα έχει λάβει τη χάρη της θεωθείσας ψυχής. Η νεκρώσιμη ακολουθία, αναπτύσσει θεολογικά τη φυσική λύση του ανθρώπινου σώματος και η **ολόσωμη ταφή**, συνδέεται στενά με τις αισθήσεις και μία σχετική επαφή με το ανθρώπινο σώμα, κάτι που δεν μπορεί να συμβεί με την **τέφρα**. Επιπρόσθετα, όλα τα τροπάρια της εξόδιου ακολουθίας, μιλούν για κεκοιμημένους και όχι αποτεφρωμένους, για σώματα που κείτονται μπροστά στους συγγενείς, γνωστούς και φίλους.

Η στάση της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας για την αποτέφρωση των νεκρών

Εικόνα 12B: Τελετή ταφής

Εικόνα 14: Χάρτης_Ορθόδοξη Εκκλησία

Η ταφή προτιμάται από την καύση, ως πιο φιλική και αξιοπρεπής αντιμετώπιση του νεκρού σώματος. Το ενταφιασμένο σώμα γίνεται αντικείμενο φροντίδας και προσευχών αλλά και αφορμή για συνειδητοποίηση της ματαιότητας των εγκοσμίων απολαύσεων.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία θεωρεί ότι η καύση συντελεί πλήρη αφανισμό της συνέχειας, της επικοινωνίας και της ανάμνησης της παρελθούσας ζωής αλλά και μια υπενθύμιση της μελλοντικής προοπτικής μας. Για την Ορθόδοξη Εκκλησία, η ταφή είναι μια θεμελιώδης εκδήλωση σεβασμού στην ανθρώπινη υπόσταση. Η ταφή των νεκρών είναι ένα πανάρχαιο έθιμο των πολιτισμένων λαών, το οποίο στηρίζεται στην Αγία Γραφή και απορρέει από την πίστη ότι ο άνθρωπος είναι πλασμένος από γη «και εις γην απελεύσεται». Από συνταγματικής και νομικής πλευράς, η Ορθόδοξη Εκκλησία αναγνωρίζει το δικαίωμα διάθεσης του σώματος και την συνταγματικά κατοχυρωμένη ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως ιδιαίτερα μάλιστα για όσους είναι αδιάφοροι ή αποκομμένοι από την Εκκλησία. Διακηρύττει όμως σε όλους τους τόνους (και βρίσκει συμμάχους αρκετούς νομικούς) ότι η επιλογή της αποτέφρωσης δεν μπορεί να ισχύσει για τα πιστά μέλη της Εκκλησίας, γιατί δεν νοείται ένας πιστός Χριστιανός και μέλος της Ορθοδόξου Εκκλησίας να διακηρύττει ότι αποδέχεται το Ορθόδοξο δόγμα αλλά ταυτόχρονα να αποκηρύσσει την Δευτέρα Παρουσία και την προσδοκώμενη Ανάσταση Νεκρών.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία θεωρεί την καύση μια βίαια επέμβαση στην φυσιολογική φθορά του ανθρώπινου σώματος και αντιτείνει στους υποστηρικτές της μεθόδου το επιχείρημα ότι δεν μπορούμε να εισαγάγουμε χρηστικές μεθόδους, που αλλοιώνουν την θρησκευτική και πολιτισμική παράδοση των κοινωνιών, για να επιλύσουμε εν δυνάμει χωροταξικά ή/και οικονομικά προβλήματα. **Εν ολίγοις, καύση των νεκρών, σε οποιαδήποτε επιχειρήματα και αν στηρίζεται, βρίσκεται έξω από την Ορθόδοξη διδασκαλία και παράδοση** και έχει καλέσει τους πιστούς της να αφουγκραστούν το παρακάτω αποστολικό εδάφιο: «Το σώμα θάβεται άδοξο, θα αναστηθεί όμως ένδοξο ενταφιάζεται ανίσχυρο, θα αναστηθεί όμως δυνατό. Ενταφιάζεται σώμα που ήταν εμπυχωμένο από ζωική φυσική δύναμη, θα αναστηθεί όμως ζωοποιημένο από το Πνεύμα του Θεού», η Διαρκής Ιερά Σύνοδος, μετά τις αναθεωρήσεις που επέφεραν τα άρθρα 48 και 49 του Νόμου 4277/2014, εξέδωσε μια πολύ σαφή, αυστηρή και εξίσου σκληρή εγκύκλιο, σύμφωνα με την οποία δε δέχεται για τα μέλη την αποτέφρωση και σε περίπτωση που κάποιος έχει εκδηλώσει επιθυμία περί καύσης του σώματος του, θέτει αυτόματα εαυτόν εκτός Ορθόδοξης Εκκλησίας και άρα δεν τελείται νεκρώσιμος ακολουθία και Ιερό Μνημόσυνο μετά το θάνατό του.

Η «ταφή», μέσα από τη διαχρονική εξέλιξη των ταφικών πρακτικών αλλά και την επίκαιρη συζήτηση γύρω από θέματα που σχετίζονται με το σχεδιασμό και τη διαχείριση των «ταφείων» στη σύγχρονη πόλη, συγκροτεί πεδίο αντιπαράθεσης. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι η λέξη «ταφή» χρησιμοποιείται για να περιγράψει ποικίλες πρακτικές. Στη διεθνή βιβλιογραφία, η «ταφή» εξειδικεύεται σε «**ταφή επί της γης**», και «**εναέρια ταφή**». Η τελευταία συνδέεται και με το σκόρπισμα υπολειμμάτων καύσης και συχνά μπορεί αποκαλείται «ανοιχτή εναέρια ταφή». Για το Δυτικό πολιτισμό, η «ταφή επί της γης» είναι η επικρατέστερη πρακτική. Όλο και συχνότερα όμως, σε ένα πλαίσιο θρησκευτικού αποχρωματισμού, δεν πρόκειται για την ταφή νεκρού σώματος αλλά για ταφή υπολειμμάτων καύσης.

ΜΕΡΟΣ Γ

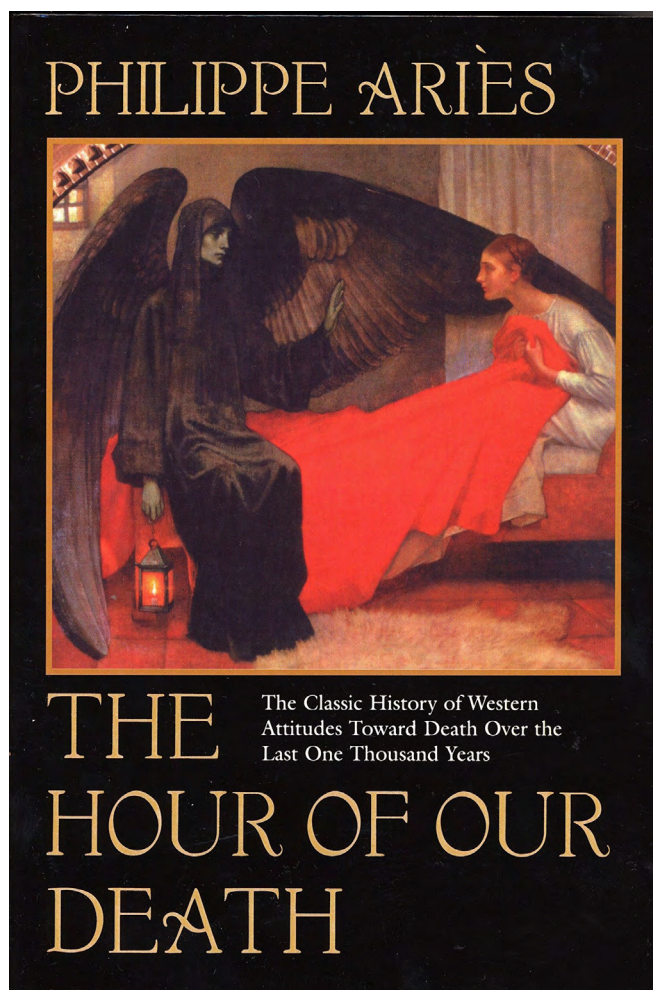

Για να γίνει περισσότερο κατανοητή η εξέλιξη τις ιδεολογίας γύρω από τον θάνατο στον σύγχρονο **δυτικό πολιτισμό**, θα πρέπει να γίνει μία σύντομη αναφορά στις ιδεολογίες επί του θέματος, από την περίοδο του **μεσαίωνα έως την νεότερη εποχή**. Οι αναφορές και οι αντιλήψεις αυτές αντικατοπτρίζονται στην τέχνη η οποία μαζί με την αρχιτεκτονική εικονογραφούν και ζωντανεύουν την πραγματικότητα των κοινωνιών της εκάστοτε περιόδου. Σημειώνεται πως αυτή - όπως και κάθε άλλη περιοδολόγηση - αποτελεί μία σύμβαση και αντικείμενο συζητήσεων όπως και σε κάθε πεδίο έρευνας ανά κλάδο.

Η τροφοδότηση του νου από τις θρησκευτικές και κοινωνικές αντιλήψεις και την επιστήμη αλλά και το αντίστροφο, έθεσαν τις βάσεις για την κατανόηση και την εξήγηση των διαφόρων σταδίων του **φαντασιακού*** σχετικά με τον θάνατο και την ζωή, μέχρι σήμερα. Οι τέχνες, τα ιστορικά τεκμήρια και η επιστήμη ξεδιπλώνουν μία διαδρομή του φαντασιακού μέσα στον χρόνο όπου αποτελούν μέρος του δυτικού πολιτισμού - αλλά και του εκάστοτε πολιτισμού.

---

*πλαίσιο αξιών, εύρος αρχών κι ιδεολογιών φαντασιακά πλασμένων

Εικόνα 15: *The Hour of our Death*, Ariès Philippe, Ιούλιος 2008

Η μελέτη του **Phillipe Ariès** στο έργο του *The Hour of Our Death: The Classic History of Western Attitudes Toward Death over the Last One Thousand Years*, αλλά και σε μεταγενέστερα έργα του, αποτελεί αντικείμενο ευρύτερης ανάλυσης της πεποίθησης του ατόμου σε σχέση με τον θάνατο από την περίοδο του μεσαίωνα έως την νεότερη εποχή. Κατά τον Ariès μπορούν να προσδιοριστούν **τα κρίσιμα στάδια της νοηματοδότησης της θνητότητας του ανθρώπου** με το στάδιο του **“εξημερωμένου θανάτου”** να τοποθετείται στην περίοδο του πρώιμου μεσαίωνα*.

Στον δυτικό κόσμο, κατά την περίοδο του πρώιμου μεσαίωνα (5-6ος – 11ος αι.), απασχολούν την φαντασία των ανθρώπων όχι τόσο η εμπειρία του θανάτου καθαυτή όσο **η μετά θάνατο ζωή** και οι φόβοι και οι προσδοκίες που συνδέονται με αυτήν. Ως εκ τούτου δεν περιγράφεται η στιγμή του θανάτου αλλά με οράματα και αφηγήσεις η εμπειρία αποδίδεται ως η επίπονη περιπλάνηση της ψυχής –«migratio anima»* (λατινικός όρος: μετανάστευση ψυχής) - σε έναν ενδιάμεσο κόσμο (συχνά μια κοιλάδα με αγκάθια) και ως το πέρασμα στην μετά θάνατον ζωή πάνω από μια γέφυρα ή με την βοήθεια μιας βάρκας. **Η μεσαιωνική αντίληψη της ύπαρξης μετά θάνατον ορίζει τα όρια μεταξύ των δύο κόσμων ως διαπερατά***. Πιστεύεται ότι οι νεκροί παρεμβαίνουν στην καθημερινότητα των ζωντανών είτε για να τους προφυλάξουν είτε για να τους βλάψουν**. Πρόκειται για μια πεποίθηση που κυριαρχεί καθόλη τη διάρκεια του μεσαίωνα.

*Η εικονολογία του θανάτου: μια Αντιπαραβολή, Α. Ρασιδάκη, 2018

**Θεωρήσεις περί θανάτου και σύγχρονα σχεδιαστικά παραδείγματα χώρων ταφής, Λούντζης Γεώργιος Διονύσιος / Νικολαΐδη Γαλήνη, 2020

Στον **υψηλό μεσαίωνα**, από τα μέσα του 11ου αιώνα και εξής, αναπτύσσεται ένας γενικότερος προβληματισμός γύρω από την φύση του θανάτου*, ενώ δίνεται ολοένα και περισσότερη έμφαση στην στιγμή του θανάτου καθεαυτή. Το «ευ θνήσκειν» αποτελεί αντικείμενο διδαχής, μια αποστολή που αναλαμβάνει η καθολική εκκλησία, η οποία και διακινεί τα αντίστοιχα εγχειρίδια. Τα βιβλιαράκια της τέχνης του θνήσκειν, τα λεγόμενα **ars moriendi***. (βλ εικόνα 16)

Εικόνα 16: Εξώφυλλο Ars Moriendi, 1450μ.Χ.

Αναπτύσσεται ένας έντονος προβληματισμός πάνω στο ζήτημα του θανάτου, ο οποίος καταδεικνύεται στις πολυάριθμες εικονικές και λογοτεχνικές αναπαραστάσεις της βίαιης παρέμβασης του θανάτου στην καθημερινότητα του ανθρώπου, ενώ σκηνοθετείται ποικιλοτρόπως η σύλληψη ενός **προσωποποιημένου Θανάτου**.

Η μακάβρια παράδοση της δύσης εκμεταλλεύεται και καλλιεργεί τον φόβο του θανάτου για να ωθήσει τους ανθρώπους σε ενάρετο βίο. Ταυτόχρονα όμως, οι εικονικές και κειμενικές αναπαραστάσεις του προσωποποιημένου θανάτου, μετατρέπουν το φαινόμενο του θανάτου σε αντικείμενο της τέχνης. (βλ εικόνα 17)

Η σύνδεση του «ευ θνήσκειν» με την προσδοκία της μετά θάνατον ζωής εξασθενεί από τον 14ο αιώνα και εξής, γεγονός που σχετίζεται με την κρίση της εκκλησίας στον ύστερο μεσαίωνα και την επακόλουθη ανασφάλεια των ανθρώπων, αλλά και με τους λιμούς και τα κύματα των επιδημιών που έκαναν τους ιστορικούς να αποκαλούν τον 14ο αιώνα «τον αιώνα των καταστροφών». Η έντονη και μόνιμη παρουσία του ξαφνικού θανάτου στην καθημερινότητα του **ύστερου μεσαίωνα** γίνεται σαφής αν αναλογιστεί κανείς ότι ήδη προς τα τέλη του 13ου αιώνα ο προσδόκιμος μέσος όρος ζωής υποχωρεί από τα 35 έτη που ήταν στον πρώιμο μεσαίωνα στα 27 έτη, μεταξύ άλλων εξαιτίας της «μεγάλης πείνας», τον βιβλικών διαστάσεων λιμό που πλήττει την δυτική Ευρώπη μεταξύ 1315 και 1322. Δύο δεκαετίες αργότερα ξεσπά δριμύτατος ο «μαύρος θάνατος», όπως ονομάστηκε η πανούκλα: μεταξύ 1348 και 1352 απλώνεται από την Ανατολή προς τη Δύση η τρομακτικών διαστάσεων πανδημία, που στοίχισε την ζωή στο ένα τρίτο του πληθυσμού της Ευρώπης, σε περίπου εικοσιπέντε εκατομμύρια ανθρώπους**. (βλ εικόνα 18)

Εικόνα 18: Η κρίση του Μεσαίωνα ή Μαύρος θάνατος, 1562μ.Χ.

Εικόνα 17: Ο θάνατος του φιλάργυρου, Hieronymus Bosch, 1485-90μ.Χ.

*Η εικονολογία του Θανάτου: μια Αντιπαραβολή, Α. Ρασιδάκη, 2018

**Θεωρήσεις περί θανάτου και σύγχρονα σχεδιαστικά παραδείγματα χώρων ταφής, Λούντζης Γεώργιος Διονύσιος / Νικολαΐδη Γαλήνη, 2020

Εικόνα 19: Μακάβριος Χορός ή Χορός των Νεκρών, Giacomo Borlone, 1485 μ.Χ.

Εικόνα 20: Ζεύγος Νεονύμφων, Άγνωστου καλλιτέχνη από την Σουάβη, 1470 μ.Χ.

Εικόνα 21: Ζεύγος σε Αποσύνθεση, Άγνωστου καλλιτέχνη από την Σουάβη, 1470 μ.Χ.

Την συγκεκριμένη περίοδο ο θάνατος προβάλλεται με την **μορφή τιμωρίας προς τους ανθρώπους**, έτσι στο πλαίσιο αυτό ενισχύεται η πεποίθηση πως ο άνθρωπος θα πρέπει να ζει σύμφωνα με τις εντολές του Θεού**. Η πεποίθηση αυτή μέσω της εκκλησίας περνά στην λαϊκή και αστική τάξη ώστε να επιτευχθεί η χειραγώγηση της δυτικής κοινωνίας, αποδίδοντας τον θάνατο ως ένα γεγονός όπου μπροστά σε αυτό είναι όλοι ίσοι.

Τα γεγονότα αυτά έθεσαν κατά μία έννοια στην συνείδηση του ανθρώπου το θέμα του θανάτου ως ένα γεγονός πολύ συχνό και φυσιολογικό, πάντα όμως εντός του φάσματος της **θρησκευτικής αντίληψης** αλλά ταυτόχρονα και των απόψεων που πηγάζουν από το **φαντασιακό**. Όπως σημειώνει η Kinch, πέρα από μια αποτύπωση της δύσκολης πραγματικότητας, η τέχνη του ύστερου μεσαίωνα, εφευρίσκοντας τρόπους αναπαράστασης του θανάτου, υποχρεώνει το κοινό της να αντιμετωπίσει την δύσκολη αυτή θεματική αλλά και του προσφέρει τις αισθητικές μορφές που διευκολύνουν την διαχείριση της αγωνίας του*. (βλ. εικόνα 19)

Ο **15ος αιώνας** και η περίοδος της ώριμης Αναγέννησης βρίσκει τις αντιλήψεις του ανθρώπου για τον θάνατο όλο και περισσότερο κοντά στην φύση του. Η **υπενθύμιση της θνητότητας**, καθώς και οι **προσωποποιήσεις του θανάτου** αναλαμβάνουν ενεργό δράση. Τα όρια μεταξύ του κόσμου των νεκρών και των ζωντανών εξακολουθούν να είναι διαπερατά αλλά αυτό που ξεχωρίζει όμως στην παράδοση αυτή είναι η **εμμονή στην σωματικότητα***: στις εικονικές αναπαραστάσεις αλλά και στα κείμενα που χρησιμοποιούν το μοτίβο αυτό περιγράφεται με κάθε λεπτομέρεια η διαδικασία της σήψης του σώματος. Πρόκειται για μια γενικότερη αισθητική τάση, αυτό που ονομάζουν οι ιστορικοί **«το μακάβριο»**, η οποία θα επικρατήσει στον ύστερο μεσαίωνα «χρωματίζοντας» το συλλογικό φαντασιακό. (βλ. εικόνα 20, 21)

*Η εικονολογία του Θανάτου: μια Αντιπαραβολή, Α. Ρασιδάκη, 2018

**Θεωρήσεις περί θανάτου και σύγχρονα σχεδιαστικά παραδείγματα χώρων ταφής, Λούντζης Γεώργιος Διονύσιος / Νικολαΐδη Γαλήνη, 2020

Με την πάροδο του χρόνου, η οικειότητα με τον θάνατο που χαρακτηρίζει τον δυτικό μεσαίωνα και την πρώιμη αναγέννηση, εξασθενεί σταδιακά από τον 16ο αιώνα κι εξής. Διαπιστώνεται **μια διακοπή της οικειότητας** ανάμεσα στον άνθρωπο και τον προσωποποιημένο θάνατο. Κατά τον Aries, στο δεύτερο στάδιο της ανάλυσης του, ο άνθρωπος ανακαλύπτει τον εαυτό του μέσα από την θνητότητα, αφήνοντας πίσω τους σκοτεινούς μεσαιωνικούς χρόνους.

Εμφανίζεται ένα νέο πρότυπο. Το πρότυπο του **“ωραίου” και “ηθικοπλαστικού θανάτου”** όπου επικρατεί **έως και τον 18ο αιώνα****. Πρόκειται για μία ιστορική αλλαγή στον τρόπο απόδοσης του θανάτου στην τέχνη και στο φαντασιακό. Το μεσαιωνικό πρότυπο που θέλει τη ζωή να κυριαρχείται από την αγωνία της σωτηρίας της ψυχής την ύστατη στιγμή, διαδέχεται το πρότυπο του **“ωραίου” και “ρομαντικού” θανάτου ταυτόχρονα με την ρομαντική θεώρηση του κόσμου και της ζωής**, στο φαντασιακό. Χάρη στη νέα αισθητική, απελευθερώνονται από τα όρια της μακάβριας αισθητικής και αναπαριστούν το θάνατο με μια εσωτερική πνευματικότητα. (βλ. εικόνα 22, 23)

Εικόνα 22: Ο Θεός Ύπνος με τον δίδυμο αδελφό του Θεό Θάνατο, John William Waterhouse, 1874 μ.Χ.

Εικόνα 23: Ο Θάνατος και η Κόρη, Hans Baldung Grien, 1518-20 μ.Χ.

**Θεωρήσεις περί θανάτου και σύγχρονα σχεδιαστικά παραδείγματα χώρων ταφής, Λούντζης Γεώργιος Διονύσιος / Νικολαΐδη Γαλήνη, 2020

Ο θάνατος επί τάπητος

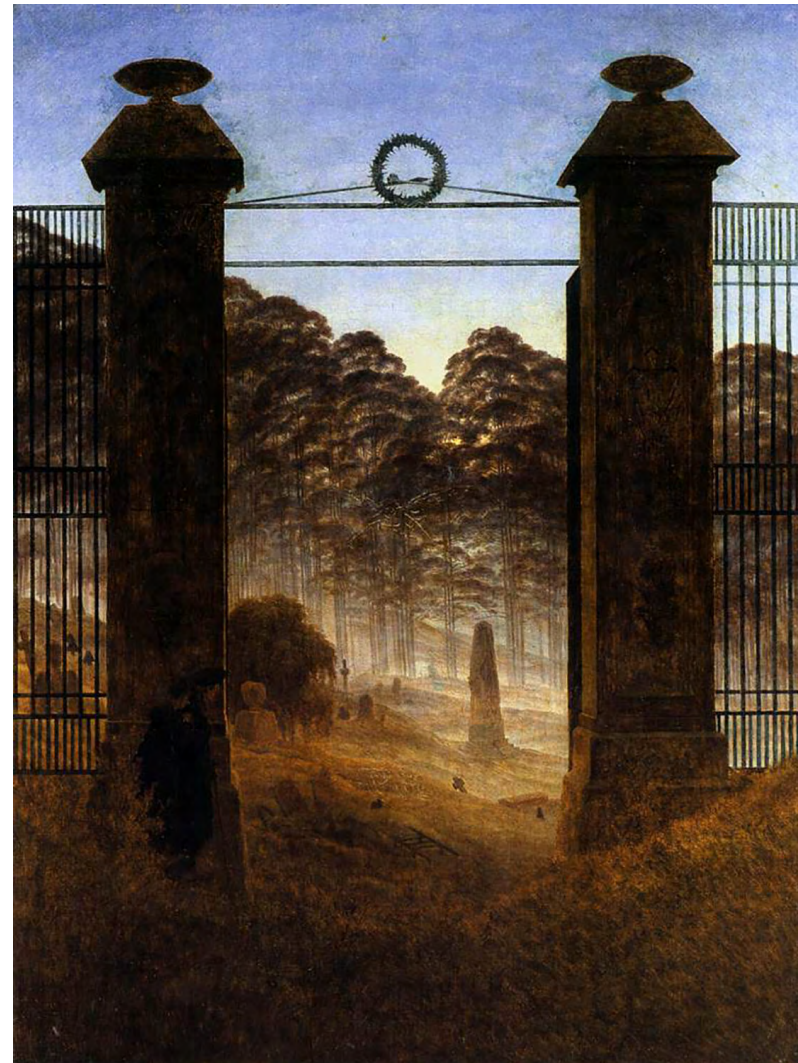
Εικόνα 24: Μάθημα ανατομίας του Δρ. Τουλπ, Rembrandt 1632 μ.Χ.

Ο διαχωρισμός του θανάτου από την ζωή απέκτησε περισσότερο έδαφος την περίοδο του **διαφωτισμού** και στην **ανανέωση της ιδέας του θανάτου**. Το τέλος του **18ου αιώνα**, αποτελεί σημείο καμπής στην σκέψη και την εξέλιξη του φαντασιακού του αστικού πολιτισμού της Δύσης. Αυτή η περίοδος σηματοδοτεί το τέλος του “ρομαντικού θανάτου” με την διάδοση της ανατομίας η οποία έφτασε στο απόγειό της κατά τον 19ο αιώνα.

Η **διάδοση της ανατομίας** που ο άνθρωπος ήρθε ήδη σε επαφή από τον **16ο αιώνα** και μετά (βλ. εικόνα 24), δεν περιορίστηκε για επιστημονικούς σκοπούς αλλά και στην προσπάθεια να εξηγηθούν ζητήματα που έως τότε δεν είχαν αποδοθεί με σαφήνεια, όπως για παράδειγμα την προειδοποίηση του θανάτου που πραγματοποιείται από φυσικά αίτια, σε σχέση με τον ξαφνικό θάνατο που προσωποποιήθηκε στο παρελθόν. Αυτό σαφώς συνέβη με την ανάπτυξη των επιστημών και την μεταλαμπάδευση των ιδεών από τους φιλοσοφικούς και επιστημονικούς κύκλους και κύκλους διανοήσης στα υπόλοιπα στρώματα της κοινωνίας.

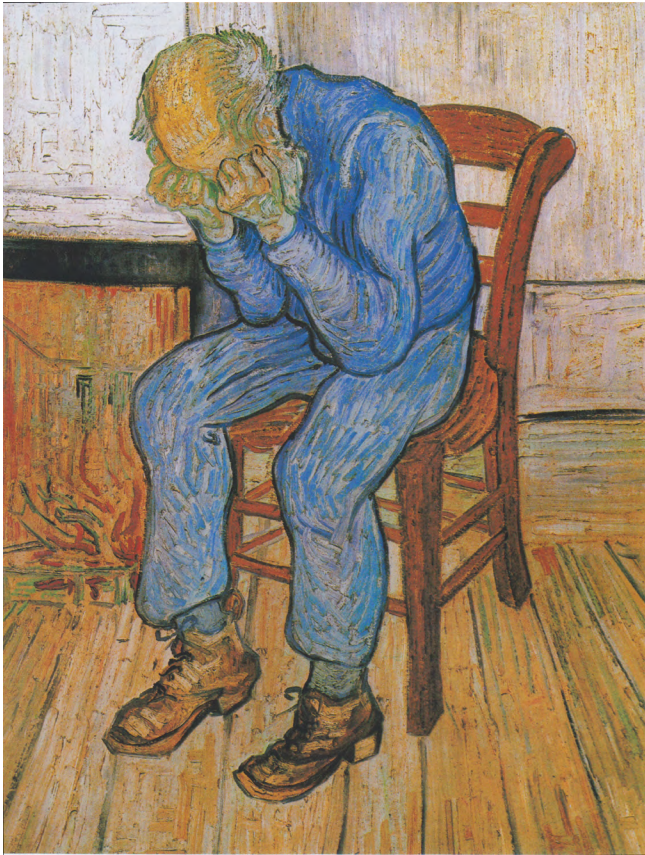
Τον **19ο αιώνα** εμφανίζεται μία γενικευμένη κρίση ως προς την διαχείριση των νεκρών σωμάτων και την εξασφάλιση της δημόσιας υγιεινής. Ο διαχωρισμός του θανάτου και της ζωής που με αργά και σταθερά βήματα εξελίχθηκε από το μεσαίωνα στους νεότερους χρόνους έθεσε την έννοια της “**άρνησης**” του θανάτου στην αστική κοινωνία με το θέμα του γήρατος και της γενικευμένης τάσης για μακροζωία να απασχολούν το άτομο στα πλαίσια της σημαντικής αύξησης του προσδόκιμου μέσου όρου ζωής.

Με την αστικοποίηση του πληθυσμού στα μεγάλα αστικά κέντρα, διαπιστώνεται μία τάση αντιμετώπισης και **εξορκισμού** του θανάτου του κοινωνικού συνόλου της Δύσης, όπου ο **θάνατος υπονοείται**. (βλ. εικόνα 25).

Εικόνα 25: Κοιμητήριο στο σούρουπο, Caspar David Friedrich, 1828 μ.Χ.

Ο αόρατος θάνατος

Εικόνα 26: Λυπημένος ηλικιωμένος ή Στο κατώφλι της αιωνιότητας, Vincent Van Gogh, 1890μ.Χ.

Στα τέλη του **19ου** και κατά τον **20ο αιώνα**, η ανάπτυξη της επιστήμης έθεσε νέες βάσεις στην πεποίθηση του ατόμου για τον θάνατο. Η βιομηχανοποιημένη Ευρώπη του 20ου βρίσκει μια νέα αντίληψη του κοινωνικού συνόλου απέναντι στο ζήτημα του θανάτου. Ο θάνατος γίνεται “**αόρατος**” και παρόλο που αποτελούσε σαφώς οικείο γεγονός, σταδιακά **εκτοπίζεται** από τη δημόσια σφαίρα του **φαντασιακού** σε σχέση με το παρελθόν.

Το φαντασιακό γύρω από τον θάνατο που τον καθιστά στην μεσαιωνική κοινωνία να “**παραμονεύει**” δίπλα στο σύνολο του κοινωνικού πληθυσμού, μεταφέρεται τώρα στην προ θανάτου αγωνία, δηλαδή στο **γήρας**, την ηλικίωση και την ασθένεια (βλ. εικόνα 26). Κατά τον Aries, η ταχεία πρόοδος των προσωπικών ανέσεων, της ατομικής υγιεινής και της επιστήμης, δημιούργησαν στο υποσυνείδητο του ατόμου τον **εξοραϊσμό του θανάτου** από την καθημερινότητα, μέσα σε ένα νέο αμόλυντο κόσμο στον οποίο εδρεύουν η υγιεινή, η ιατρική και η ηθική της αντιμετώπισης ζητημάτων ζωής και θανάτου στο σύνολο του πληθυσμού**.

Στον αντίποδα της πεποίθησης που επικρατούσε την περίοδο εκείνη, εισέρχεται ο θάνατος ως αποτέλεσμα των Α΄ και Β΄ παγκοσμίων πολέμων. Στις περιόδους αυτές ο θάνατος ανθρώπου από άνθρωπο αποκτά υπόσταση στον δημόσιο λόγο, που έως τότε είχε αρχίσει να αποτελεί προσωπικό γεγονός.

**Θεωρήσεις περί θανάτου και σύγχρονα σχεδιαστικά παραδείγματα χώρων ταφής, Λούντζης Γεώργιος Διονύσιος / Νικολαΐδη Γαλήνη, 2020

Η πλήρης **οικειοποίηση** του θανάτου από την ιατρική επιστήμη σηματοδοτεί τον “θάνατο” του ανέμου φαντασικού αφήνοντας θολές τις ιδέες του παρελθόντος, καθιστώντας τον υποσυνείδητο του ατόμου ως μία μακάβρια σκέψη στην καθημερινότητα. Αυτό οφείλεται στη γενικευμένη πρόοδο και την εξέλιξη των ιατρικών τεχνικών και εξοπλισμών, η αποτελεσματικότητα των οποίων εξασφαλίζεται στο χώρο του νοσοκομείου. Κατά κύριο λόγο ο θάνατος τοποθετείται στο **κλινικό και νοσοκομειακό περιβάλλον****, μακριά από το οικείο περιβάλλον του ανθρώπου. Αυτός θεωρείται και ο λόγος για τον οποίο οι άνθρωποι, ιδιαίτερα οι κάτοικοι των πόλεων, σταμάτησαν να πεθαίνουν, όπως και να γεννιούνται στο σπίτι (Aries 1999). Αυτό που απορρέει από τα παραπάνω είναι ότι «οι ιατροί δεν δίνουν μάχη εναντίον της θνητότητας αλλά εναντίον συγκεκριμένων αιτιών της», όπως γράφει ο Zygmunt Bauman. Η **γνώση της αιτίας** τοποθετεί τον θάνατο στη σφαίρα του ήδη **γνωστού** και **ελεγχόμενου**.

**Θεωρήσεις περί θανάτου και σύγχρονα σχεδιαστικά παραδείγματα χώρων ταφής, Λούντζης Γεώργιος Διονύσιος / Νικολαΐδη Γαλήνη, 2020

Πέρα από το εξέλιξη της ιατρικής, ο τρόπος ζωής μας σήμερα μας κάνει να θεωρούμε πως μπορούμε να κατέχουμε ως πληροφορία τα πάντα και να είμαστε ικανοί για όλο και περισσότερα επιτεύγματα. Στην εποχή μας ο θάνατος **εκτοπισμένος** από την δημόσια σφαίρα της δυτικής κοινωνίας αποτελεί σημερινό **ταμπού**, μαζί με άλλα ζητήματα που δεν “αγγίζουν” το πρότυπο του “δυνατού” ατόμου που καλλιέργησε η εξέλιξη των επιστημών υγείας και η επανάσταση της τεχνολογίας. Η ιδέα πως θεωρούμε ταμπού τα ζητήματα που - πιστεύουμε πως - δεν μας απασχολούν ξεκίνησε από την αίσθηση παντοδυναμίας που προσέφερε η ανάπτυξη των κοινωνιών του σήμερα. Συνεπώς, η **ηλικίωση** του ανθρώπου που τον φέρνει περισσότερο κοντά στην ιδέα του θανάτου και μακρύτερα από το πρότυπο του “παντοδύναμου” ανθρώπου καταρρίπτει την παλαιότερα εξέχουσα θέση του στην κοινωνία. Μαζί με αυτόν και την ιδέα του θανάτου.

Η τρίτη ηλικία που αρκετά παλαιότερα θεωρούταν ως “δώρο” για τον άνθρωπο, συνοδευόταν από σοφία και γνώση. Ο σεβασμός της μακροχρόνιας ζωής και της εμπειρίας τους από τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας ήταν βασική προϋπόθεση για τα θεμέλια και την δομή της κοινωνίας. Ο θάνατος που απασχολεί τα γηραιότερα άτομα προφανώς περνούσε και στα υπόλοιπα στόματα της κοινωνίας, ως γεγονός που απασχολούσε τα σοφά και με την εμπειρία της ζωής άτομα.

Η γνώση και η σοφία πλέον προέρχεται κυρίως μέσω της επιστήμης και της πληροφορίας. Το πρότυπο του σοφού και έμπειρου ανθρώπου που κατέχει την γνώση και την εμπειρία μεταφέρεται πλέον από το γηραίο άτομο στο νεότερο, που μέσω του σύγχρονου lifestyle **ο θάνατος απαξιώνεται**.

Η αρχιτεκτονική δομή και το ανθρώπινο σώμα θεωρούνται αλληλένδετες έννοιες, ιδιαίτερα στον κόσμο του συμβολικού. Οι αντιλήψεις για τον θάνατο από τον μεσαίωνα έως την σύγχρονη εποχή εκφράζονται χωρικά με τα μέσα κάθε εποχής. Τα επίγεια τροφοδοτούν το νου για την **δημιουργία του τόπου αντλούμενου από το φαντασιακό**, δημιουργώντας το σκηνικό τοποθέτησης του θανάτου και των διαδικασιών ταφής. Οι θέσεις του αστικού πολιτισμού στο θάνατο καθώς και οι σχεδιαστικές πρακτικές που αναπτύχθηκαν στους αιώνες πέρασαν από διαφορετικά στάδια μετάλλαξης.

Σύμφωνα με την μελέτη της Μαρίας Κουμαριανού σχετικά με το «φαντασικό του θανάτου» περιγράφονται τέσσερις φάσεις της γεωγραφικής κατανομής και των συνθηκών μετάλλαξης των τόπων ταφής συν τω χρόνω αλλά και την σχέση αυτών με τον περιβάλλοντα χώρο. Ο εγκλεισμός των χώρων ταφής στο αστικό περιβάλλον, η οπτική απομόνωση του χώρου των νεκρών στον χώρο της πόλης, ο εκτοπισμός των νεκροταφείων από το αστικό περιβάλλον και η μεταμφίεση του χώρου των νεκροταφείων (βλ. εικόνα 27).

Ο **εγκλεισμός** του χώρου των νεκρών στον χώρο των ζωντανών. Στους μεσαιωνικούς χώρους ταφής αποτελούν σημαντικά αστικά σημεία αναφοράς. Οι περιγραφές της σχετικά με το βυζαντινό τοπογραφικό μοντέλο ταφείου έχει πολλά κοινά σημεία με αντίστοιχες περιγραφές ευρωπαϊκών ταφείων της ίδιας εποχής. Ο χώρος ταφής αποτελεί λειτουργικό χώρο τα όρια του οποίου δεν καθορίζονται με αυστηρότητα στον αστικό ιστό.

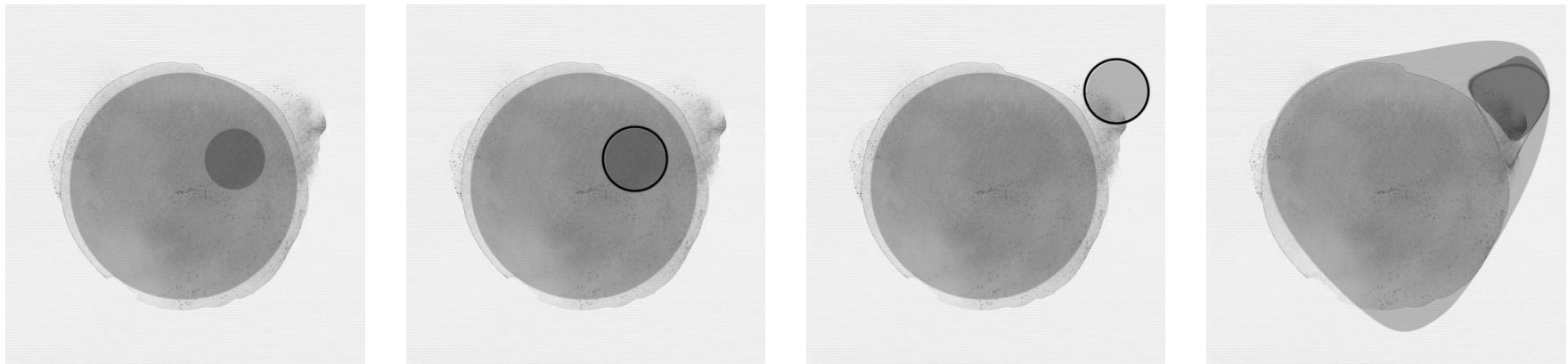
Στη δεύτερη φάση, αυτή της **οπτικής απομόνωσης**, όπως περιγράφεται στην ίδια μελέτη, συνοψίζεται μια σημαντική αλλαγή, η οποία δεν είναι αλλαγή χωροθέτησης, αλλά μορφολογική αλλαγή. Πρόκειται για την έγερση τοίχων, με τη μορφή αυστηρών ορίων, τα οποία διαφοροποιούν τη σχέση του (νεκρο)ταφείου με το περιβάλλον τους. Η Μαρία Κουμαριανού τοποθετεί την αλλαγή αυτή στον 19ο αιώνα. Το (νεκρο)ταφείο διατηρεί την κεντρική του θέση, αλλά απομονώνεται οπτικά από το χώρο των ζωντανών που αποτελεί και το χώρο που το περιβάλλει. Το μεγαλύτερο τμήμα της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης την εποχή αυτή, ο Phillipe Aries περιγράφει την ενδιαφέρουσα αυτή μετάβαση ως συσχετισμένη με την ανθρώπινη απόκριση στο θάνατο*.

Η τρίτη φάση της μελέτης της αναπαριστά την τοπογραφική αλλαγή που ταυτίζεται με την εγκατάσταση των ταφείων εκτός των ορίων της πόλης. Πρόκειται για την ισχυρή μεταβατική δυναμική του ταφείου. Παρενθετικά, αξίζει να αναφερθεί ότι η Μαρία Κουμαριανού υποστηρίζει ότι ο εξαστισμός του φυσικού κλοιού της πόλης και η ραγδαία αστική εξάπλωση «εκτόπισε» τα (νεκρο)ταφεία στις νέες παρυφές της πόλης*.

Ο σταδιακός «**εκτοπισμός**» των χώρων ταφής αναμένεται να μεταστραφεί σε «**μεταμφίεση**» με την έννοια της μετατροπής των γενικών αλλά και των ειδικών ποιοτήτων των ταφείων. Ταυτόχρονα, υπονοείται ότι η μεταμφίεση αυτή των ταφείων σε χώρους πρασίνου ή σε αναθεωρημένους λειτουργικά χώρους, αναδεικνύει πτυχές του «αστικού κενού και πλήρους» και τελικά την ενδεχόμενη εξαφάνιση του ταφείου* με την παραδοσιακή του έννοια, και την ανάπτυξη σύγχρονων μορφών και βιωματικών εμπειριών.

*ΑΠΘ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Η σχέση μεταξύ φυσικού & ανθρωπογενούς περιβάλλοντος: Το νεκροταφείο ως μεταβατικός τόπος στο έργο του Kienast & Vogt, Διδακτορική διατριβή, Ζάβρακα Δέσποινα, 2015, Θεσσαλονίκη

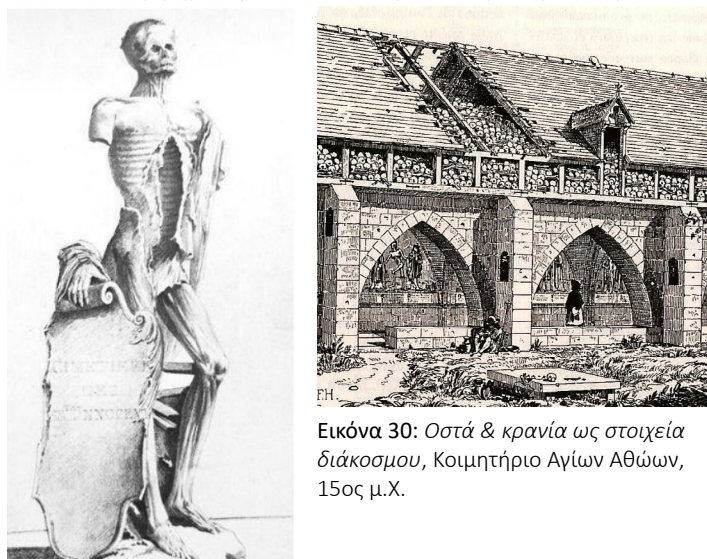

Εικόνα 27*

*Σχεδιαγματική Απεικόνιση: Στάδια γεωγραφικής κατανομής & συνθηκών μετάλλαξης του κοιμητηρίου στην πόλη
Εγκλεισμός | Οπτική Απομόνωση | Εκτοπισμός | Μεταμφίηση

Εικόνα 28: Κοιμητήριο Αγίων Αθώων, Παρίσι, 15ος-16ος αιώνας

Εικόνα 30: Οστά & κρανία ως στοιχεία διάκοσμου, Κοιμητήριο Αγίων Αθώων, 15ος μ.Χ.

Εικόνα 29: Φιγούρα αγαλματιδίου αναπαράστασης θανάτου από το κοιμητήριο των Αθώων, 1520-30μ.Χ., Λούβρο

Στην πραγματικότητα, τα στάδια των χωρικών εξαρτήσεων του ταφείου από την πόλη, όπως αυτά διατυπώνονται από τη Μαρία Κουμαριανού, αφορούν στην ανάλυση ενός μοντέλου χωρικής οργάνωσης* ανάμεσα στο κοιμητήριο και την πόλη σε μία γενικότερη προσέγγιση. Το κοιμητήριο ως περιεχόμενο της πόλης αλλά και εν γένη το κοιμητήριο ως περιεχόμενο από μόνο του, διαγράφει μία ενδιαφέρουσα πορεία που ταυτίζεται με την παραπάνω μελέτη.

Η μεσαιωνική αντιμετώπιση του θανάτου, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις θρησκευτικές αντιλήψεις και την εξοικείωση της κοινωνίας με τον θάνατο ως λειτουργία της φύσης. **Ο νεκρός θάβεται εντός της ιερής αυλής** πλησίον της εκκλησίας ή του ναού, η οποία αποτελεί χώρο άσκησης θρησκευτικών πρακτικών (βλ. εικόνα 28). Πολλές φορές δεν υπάρχει σαφής οριοθέτησή του και οι χώροι που οι καθημερινές δραστηριότητες λαμβάνουν χώρα στην καρδιά της πόλης συνυπάρχουν ή γειτνιάζουν με τους χώρους ταφής που βρίσκονται σε σχέση με την εκκλησία ή τον ναό.

Η αρχιτεκτονική δομή και το ανθρώπινο σώμα θεωρούνται αλληλένδετες έννοιες, ιδιαίτερα στον κόσμο του συμβολικού**. Ωστόσο, αυτή η σύνδεση δεν γίνεται μόνο σε συμβολικό επίπεδο αλλά εκφράζεται και υλικά. Στα τέλη του 16ου και αρχές 17ου αιώνα, οι τόποι θανάτου χαρακτηρίζονται από μακάβριες ατμόσφαιρες και διακόσμους. Η εικόνα του μερικώς ακρωτηριασμένου ανθρώπινου σώματος ή του σκελετού κυριαρχεί στα νεκροφυλακεία (βλ. εικόνα 30). Εκείνη την εποχή, το νεκροταφείο αποτελεί απόσπασμα της αρχιτεκτονικής του ναού και στεγάζεται είτε στον κήπο δίπλα από τον ναό είτε μέσα στον ίδιο τον ναό, ως απλές ταφόπλακες με μια επιγραφή, ή ως μαυσωλεία με αγάλματα (βλ. εικόνα 29). Υπάρχει, θα έλεγε κανείς, μία εξοικείωση με το νεκρό σώμα και τη δομή του μετά θάνατον. Αυτή η εξοικείωση θα μπορούσε να συνδέεται με την ταυτόχρονη διάδοση της επιστήμης της ανατομίας. Ο άνθρωπος, κατά τη διάρκεια του 16ου αιώνα έρχεται για πρώτη φορά αντιμέτωπος με τη διάδοση επιστημονικής γνώσης που αφορά την υλικότητα, την κατασκευή και τη λειτουργία του σώματος**.

Θα μπορούσαμε να πούμε πως σε αυτή τη φάση όπως αναφέρθηκε και παραπάνω σε σχέση με το φαντασιακό, καλλιεργείται η πεποίθηση πως οι νεκροί παρεμβαίνουν στην καθημερινότητα των ζωντανών, μιας και οι μύθοι της εποχής που αναπτύχθηκαν μέσα σε αυτό το περιβάλλον βρίσκουν το σκηνικό τοποθέτησής τους.

*ΑΠΘ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Η σχέση μεταξύ φυσικού & ανθρωπογενούς περιβάλλοντος: Το νεκροταφείο ως μεταβατικός τόπος στο έργο του Kienast & Vogt, Διδακτορική διατριβή, Ζάβρακα Δέσποινα, 2015, Θεσσαλονίκη

** ΠΘ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Ψυχρά δεδομένα_ Ψηφιακό κενοτάφιο & αποτεφρωτήριο στη νήσο Γυαλί, Σωτηρίου Ιωάννα, Φεβρουάριος 2018

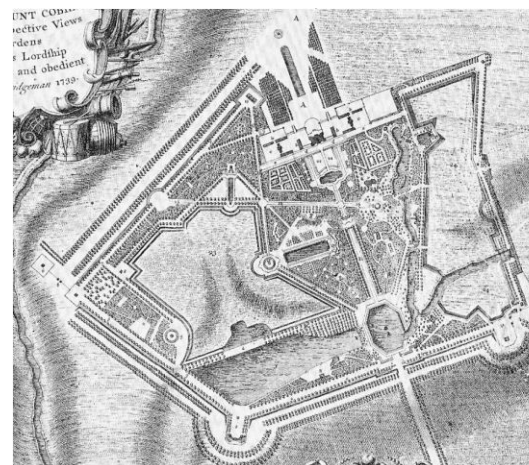
Βλέπει κανείς πως μεταξύ 15ου και 18ου αιώνα, ο άνθρωπος εκλογικεύει και μελετά το σώμα ιατρικά, το εξετάζει με όρους υλικότητας, λειτουργίας και δομής. Αυτό το χρονικό σημείο είναι κομβικό: το σώμα παύει να είναι κάτι ανεξήγητο και περνάει στη σφαίρα του λογικού καθώς ο άνθρωπος γίνεται ο μελετητής του εαυτού του. Πλέον, δεν ανήκει στη σφαίρα του Ύψιστου (έννοια που αφορά τον Θεό), αλλά στον τομέα της επιστήμης ενώ ο άνθρωπος ουσιαστικά κατακτά το δικαίωμα να ερευνησει λογικά την ίδια του τη θνητότητα. Συνεπώς, η σχέση του με τους αντίστοιχους χώρους γίνεται πιο ωμή και αναπαραστατική καθώς τα τοπία θανάτου δίνουν την ευκαιρία έκφρασης αυτής της γνώσης στο περιβάλλον του κοιμητηρίου*.

Παρ' όλα αυτά, καθώς αυτή η νέα γνώση περί σωματικότητας και ανατομίας ωριμάζει, γεννιέται η ανάγκη για την επαναφορά του ρομαντικού στοιχείου όσον αφορά στον θάνατο. Τον **18ο αιώνα** αλλάζει ριζικά η στάση του ανθρώπου απέναντι στο θάνατο καθώς αντιλήψεις βαθιά ριζωμένες στη μεσαιωνική χριστιανική θεολογία αντικαθίστανται από μία **ρομαντική θεώρηση** της ύπαρξης και της ανθρώπινης θνητότητας (βλ. εικόνα 31). Εκείνη την εποχή στην Ευρώπη, το κοιμητήριο αρχίζει να θεωρείται όχι απλώς ως μία λειτουργική κατασκευή, αλλά ως Υψηλή Αρχιτεκτονική. Το κοιμητήριο που στο μεγαλύτερό του μέρος αποτελούντο από κήπους, έχει τις ρίζες του στον αγγλικό κήπο και εκφράζει την τάση εξωραϊσμού της ιδέας του θανάτου που είχε η κοινωνία του 18ου αιώνα (βλ. εικόνα 32). Βασικό συνθετικό στοιχείο αυτών των χώρων ήταν ο περίπατος καθώς ο επισκέπτης ενός τέτοιου κοιμητηρίου, πήγαινε για να στοχαστεί, να αποδώσει φόρους τιμής στους νεκρούς αλλά και για να βρει μία εσωτερική γαλήνη στον τόπο του κοιμητηρίου*. Το **“μακάβριο”** των προηγούμενων αιώνων αντικαθίσταται από το **“γαλήνιο”** και ο χώρος θανάτου μετατρέπεται σε χώρο γαλήνης και περισυλλογής.

Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε πως σε αυτή την φάση αρχίζει μία ιδέα **προστασίας και ανάδειξης του περιεχομένου του** και διαφοροποιείται από τον δημόσιο βίο, ενισχύοντας την πεποίθηση του διαχωρισμού του θανάτου από την ζωή. Οι χώροι αυτοί δημιουργούν τον **ενδιάμεσο τόπο** μεταξύ ζωής-αστικού παρόντος, και θανάτου- αστικού παρελθόντος.

Εικόνα 31: Τάφος στο τοπίο, Gessner, Αγγλία, 1797

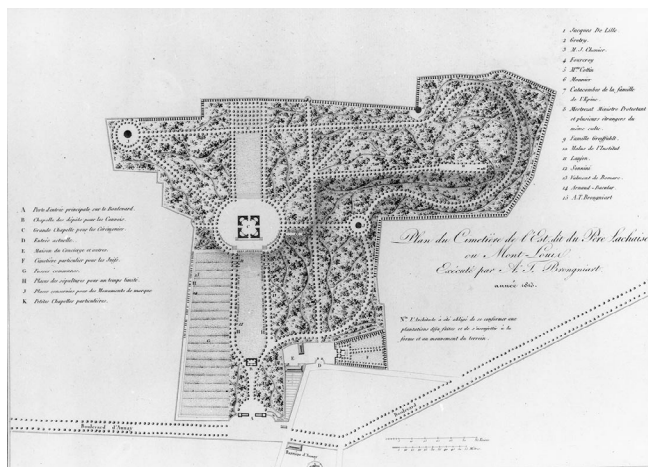
Εικόνα 32: Οι κήποι Stowe, Αγγλία, 1739¹

** ΠΘ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Ψυχρά δεδομένα_ Ψηφιακό κενοτάφιο & αποτεφρωτήριο στη νήσο Γυαλί, Σωτηρίου Ιωάννα, Φεβρουάριος 2018

¹Οι κήποι αυτοί θεωρούνται ως η πρώτη περίπτωση κήπου που αφιερώνεται εξ ολοκλήρου στη μνήμη των άξιων νεκρών

Εικόνα 33: Πρόταση χωροθέτησης των κοιμητηρίων εκτός της πόλης του Παρισιού, 18ος-19ος αιώνες

Εικόνα 34: Χάρτης κοιμητηρίου Père Lachaise στο Παρίσι, 19ος αιώνας*

Ταυτόχρονα, από τον **19ο αιώνα** και μετά αναδύεται η ισχυρή τυπολογία των ταφείων με κύριο άξονα την οικολογική τους διάσταση αφού οι υφιστάμενοι χώροι ταφής δεν επαρκούσαν με την αύξηση του πληθυσμού στα μεγάλα αστικά κέντρα. Οι χώροι ταφής **απομακρύνονται στα όρια της πόλης** και γίνονται αυτόνομοι υπαίθριοι χώροι που φέρνουν τον άνθρωπο πιο κοντά στη φύση, ενώ η μετάβαση αυτή προκύπτει την στιγμή που δεν υφίσταται ακόμη ξεκάθαρα διατυπωμένη η έννοια του **“αστικού πάρκου”** όπως την γνωρίζουμε σήμερα, και οι χώροι αυτοί λειτουργούν ως ένας τόπος μνήμης και εξύμνησης του θανάτου.

Η νέα **χωροθέτηση** των νεκροταφείων στα **όρια της πόλης** και η έκταση που δίνεται γ’ αυτό το σκοπό συνδέεται με μια νέα αντίληψη του θανάτου σε διαφορετικές σχεδιαστικές πρακτικές (βλ.εικόνα 33). Ως κυρίαρχη αντίληψη επικρατεί ο φόβος του θανάτου και του μακάβριου στοιχείου της αποσύνθεσης. Οι ρυθμοί ζωής μεταβάλλονται και η ζωή εκφράζεται ως μικρή και προσωρινή σε σχέση με την αιωνιότητα του θανάτου. Καλλιεργείται σταδιακά η ιδέα του μνημειακού και παραστατικού τάφου που δεν περιορίζεται στη λειτουργία του ως «κέλυφος του νεκρού» αλλά να υμνήσει τη ζωή και το πρόσωπο του νεκρού. Απομακρύνονται οι πάγκοι και οι περίβολοι των ταφικών μνημείων και το μεγαλύτερο τμήμα του εδάφους καλύπτεται με χαμηλή βλάστηση στην προσπάθεια δημιουργίας ενός **ειδυλλιακού τόπου** (βλ. εικόνα 34). Το αυξανόμενο ενδιαφέρον που εκδηλώνεται για τον τόπο ταφής κάνει δημοφιλείς τις μελαγχολικές επισκέψεις σε ταφικά μνημεία ενώ η ύπαιθρος όπου εντάσσονται και η απόσταση από το αστικό κέντρο **απομονώνει** και **διαφοροποιεί** οπτικά των χώρο των νεκρών σε σχέση με τον χώρο της πόλης.

Το στάδιο του “αόρατου θανάτου” ή αλλιώς του “απαγορευμένου θανάτου” αποτελεί ένα φαινόμενο χωρίς προηγούμενο στη βιομηχανοποιημένη Ευρώπη του 20ου. Μέχρι τα μέσα περίπου του **20ού αιώνα**, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ο θάνατος σταδιακά **εκτοπίζεται** από την αστική κοινωνική ζωή. Δεν υφίσταται κανένας “μεγαλειώδης” αποχωρισμός και οι συνθήκες της σύγχρονης κοινωνίας υπαγορεύουν ένα εκπολιτισμένο πένθος χωρίς εξάρσεις και περιττούς μελοδραματισμούς. Χαρακτηριστικός είναι και ο τρόπος με τον οποίο διεξάγονται οι τελετές της ταφής, όπου δεν είναι πια αυτονόητο πως πρόκειται για μια ανοιχτή τελετή.

*Πλέον το κοιμητήριο παίρνει μορφή κήπου με βασικό συνθετικό εργαλείο τον περίπατο και την φύτευση

Τα ταφικά μνημεία σταδιακά απλουστεύονται σε σχέση με τις μορφές του 19ου αιώνα και τα «ταφεία» αναδιοργανώνονται σε μορφές οι οποίες όμως δεν υπαγορεύεται αποκλειστικά από θρησκευτικά δόγματα. Παράλληλα με την εξέλιξη της πόλης, κάποιος θα μπορούσε να είναι πιο ακριβής αν περιέγραφε τα περισσότερο πρόσφατα ταφεία ως «ακατοίκητους», αλλά όχι απαραίτητα «κενούς», «τόπους» μιας πόλης καθώς η σχέση τους με τον αστικό ιστό είναι **ενδιάμεση**, διφορούμενη και μεταβατική τονίζοντας νοηματικά μέσω του περιεχομένου τους το δίπολο ζωής-θανάτου*.

Το σύγχρονο ταφείο όπως και ο σύγχρονος “κήπος” δεν αφορά αποκλειστικά στη διαμόρφωση των αστικών κενών μέσα στην πόλη αλλά χωροθετείται πια στα όρια των ευρωπαϊκών -και όχι μόνο- πόλεων παίρνοντας τη μορφή πράσινων ζωνών που στόχο έχουν να αναθεωρήσουν και να ερευνήσουν τις σχέσεις της πόλης με το περιεχόμενό της και όχι να εξωραΐσουν την πόλη. Η αλλαγή αυτή περιλαμβάνει και τη σταδιακή μεταμόρφωση του νεκροταφείου “κήπου” από ιδεατό τόπο σε αστική χωρική ενότητα, προβάλλοντας απόψεις που σχετίζονται με τη νέα αναθεωρημένη διάσταση του ελεύθερου χώρου και της φύσης, άρρηκτα συνδεδεμένη με τον χωροταξικό και τον πολεοδομικό σχεδιασμό*.

*Τα ταφεία, εκτός του αστικού πυρήνα και με αναθεωρημένη δομή, αναπτύσσουν πολυεπίπεδες νοηματοδοτήσεις του περιβάλλοντος και του περιεχομένου τους. Το **θεμελιώδες ερώτημα** στο οποίο όλες οι παραπάνω απόψεις εμμένουν είναι αν οι άνθρωποι των δυτικών κοινωνιών ανέπτυξαν μια απόκριση που δεν φέρνει σε αμηχανία «εκείνους που διαρκούν άλλη μια μέρα» ή αν εφεύραν μια πραγματικά «νεωτερική» απόκριση στο θάνατο.*

*ΑΠΘ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Η σχέση μεταξύ φυσικού & ανθρωπογενούς περιβάλλοντος: Το νεκροταφείο ως μεταβατικός τόπος στο έργο του Kienast & Vogt, Διδακτορική διατριβή, Ζάβρακα Δέσποινα, 2015, Θεσσαλονίκη

Εικόνα 35: Κοιμητήριο Αγίων Αθώων, Παρίσι, 15ος-16ος αιώνας

Εικόνα 36: Αγορά στη θέση του κοιμητηρίου Αγίων Αθώων, Hoffbauer, 1850μ.Χ.

Στη περίπτωση της εναέριας ταφής, οι παράγοντες και οι εξελίξεις είναι σχετικά πρόσφατες, μιας και ο τρόπος της εναέριας ταφής, δηλαδή της καύσης του θανάτου, λαμβάνουν χώρα τους τελευταίους αιώνες σε Ευρωπαϊκό έδαφος. Ευρήματα ανά τον κόσμο συν τω χρόνω έχουν πιστοποιηθεί ακόμη και 20.000 χρόνια πριν αλλά και από την αρχαιότητα. Συνεπώς, η **καύση** και το τελετουργικό της **αποτέφρωσης** αποτελούσε πρακτική ταφής πολύ πριν την δημιουργία των επικρατούντων θρησκειών, αλλά με την επικράτηση του χριστιανισμού και μετέπειτα την περίοδο του μεσαίωνα απαγορεύθηκε ολοκληρωτικά.

Το θέμα της καύσης των νεκρών παίρνει μια νέα τροπή υπό την επίδραση του **Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού** και σιγά-σιγά οι κοινωνίες γίνονται πιο δεκτικές στην ιδέα. Η επίδραση της Γαλλικής Επανάστασης είναι καταλυτική καθώς οι επαναστάτες μέσω της επιλογής τους να αποτεφρωθούν, ουσιαστικά αποκήρυτταν τον παγιωμένο τρόπο διαχείρισης του θανάτου.

Σε πρακτικό επίπεδο όμως, **η αποτέφρωση επήλθε στη Δυτική Ευρώπη για λόγους δημόσιας υγιεινής**. Ήδη από τις αρχές του 17ου αιώνα, η Γαλλική Αστυνομία είχε εκδώσει ειδικές κατευθυντήριες οδηγίες προκειμένου να αποτραπούν λοιμώδεις επιδημίες λόγω της υπερ-πληρότητας των νεκροταφείων, τα οποία εκείνη την περίοδο βρίσκονταν μέσα στις αυλές των εκκλησιών. Σχεδόν 100 χρόνια αργότερα (1737) διατάζει την πρώτη επιστημονικά τεκμηριωμένη πραγματογνωμοσύνη για τα νεκροταφεία, η οποία ανοίγει μια μακρά συζήτηση γύρω από τα ενδεχόμενα προβλήματα υγείας που μπορεί να προκαλεί η συνύπαρξη ζωντανών με τους νεκρούς. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, καταγράφονται όλα τα προβλήματα που ακόμη και σήμερα ανακύπτουν από την ύπαρξη νεκροταφείων εντός πόλεων (μόλυνση υδάτων, αναθυμιάσεις, λοιμώδη νοσήματα).

Το 1763 το Γαλλικό Κοινοβούλιο επηρεασμένο από τα επιστημονικά ευρήματα και τις ιδέες του Διαφωτισμού, που επιτάσσουν το διαχωρισμό Κράτους-Εκκλησίας αποφασίζει να μετατρέψει όλα τα νεκροταφεία σε δημόσιους (και όχι θρησκευτικούς) χώρους και κλείνει όλα τα κοιμητήρια που βρίσκονταν εντός του Παρισιού (βλ. εικόνα 35, 36). Επίσης, επιχειρεί να αποδομήσει τη σημαντικότητα της τελετής της κηδείας και του νεκρού σώματος. Όπως είναι αναμενόμενο, η διαμάχη για τα νεκροταφεία, διήρκησε ουσιαστικά μέχρι το 1905, οπότε και διαχωρίστηκε επισήμως η Εκκλησία από το Κράτος. Η Γαλλική Επανάσταση επανέφερε τη δημόσια **αποτέφρωση** στην Ευρώπη ως **εναλλακτική στη χριστιανική ταφή**.

Το 1801 προβαίνουν σε διαγωνισμό για να επιλεγεί το καταλληλότερο τελετουργικό για κηδεία και τα καταλληλότερα μέρη για ταφές νεκρών σωμάτων που εντείνει τον προβληματισμό σχετικά με το σχεδιασμό, την χωροταξία και τα τεχνικά χαρακτηριστικά των τάφων ώστε να ελαχιστοποιούνται οι περιβαλλοντικές και ιατρικές επιπλοκές που θα μπορούσαν να προκαλέσουν. Μάλιστα, οι μελέτες ήταν τόσο λεπτομερείς και εμπειριστατωμένες που κατάφεραν να επιτρέψουν στην ταφή να κυριαρχήσει, δίνοντας στα νεκροταφεία τη σημερινή τους μορφή. Ακόμα και στις περιπτώσεις που η αποτέφρωση προτιμάται με επιστημονικά κριτήρια για λόγους υγιεινής, αισθητικοί και κοινωνιολογικοί λόγοι δεν την καθιστούν κυρίαρχη διαδικασία. Η χρήση της φωτιάς για την καύση με τα μέσα της εποχής ξενίζει. Ταυτόχρονα, όμως αντιτάσσεται στο θρησκευτικό συμβολικό σύστημα των κοιμώμενων νεκρών και την τελική ανάστασή τους στην αιωνιότητα.

Σε κάποιες περιπτώσεις, χαρακτηρίστηκε ως τη διατάραξη μιας λατρείας μνήμης που ο Χριστιανισμός είχε βοηθήσει στη δημιουργία και τη διατήρησή του, αφού η μεταφορά της τέφρας μπορεί να γίνει οπουδήποτε **κατά βούληση** και δεν ορίζεται από την μονιμότητα του κοιμητηρίου, αλλά από τους οικείους του νεκρού.

Η σύγχρονη αποτέφρωση, όπως την ξέρουμε, ξεκίνησε στην πραγματικότητα λίγο περισσότερο από έναν αιώνα πριν, μετά από χρόνια πειραματισμών για την ανάπτυξη ενός αξιόπιστου θαλάμου. Όταν ο Ιταλός καθηγητής Brunetti τελειοποίησε τελικά το μοντέλο του και το παρουσίασε στην Έκθεση της Βιέννης το 1873, η πρακτική της καύσης ξεκίνησε σχεδόν ταυτόχρονα και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού. Τα πρώτα κρεματόρια στην Ευρώπη κατασκευάστηκαν το 1878 στο Woking της Αγγλίας και στην Gotha της Γερμανίας. Άλλα πρώιμα κρεματόρια στην Ευρώπη χτίστηκαν το 1878 στην

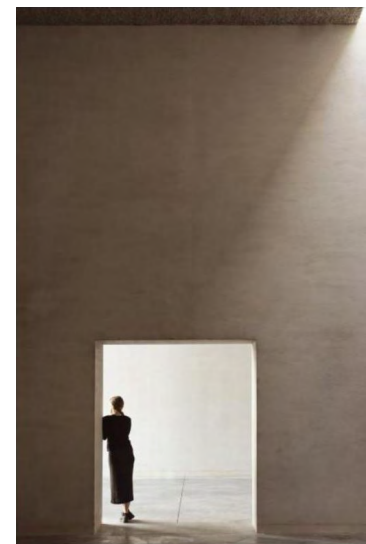
πόλη Gotha στη Γερμανία και αργότερα στη Χαϊδελβέργη το 1891.

Το πρώτο σύγχρονο κρεματόριο στις ΗΠΑ χτίστηκε το 1876 από τον Francis Julius LeMoigne αφού άκουσε για τη χρήση του στην Ευρώπη. Άλλες χώρες που εγκαινίασαν το πρώτο τους κρεματόριο ήταν η Σουηδία (1887 στη Στοκχόλμη), η Ελβετία (1889 στη Ζυρίχη) και η Γαλλία (1889 στο Père Lachaise, Παρίσι).

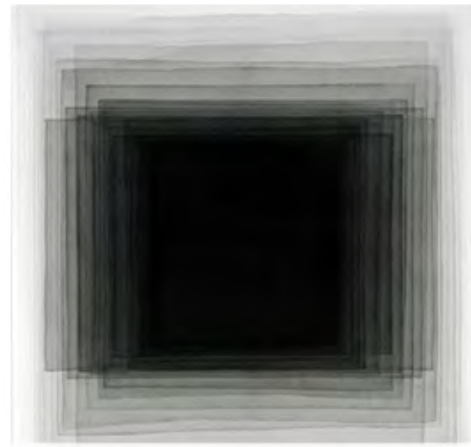
Νομοθετικά, η αποτέφρωση κατοχυρώνεται στην Γαλλία το 1789, στην Αγγλία το 1884, στην Γερμανία το 1934 και στην Ισπανία το 1945 με τον νόμο περί θρησκευτικής ελευθερίας. Κατά το 2007 εκτιμάται ότι τα ποσοστά αποτέφρωσης στη Βρετανία, στην Ελβετία, στη Σουηδία, στην Ολλανδία, στη Νορβηγία και στη Δανία ξεπερνούν το 50%. Στην Ιαπωνία φτάνει το 99%, στην Αυστραλία το 48% και στις ΗΠΑ το 21%.

Στην Ελλάδα το θέμα τέθηκε για πρώτη φορά το **1987**, όταν ο τότε δήμαρχος Αθηναίων Μιλτιάδης Έβερτ απέστειλε σχετική επιστολή στην Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος. Μετά από σχεδόν 20 χρόνια, το 2006, επιτράπηκε και στην Ελλάδα με την ψήφιση σχετικού νόμου η αποτέφρωση σε όσους το επιτρέπουν οι θρησκευτικές τους πεποιθήσεις ενώ το πρώτο αποτεφρωτήριο νεκρών στην Ελλάδα άρχισε να λειτουργεί τον Οκτώβριο του 2019.

Το 1911, ο Βέλγος νομπελίστας Maurice Maeterlinck στο βιβλίο του "Θάνατος", το οποίο αμφισβήτησε πολλά ταμπού σε σχέση με τον θάνατο υποστήριξε τα αποτεφρωτήρια και τονίζει "Η σήψη προσβάλλει τις αισθήσεις μας, λερώνει την μνήμη μας, σκοτώνει το θάρρος μας". Η καύση των νεκρών έχει **αναθεωρήσει τον τόπο** και τις **τελετουργίες** του νεκροταφείου, δημιουργώντας όχι μόνο έναν νέο οικοδομικό τύπο, αλλά και ένα νέο **ταφικό τοπίο**.

Εικόνα 37A,B: Αποτεφρωτήριο Siesegem, KAAN, Βέλγιο, 2018

ΜΕΡΟΣ Δ

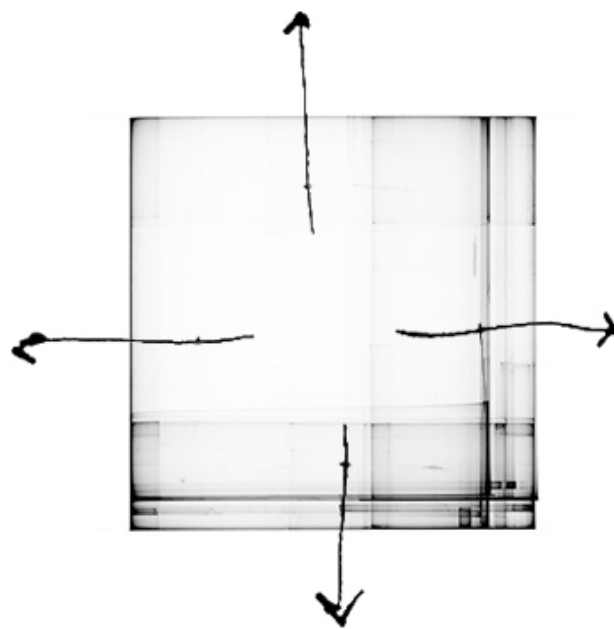
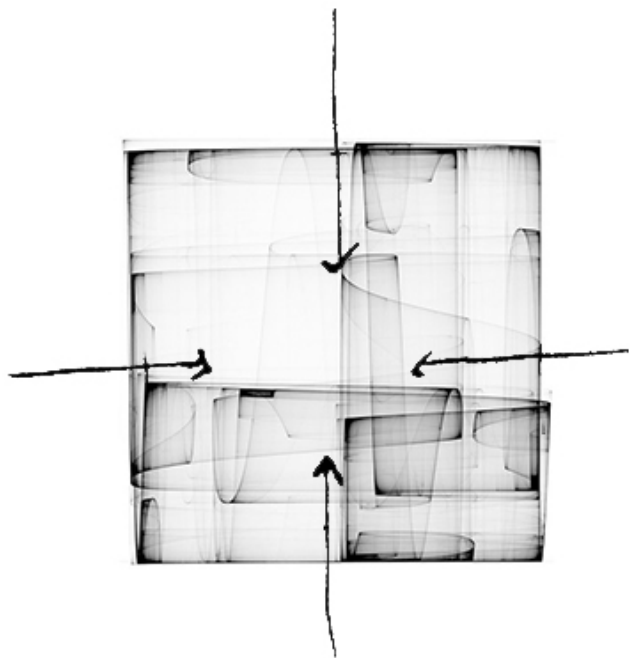

Για τον δυτικό πολιτισμό, ο θάνατος αποτελεί **μετάβαση** από τον κόσμο των θνητών στην αιώνια ζωή και οι «νεκροί» αναπαύονται σε «τόπο φωτεινό», «τόπο χλοερό», «τόπο αναψύξεως». Αυτό αναφέρεται ξεκάθαρα στα κείμενα της ορθόδοξης χριστιανικής νεκρώσιμης ακολουθίας. Για τους ορθόδοξους χριστιανούς ο θάνατος είναι κοίμηση και ανάπαυση. Όμοια, στη νεκρώσιμη ακολουθία της καθολικής εκκλησίας, περιγράφεται η αιώνια ανάπαυση σε αέναο φως. Για τη «σκηνή του θανάτου», οι προτεστάντες δεν προβλέπουν την ανάπαυση των ψυχών τους, αλλά προσπαθούν να μαρτυρήσουν την πίστη τους, μέσω του καλού θανάτου που είναι ήρεμος και γαλήνιος και αναδεικνύουν μια αγνωστικιστική στάση. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις αυτές αντικατοπτρίζονται στην τάση αναζήτησης απλούστερων συμβολικών μορφών στο σχεδιασμό των χώρων ταφής στις χώρες της Βορειοδυτικής Ευρώπης. Αντίθετα, στον Ευρωπαϊκό Νότο κατασκευάζονται περισσότερο μνημειακοί χώροι ταφής. Οι διάφορες νοηματικές προεκτάσεις στον σχεδιασμό των κοιμητηρίων τείνουν να αναζητούν αυτές τις έννοιες.

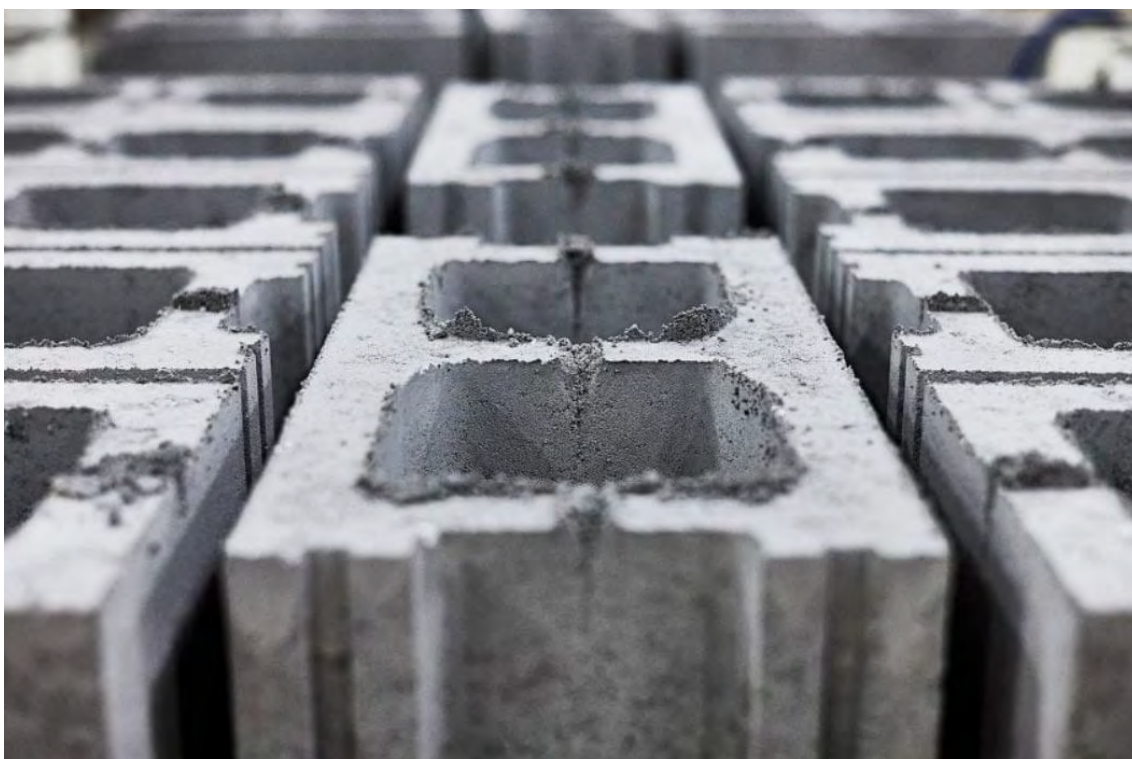
Στην προηγούμενη ενότητα αναλύθηκαν τα στάδια εξέλιξης των χώρων επίγειας και εναέριας ταφής στον χρόνο. Και οι δύο πρακτικές πλέον συνυπάρχουν στην κουλτούρα του δυτικού πολιτισμού ως τρόποι διαχείρισης του νεκρού σώματος και, αναλόγως, ορίζεται και η νοηματοδότηση στους χώρους αποχωρισμού. Ποια όμως είναι η βιωματική εμπειρία του χώρου και του χρόνου στους χώρους επίγειας ταφής και καύσης που εκφράζονται μέσω της αρχιτεκτονικής;

Η αρχική αίσθηση μελετώντας τα υπάρχοντα παραδείγματα είναι και η βασικότερη παράμετρος διερεύνησης των χώρων αυτών. Πρόκειται για την έννοια της **πόλης** στην περίπτωση την επίγειας ταφής και η έννοια του **terminal** στην περίπτωση της εναέριας ταφής.

Εικόνα 38*

*Χωρική έκφραση δίπολου κομητήριο-πόλη / Αποτεφρωτήριο-Terminal

Εικόνα 39*

*Χρονική έκφραση δίπολου κοιμητήριο-πόλη / Αποτεφρωτήριο-Terminal

Η **πόλη των νεκρών**, κατ' αντιστοιχία της επίγειας ταφής, απαντάται στο σύνολο των κοιμητηρίων. Πρόκειται ουσιαστικά για την οργάνωση των τάφων με την βοήθεια αξόνων κίνησης ανάμεσα τους όπου μέσω συμβολισμών παραπέμπουν το νου σε μια υπερρεαλιστικά σιωπηλή πόλη. Ο προσανατολισμός, η θέση και η υλικότητα είναι στοιχεία που διαμορφώνουν το περιβάλλον της πόλης των νεκρών. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο της ποικιλίας των μορφών και των μεγεθών σε σχέση με τον περιβάλλον τους, αποδίδεται η θρησκευτική και η κοινωνική κουλτούρα του εκάστοτε κοιμητηρίου και εν γέννη του συνόλου των τάφων. Η **έννοια της πόλης** που ενισχύεται με την εγκατάσταση σταθερών ταφικών υποδοχών και δομών, θέτει και την **έννοια του χρόνου**. Ποια όπως είναι η αίσθηση του χρόνου, νοητά, στην πόλη των νεκρών;

Σε πρώτο επίπεδο ανάγνωσης, η μνήμη των ζωντανών που ορίζει την μη - ύπαρξη των νεκρών και τους καθιστά σε κατάσταση αναμονής για την ανάσταση, σύμφωνα με την χριστιανική θρησκεία, αποτελεί συμβατικά την παύση του χρόνου. Σε ένα δεύτερο επίπεδο ανάγνωσης όμως, ο χρόνος στην πόλη των νεκρών μοιάζει **σταθερός** εκ φύσεως πέρα της θρησκευτικής αντίληψης. Η ίδια η φύση του νεκροταφείου έχει την ικανότητα να **“παγώνει”** το χρόνο σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο επαναληπτικότητας και γνωστής εδώ και αιώνες πρακτικής. Η ορισμένη χρήση του και οι πρακτικές που λαμβάνουν χώρα μέσα στο περιβάλλον του κοιμητηρίου ενισχύει την αίσθηση σταθερότητας του χρόνου στην πόλη των νεκρών. Η είσοδος αλλά όχι η έξοδος νοηματικά αποτελεί παράγοντα αμεταβλητότητας του χρόνου, που αβίαστα και χωρίς συμβολισμούς κυλά εκτός του κοιμητηρίου, στον χώρο των ζωντανών. Από τα παραπάνω, απορρέουν πολλαπλά νοήματα σε σχέση με τη δυναμική της πρακτικής στο περιβάλλον του κοιμητηρίου, όπου οι αρχιτέκτονες ερμηνεύουν σχεδιαστικά.

Η συνθήκη της σιωπηλής πόλης, **ο χρόνος που νοηματικά “παγώνει”** μέσα σε αυτή αλλά και οι διάφορες εννοιολογικές προεκτάσεις, αποτελούν ορισμένα βασικά στοιχεία σχεδιασμού των κοιμητηρίων.

Εικόνα 40

Το **terminal** των νεκρών, κατ' αντιστοιχία της εναέριας ταφής, απαντάται στον σχεδιασμό των αποτεφρωτηρίων και την καύση του νεκρού σώματος. Πέραν των πεποιθήσεων για την δημόσια υγιεινή και του χώρου που εξοικονομείται, πρόκειται ουσιαστικά για τον σταθμό της σορού, την αλλαγή την σύστασής της μέσω της τεχνολογίας, και το μετέπειτα ταξίδι της, όπως θα επιθυμούσε ο/η εκλιπών/εκλιπούσα. Ποια είναι όμως η αίσθηση του χρόνου, νοητά, στο terminal των νεκρών;

Σε ένα πρώτο επίπεδο ανάγνωσης ο χρόνος που απαιτείται για την καύση του σώματος είναι καθορισμένος με ακρίβεια χωρίς να προβλέπεται τέλεση μνημοσυμών ή εκταφή. Το γεγονός αυτό, της βραχείας αλλαγής της σύστασης του σώματος, η παραλαβή της τέφρας αλλά και η μη συμμετοχή στη διαδικασία καύσης απ τους οικείους, συρρικνώνει την αίσθηση του **χρόνου** σε αντίθεση με την αποσύνθεση στην ταφή επί γης.

Σε δεύτερο επίπεδο ανάγνωσης, το αποτεφρωτήριο αποτελεί σκηνικό τοποθέτησης θανάτου, αλλά εκ φύσεως είναι ο **χώρος μετάβασης** από την υλική στην άυλη κατάσταση. Η διαδικασία της καύσης ηθελημένα ή μη μοιάζει νοητά να επικεντρώνει τις μνήμες στο παρόν και το ταξίδι του νεκρού σώματος, καθώς ο λιγιστός χρόνος της καύσης και το αποτέλεσμα ως τέφρα, αποχρωματίζουν τον θρήνου του μνήματος, τις επισκέψεις των οικείων στον τάφο αλλά και την μακρά διαδικασία αποσύνθεσης. Αντιθέτως, ο θρήνος και το αίσθημα της απώλειας μεταφέρει εξολοκλήρου στη μνήμη των ζωντανών και την τελευταία υπαρξιακή επιθυμία του νεκρού. Η ταχεία διαδικασία από την υλική κατάσταση στην σχεδόν άυλη, η είσοδος και η έξοδος του νεκρού από τον χώρο του αποτεφρωτηρίου, η μη "ταύτιση" της σορού με την ύλη και τον τάφο, η συνθήκη της ανυπαρξίας στον χώρο αλλά μόνο στον πεπερασμένο χρόνο και τα πολλαπλά νοήματα που απορρέουν, αποτελούν στοιχεία με βαρύνουσα σημασία στον σχεδιασμό αποτεφρωτηρίων από τους αρχιτέκτονες.

Εικόνα 41

Η δυναμική του ορίου ταφείο

Το περιτειχισμένο «ταφείο», με την τυπολογία ενός υπαίθριου «δωματίου» αφιερωμένου στους νεκρούς, εκφράζει την έννοια της προστασίας. Το μεσαιωνικό ταφείο, ως ιερή «καρδιά της πόλης», σταδιακά μεταφέρεται στα όριά της και μεταλλάσσεται από κορεσμένο πεδίο σε «κενό» πεδίο μνημειακών αναφορών. Στην περίπτωση της επίγειας ταφής το όριο αποτελεί την έννοια της «**περίκλεισης**» με ελεύθερο το όριο προς τον ουρανό ως ένα “πάρκο” όπου το κενό μαζί με το πλήρες συνυπάρχουν στον οριοθετημένο χώρο. Η περίκλειση αποτελεί πρακτική των νεκρικών μητρο-πόλεων και θέτει τα διακριτά όριά της.

Ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα τέτοιου κοιμητηρίου με σαφής θρησκευτικές αναφορές αποτελεί το **Père Lachaise** στο Παρίσι όπου ξεκίνησε να λειτουργεί το 1804 με όριό του και από τις τέσσερις πλευρές τον σύγχρονο αστικό ιστό του Παρισιού (βλ. εικόνα 42). Η περίκλειση εδώ είναι σαφής με τα φυσικό στοιχείο να περιβάλλει και να οριοθετεί τον τετράγωνο χώρο του νεκροταφείου αλλά και να δημιουργεί τον σταυρό στο κέντρο του, πάντα σε σχέση με τους διασταυρωμένους κύριους άξονες κίνησης.

Για την **οριακότητα γήινης επιφάνειας – υγρού στοιχείου**, προκύπτουν πολλαπλές επιβολές συνθηκών ασυνέχειας και ημιτέλειας. Για τα θαλασσινό ταφείο - όπως περιγράφεται μέσα από το ποίημα του Πώλ Βάλερυ αλλά και μέσα από παρόμοιους συμβολισμούς όπως του Robert Lowell - η ημιτέλεια αυτή τίθεται στη βάση των χωρικών και φαντασιακών συμπλέξεων μεταξύ στεριάς (εν δυνάμει κατοικήσιμου πεδίου) και θάλασσας (ακατοίκητου πεδίου). Πρόκειται για μια σειρά συμβολισμών που σχετίζονται με ποιότητες ενδιάμεσης χωρικότητας ή και του ορίου ανάμεσα στη ζωή και το θάνατο.

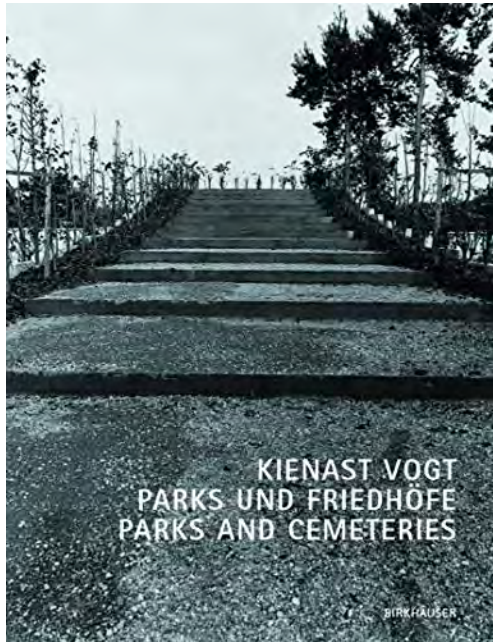
Ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αποτελεί το νησί του **San Michele** στην Βενετία όπου επιλέχθηκε ως τόπος κοιμητηρίου το 1807 (βλ. εικόνα 43). Η περίκλειση του από την λιμνοθάλασσα και από τις τέσσερις πλευρές αλλά και η μεταφορά των νεκρών παλαιότερα με γόνδολες στο κοιμητήριο, αποτελεί νοητά ένα σκηνικό τοποθέτησης του μεσαιωνικού μύθου όπου ο βαρκάρης οδηγεί την ψυχή του νεκρού από τον κόσμο των ζωντανών στον κόσμο των νεκρών. Το πράσινο εδώ περιορίζεται στο εσωτερικό του κοιμητηρίου και όπως και παραπάνω, σχηματίζει σε κεντροβαρικό σημείο τον σταυρό σε σχέση με τους βασικούς τεμνόμενους άξονες κίνησης.

Εικόνα 42: Κοιμητήριο Père Lachaise, Παρίσι

Εικόνα 43: Κοιμητήριο στο νησί San Michele, Βενετία

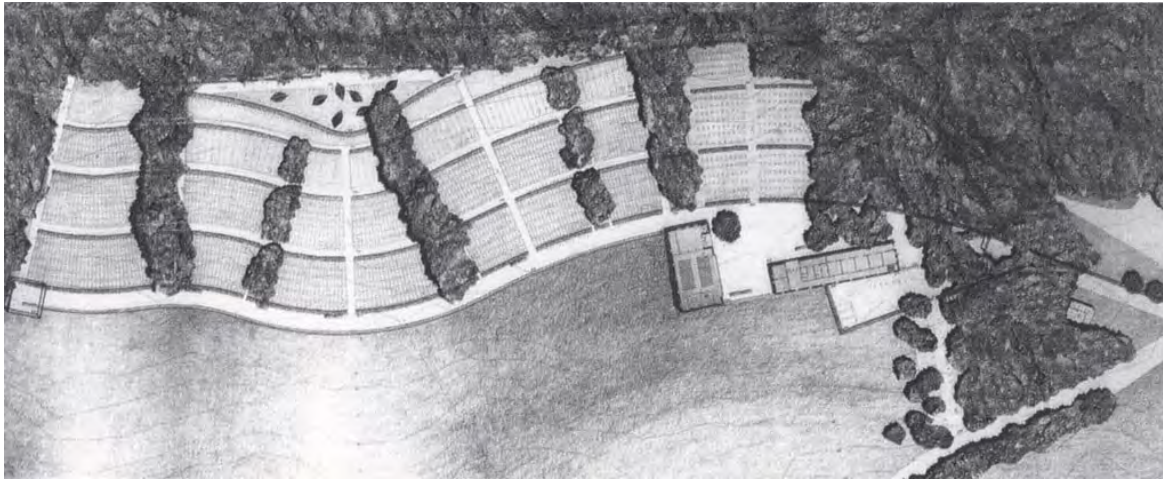
Εικόνα 44: *Parks and Cemeteries*, Kienast Vogt, 2001

Τα **ταφεία** με φαινομενικά **απροσδιόριστο ή διαμορφωμένο όριο**, όχι αυστηρά με την έννοια της περίκλεισης, αλλά με την έννοια της διαμόρφωσης του “μέσα και του έξω” απαντώνται περισσότερο σε περιπτώσεις με ιδιαίτερη **γεωμορφολογία** ή σε επίπεδο εδαφός με την χρήση φύτευσης ως χώρους μετάβασης και με μικρότερους τοίχους ως **όριο στο τοπίο**. Οι διαμορφώσεις αυτές απαντώνται σε κοιμητήρια εκτός του κεντρικού αστικού ιστού, ενισχύοντας την έννοια της “**απεραντοσύνης**” με το ασαφές όριο που αναζητά ο αρχιτέκτονας.

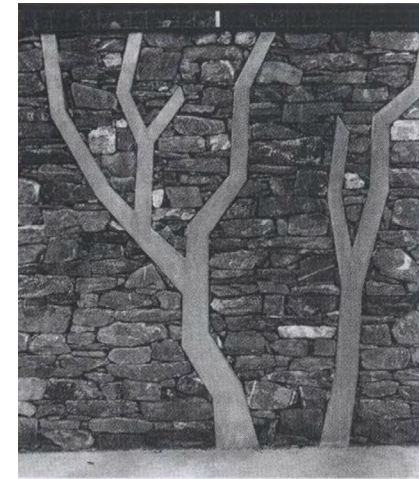
Η τάση του 19ου αιώνα και εξής της μετεγκατάστασης του κοιμητηρίου εκτός του κέντρου της πόλης και της “**μεταμφίεσης**” της μορφής του σε αστικό πάρκο έχει προφανώς αναθεωρήσει και το όριό του με το περιβάλλον ένταξής του. Το βιβλίο του Kienast Vogt: *Parks und Friedhöfe. Parks and Cemeteries* του 2001 φαίνεται πως υπογραμμίζει αυτές τις σχέσεις που αντικατοπτρίζουν την σχεδιαστική αντίληψη της δυτικής κοινωνίας για το ταφείο - πάρκο όπου το **όριο** και **περιεχόμενο** του αναζητούν εκ νέου τις σχέσεις με την πόλη και το τοπίο ένταξης του.

Ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αποτελεί το κοιμητήριο **Fürstenwald** κατασκευασμένο το 1996 στην Chur της Ελβετίας με πληθυσμό 35.000, από τους Dieter Kienast & του Günther Vogt μετά το πρώτο βραβείο που έλαβε από αρχιτεκτονικό διαγωνισμό του 1994. Η επιμήκης κυματοειδής κάτοψη του νεκροταφείου επιδιώκει την πλήρη ένταξη του στο τοπίο με τις έντονες υψομετρικές καμπύλες (βλ. εικόνα 45). Το ανατολικό όριό του “**ακουμπά**” το δάσος με δενδροστοιχίες να εισχωρούν στο εσωτερικό του κοιμητηρίου, ενώ το δυτικό διαμορφώνεται ως αναλημματικός τοίχος. Πάνω σε αυτόν διαμορφώνεται η βασική διαμήκης κίνηση ως περίπατος σε ένα πάρκο, ανάμεσα στο αλπικό τοπίο και το σύνολο των τάφων. Βασικά σημεία του περιπάτου - ορίου είναι, στην αρχή του ένα πλάτωμα με τα λειτουργικά κτίρια του κοιμητηρίου όπως ο ναός (βλ. εικόνα 48) και στο τέλος του το περίπτερο του ταφείου με θέα στην κοιλάδα και την πόλη (βλ. εικόνα 47).

Εικόνα 45

Εικόνα 46

Εικόνα 47

Εικόνα 48

*Κοιμητήριο Fürstenwald, Dieter Kienast & του Günther Vogt Ελβετία, 1996

Εικόνα 49

Εικόνα 50

Εικόνα 51

*Η οριοθέτηση και τα χαρακτηριστικά της **περίκλεισης** ή της **απεραντοσύνης** αποτελούν ίσως τη μεγαλύτερη πρόκληση στον σύγχρονο σχεδιασμό του ταφείου. Ο ιδεαλισμός που σχετίζεται με τις αφετηρίες του «χλοερού τόπου» παρουσιάζει ενδιαφέρουσες ερευνητικές προοπτικές του νεκροταφείου ως περιεχόμενο του αστικού ιστού.*

*Κομητήριο Fürstenwald, Dieter Kienast & του Günther Vogt Ελβετία, 1996

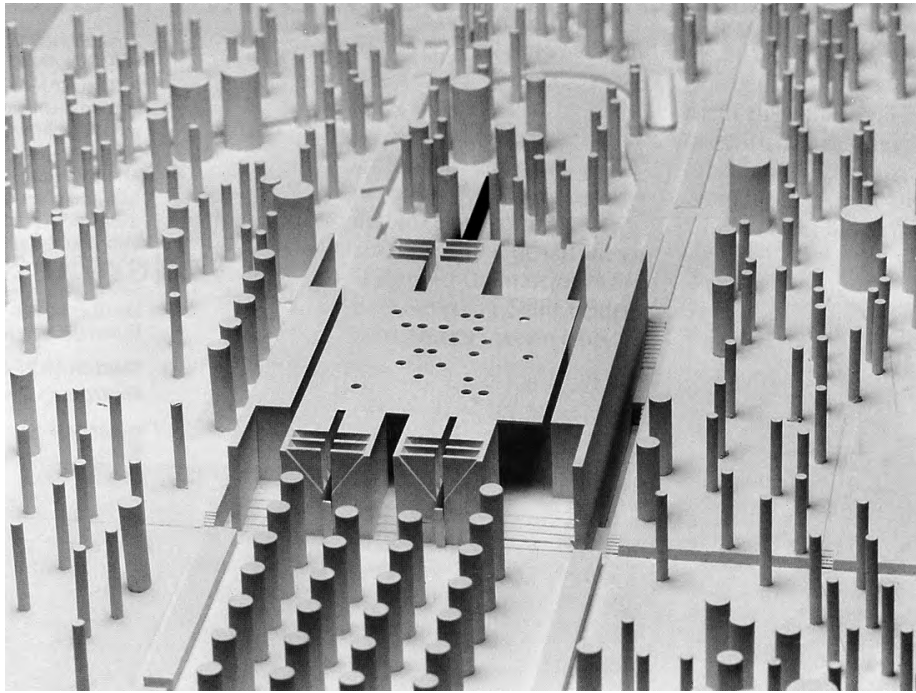
Στην οριοθέτηση των αποτεφρωτηρίων απαντάται η έννοια του “κελύφους” όπου οι διάφορες πρακτικές λαμβάνουν χώρα μέσα σε αυτό. Ο σχεδιασμός εδώ αποκτά το νόημα μιας βασικής χρήσης μετά θάνατον και άλλων χρήσεων που την συνοδεύουν παρά την εννοιολογική διάσταση της πόλης των νεκρών. Η ένταξή του στο περιβάλλον του το καθιστά ως ένα κτίριο διαδικασιών καύσης, τελετών, κλειστών και ανοιχτών χώρων όπου μόνο του φυσικό στοιχείο χρησιμοποιείται περισσότερο ως αρχιτεκτονική συνθετική χειρονομία παρά ως προσπάθεια αναπαράστασης του “χλοερού τόπου” ανάπαυσης όπου μέσα σε αυτό αναπτύσσονται τάφοι. Το φυσικό στοιχείο στα όρια αποτεφρωτηρίων, επομένως, αναπαριστά τον εαυτό του, απαλλαγμένο από την ερμηνεία του χλοερού τόπου, αφήνοντας την αίσθηση **συνέχειας** με το περιβάλλον του.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο ανάγνωσης η απουσία ορίων του μέσα (χώρος νεκρών) και του έξω (χώρος ζωντανών) όπως απαντάται στο τυπικό κοιμητήριο, αλλά ταυτόχρονα ο χαρακτήρας εσωστρέφειας του “κελύφους” τείνει να υπονοεί την φύση του θανάτου και όχι αυστηρά να επιδιώκει τη τοποθέτηση του θανάτου.

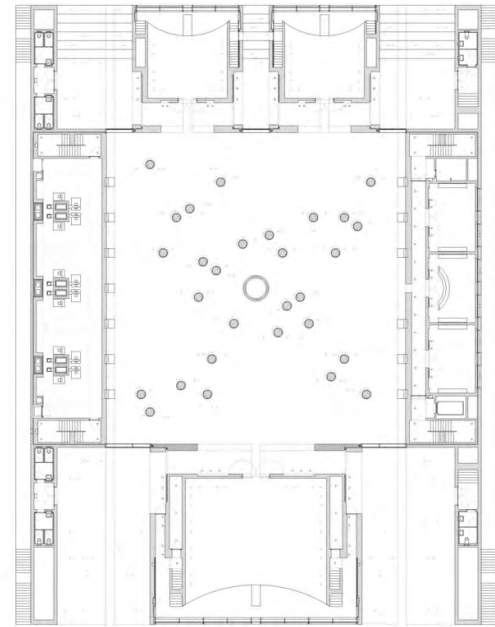
Ενδιαφέρον χειρισμός των παραπάνω αποτελεί το αποτεφρωτήριο **Baumschulenweg** στο Βερολίνο, όπου ο κεντρικός χώρος του κτηρίου αποτελείται από διάσπαρτες κυκλικές κολώνες-στηρίγματα (βλ. εικόνα 52), παραπέμποντας στα δέντρα ενός δάσους όπως ακαθόριστα υπάρχουν μέσα σε αυτό (βλ. εικόνα 53). Αντιθέτως ο επιμήκης χώρος εισόδου μπροστά από το κτίριο αποτελείται από δενδροφυτεύσεις όπου αναπτύσσονται με σταθερό ρυθμό σε τετράδες, δημιουργώντας ένα “οργανωμένο” υπαίθριο κατώφλι (βλ. εικόνα 56, 58). Η χειρονομία του αρχιτέκτονα εδώ επιχειρεί να αντιστρέψει νοηματικά το μέσα και το έξω “παίζοντας” με το **φυσικό στοιχείο** αλλά και **όριο**.

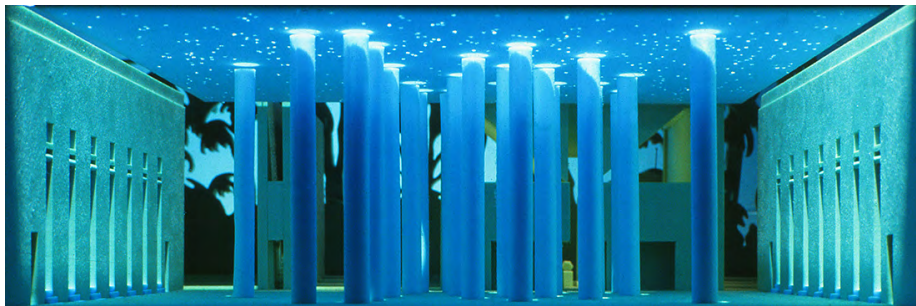
Εικόνα 52: Αποτεφρωτήριο Baumschulenweg, Axel Schultes and Charlotte Frank, Βερολίνο, 2000

Εικόνα 53

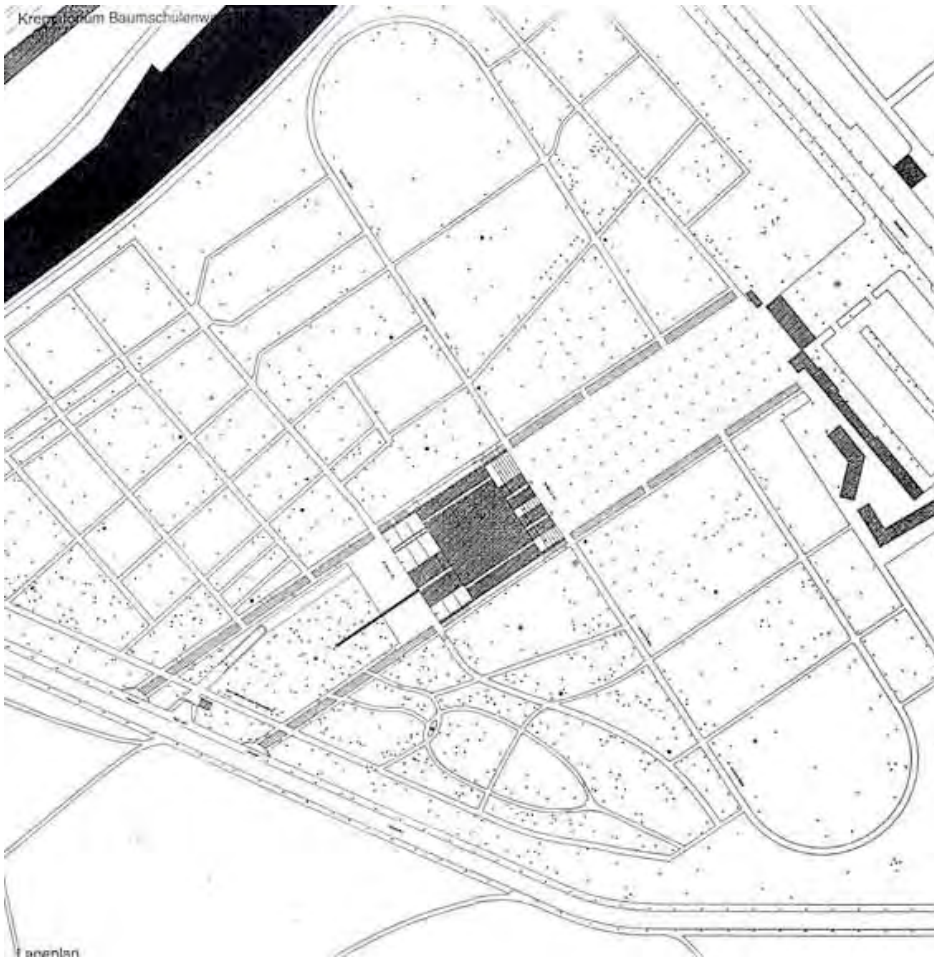

Εικόνα 55

Εικόνα 54

* Αποτεφρωτήριο Baumschulenweg, Axel Schultes and Charlotte Frank, Βερολίνο, 2000

Εικόνα 56

Εικόνα 57

Εικόνα 58

* Αποτεφρωτήριο Baumschulenweg, Axel Schultes and Charlotte Frank, Βερολίνο, 2000

Εικόνα 59

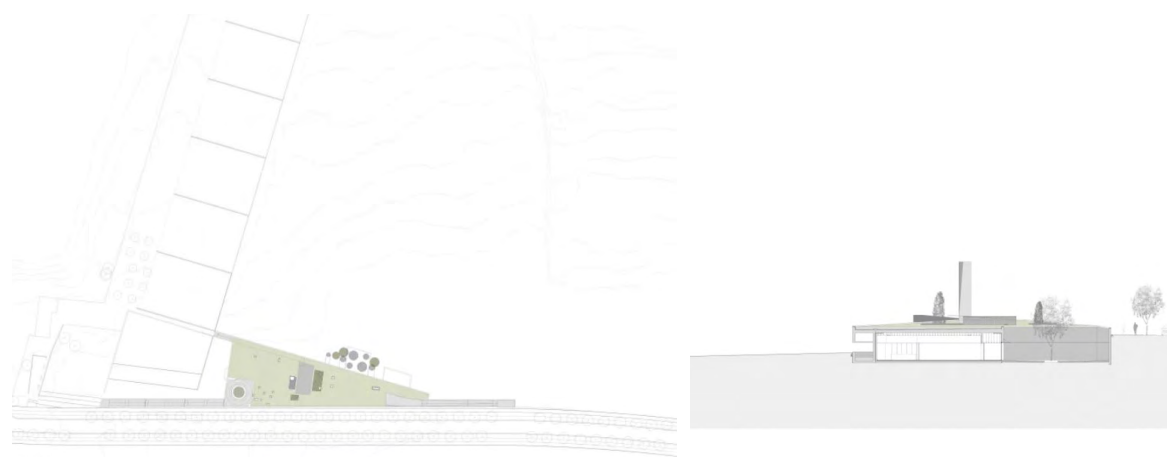

Εικόνα 60

* Αποτεφρωτήριο Uitzicht, Eduardo Souto De Moura, Βέλγιο, 2011

Στα αποτεφρωτήρια των Ευρωπαϊκών μητροπόλεων αναζητούνται συνήθως περισσότερο πομπώδη χαρακτηριστικά, όπως άλλωστε συμβαίνει και στα κοιμητήρια και εν γένη στο σύνολο των δομών των μεγαλουπόλεων. Το **όριο** και το **περιβάλλον** του αποτεφρωτηρίου ως περιεχόμενο της πόλης αποτελεί αντικείμενο διερεύνησης από τους αρχιτέκτονες αναζητώντας ισορροπία ανάμεσα στο κτίριο και την περιοχή της ένταξής του.

Ενδιαφέρον χειρισμός του ορίου σε σχέση με το περιβάλλον και την πόλη αποτελεί το αποτεφρωτήριο **Uitzicht** υλοποιημένο το 2011 στην πόλη Kortrijk του Βελγίου με πληθυσμό 76.000 κατοίκους. Η τριγωνική κάτοψη του βυθίζεται ένα επίπεδο και ακουμπά στον δρόμο όπου αποτελεί και το ένα όριο, ενώ το άλλο είναι ελεύθερο προς το τοπίο (βλ. εικόνα 61, 62). Μοναδικό στοιχείο που εξέχει αποτελεί η καπνοδόχος (βλ. εικόνα 59). Οι περαστικοί μπορούν να διακρίνουν το φυτεμένο δώμα και το όριό του, ενώ μέσω δύο ραμπών παράλληλων στον άξονα του δρόμου και εκατέρωθεν του κτιρίου, πραγματοποιείται η ήπια μετάβαση από την πόλη στο κτήριο. Η μία είσοδος-όριο είναι των επισκεπτών και καταλήγει σε ένα πλάτωμα, ενώ η άλλη χρησιμοποιείται για την κίνηση του οχήματος μεταφοράς της σορού.

Εικόνα 61

Εικόνα 62

Εικόνα 63

*Ο περιβάλλον χώρος ως όριο στο σχεδιασμό του σύγχρονου αποτεφρωτηρίου αποκτά έναν ενδιαφέρον χειρισμό στην αρχιτεκτονική των πόλεων. Το **όριο** του κελύφους, το όριο της ένταξής του και ο χειρισμός του μέσα και του έξω ως μία οργανική ενότητα που ανήκει και στο κτίριο και στην πόλη, παρουσιάζουν ενδιαφέροντες προεκτάσεις σχεδιασμού. Στην διαμόρφωση του ορίου και του τοπίου, η συνθήκη του νοητά “ακατοίκητου” χώρου από την σκοπιά του αποτεφρωτηρίου αλλά και η συνθήκη του “ελεύθερου πρασίνου” από την σκοπιά της πόλης για τον ίδιο ακριβώς χώρο, εκφράζουν μια πολυτέλεια στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον. Πρόκειται για την πολυτέλεια του **κενού πεδίου** στον ιστό της πόλης.*

Οι δύο διαφορετικοί τύποι των περισσότερο σύγχρονων ταφικών τοπίων, του κοιμητηρίου και του αποτεφρωτηρίου, αποτελούν η κάθε μία, ανάλογα με τον σχεδιασμό και την κατασκευή τους, ιδιαίτερες προσλαμβάνουσες από επισκέπτη. Μέσω της ένταξής τους στο περιβάλλον, των υλικών, των μορφών με βάση την ανθρώπινη κλίμακα που αναζητούν οι αρχιτέκτονες, αποτελούν **βιωματική εμπειρία**.

Η έννοια του πάρκου-κοιμητηρίου, που αναζητά τη σχέση του με την πόλη, όπου ξεκίνησε ήδη από τον 19ο αιώνα στον δυτικό πολιτισμό διαμορφώθηκε σύμφωνα με την ανάγκη της σύγχρονης κοινωνίας και να προάγει ένα μοντέλο **τόπου-μνήμης** ως πιθανή απόκριση στον θάνατο, όπως ήδη αναφέρθηκε.

Η βιωματική εμπειρία που ορίζεται συνολικά από την **οριοθέτηση** του κοιμητηρίου, την **επαφή** του με το περιβάλλον του αλλά και το **περιεχόμενό** του αποτελούν αυτό το σύνολο όπου αναζητά ο αρχιτέκτονας. Η εκμετάλλευση του περιβάλλοντος και των παραμέτρων όπου καλείτε να δημιουργήσει κάθε έργο ώστε να ολοκληρώσει το βίωμα του χώρου, αποτελεί τον σκοπό. Το εντός και το εκτός του κοιμητηρίου αλλά και η μετάβαση συνδέονται και συνθέτονται ως ένα ενιαίο αποτέλεσμα. Το κοιμητήριο εντός του αστικού ιστού πολλές φορές αποτελεί πρόκληση.

Το κοιμητήριο της πόλης **Langedijk** στην Ολλανδία, σχεδιασμένο από τους karres+brands και υλοποιημένο στο μεγαλύτερο τμήμα του, από το 2005 έως το 2009 αποτελεί ένα παράδειγμα σύγχρονου αστικού νεκροταφείου με χωρητικότητα 2700 τάφων, ακολουθώντας αρχές του **πάρκου-κοιμητηρίου** που γεννήθηκαν κατά τον 19ο αιώνα. Τοποθετείται σε περιοχή περιτριγυρισμένη από κανάλι νερού ενώ το εσωτερικό του σχεδιάζεται ώστε να προσφέρει την εμπειρία αστικού πάρκου εντός του ιστού της πόλης. Με όριό του το νερό, ένας άξονας κίνησης από την διπλανή κεντρική οδό, καταλήγει ως τεθλασμένη κίνηση μέσα στο κοιμητήριο και με διάφορες διακλαδώσεις προς τους χώρους ταφής ενισχύοντας την βιωματική εμπειρία (βλ. εικόνα 68). Η είσοδος σχεδιάζεται ως πύλη στον χώρο που περικλείεται από το περιμετρικό κανάλι, ενώ χωρίζεται σε δύο παράλληλες διαδρομές (βλ. εικόνα 64). Η μία χαμηλότερα και στενή πλησιάζει το νερό ενώ η άλλη ψηλότερα αποτελεί την βασική διαδρομή προς το εσωτερικό. Εντός του κοιμητηρίου αναπτύσσονται οι τάφοι και τα υπαίθρια καθιστικά σε σχέση με τις διακλαδώσεις των διαδρομών. Τη βιωματική εμπειρία ολοκληρώνουν οι φυτεύσεις που θυμίζουν κήπους αγγλικού τύπου προσφέροντας την εντύπωση φυσικής άγριας βλάστησης (βλ. εικόνα 65, 66, 67).

64

65

66

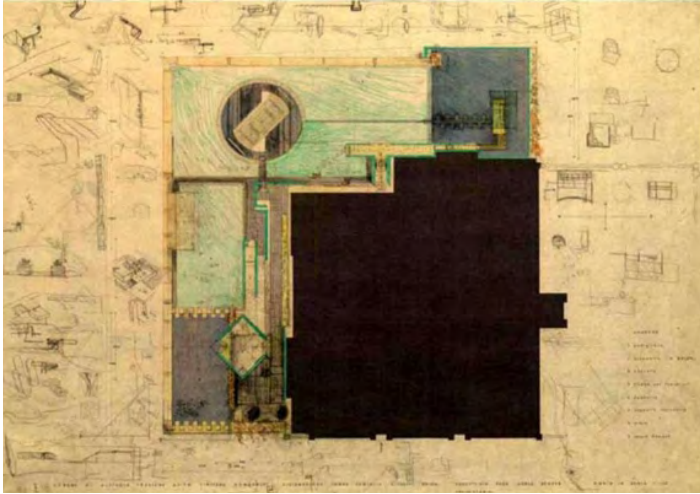

67

Εικόνα 68

* Κοιμητήριο Langedijk, Karres+Brands, Ολλανδία, 2005-2009

Εικόνα 69*

Εικόνα 70

Η παραδοσιακή μορφή κοιμητηρίων με τάφους, μαυσωλεία και οστεοφυλάκια να οργανώνονται σε σειρές στο έδαφος σε συνδυασμό με ναούς, καθώς και η συνθήκη της μελαγχολικής επίσκεψης μέσω του περιπάτου στο ταφείο, όπως αναφέρθηκε ήδη από τον 18 αιώνα, οδηγεί συνήθως σε μία σχεδιαστική σύλληψη όπου το πλήρες εντάσσεται ως οργανωμένη “διασπορά” λειτουργιών μέσα στο φυσικό τοπίο δημιουργώντας ένα οργανικό σύνολο τόπου-μνήμης. Η συνθήκη αυτή περνά και στα περισσότερο σύγχρονα νεκροταφεία με τους αρχιτέκτονες να επιθυμούν να αποδώσουν την βασική αυτή ιδέα στο τοπίο του κοιμητηρίου, επιδιώκοντας να αποδώσουν εσωτερικότητα μέσω της της μορφής.

Ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αποτελεί το κοιμητήριο **Brion**. Ο οικογενειακός τάφος της οικογένειας Brion αποτελεί ένα σύνολο αρχιτεκτονικών κατασκευών-μνημείων, που ξεκίνησε το 1969 και ολοκληρώθηκε το 1978 από τον Ιταλό αρχιτέκτονα Carlo Scarpa στην πόλη San Vito d' Altivole της Ιταλίας. Το κοιμητήριο δημιουργήθηκε σε πεδιάδα με καλλιεργήσιμη γη στη βόρεια Ιταλία. Τα σχέδια του Scarpa λειτούργησαν επεκτατικά στην προϋπάρχουσα δομή του κοιμητηρίου της πόλης San Vito d' Altivole (βλ. εικόνα 69). Η κατασκευή σχήματος L περιλαμβάνει λειτουργίες, όπως ο χώρος προσευχής-διαλογισμού, οι τάφοι του ζεύγους Brion, μια ταφική περιοχή και ένα παρεκκλήσι. Ο Scarpa επιχειρεί να αναδείξει την βιωματική εμπειρία και να δώσει στον επισκέπτη αναπαραστάσεις, ποικίλες, μεταβάσεις και συμβολισμούς. Η πνευματικότητα και η βιωματική εμπειρία του χώρου εμπλουτίζεται χάρη στην ιδιαιτερότητα των επιλεγμένων υλικών (μέταλλα, σκυρόδεμα) και την αξιοποίηση παραμέτρων όπως το χρώμα, οι φωτοσκιάσεις και η προσεκτικά επιλεγμένη απόσταση μεταξύ των διακριτών μερών της σύνθεσης ώστε τα στοιχεία μεταξύ τους να αποτελούν ένα σύνολο τόπου-μνήμης (βλ. εικόνα 73-76).

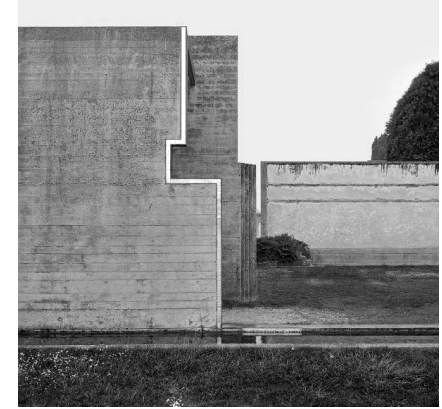
* Απεικονίζεται με μαύρο χρώμα το προυπάρχον κοιμητήριο και με πράσινο η προσθήκη

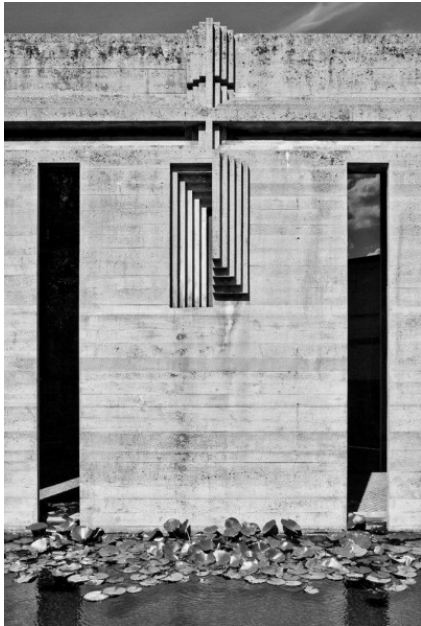
Εικόνα 71

Εικόνα 72

Εικόνα 73

Εικόνα 74

Εικόνα 75

Εικόνα 76

* Κοιμητήριο Brion, Carlo Scarpa, Ιταλία, 1968–1978

Εικόνα 76

Εικόνα 77

Από θρησκευτικής σκοπιάς, δεν υπάρχουν σχετικές αναφορές καθησυχασμού για την κατάληξη της ψυχής μέσω της καύσης στον χριστιανισμό σε ευρωπαϊκό έδαφος, όπως συμβαίνει με την ταφή ή θρησκευτικές πεπατημένες σχεδιασμού αποτεφρωτηρίων. Το έργο του αρχιτέκτονα προσπαθώντας να γεννήσει αναφορές και μνήμες μέσω του έργου του από το σημείο μηδέν, βασιζόμενες σε ένα είδος ειλικρίνειας του γεγονότος, παρουσιάζει ενδιαφέρουσες προοπτικές. Το αποτεφρωτήριο αποτελεί ένα μέρος όπου πρέπει να οργανωθεί η σωστή αποτέφρωση του σώματος έχοντας κατά νου την υγιεινή και το περιβάλλον καθώς και τη δημιουργία ενός χώρου που συνδυάζει χώρους πένθους και χώρους αποχαιρετισμού προσπαθώντας για ένα κοινό αίσθημα απώλειας, σε αντίθεση με την ταφή όπου μέσω της θρησκείας λίγο ή πολύ σχεδιαστικά εννοούνται. Ο αρχιτέκτονας καλείται να σχεδιάσει τον νέο σχετικά κτιριακό τύπο του αποτεφρωτηρίου σε σχέση με το ταφικό του τοπίο ώστε να καλύψει αλλά και να αντιμετωπίσει το γεγονός του θανάτου μέσω την βιωματικής εμπειρίας και της ειλικρίνειας.

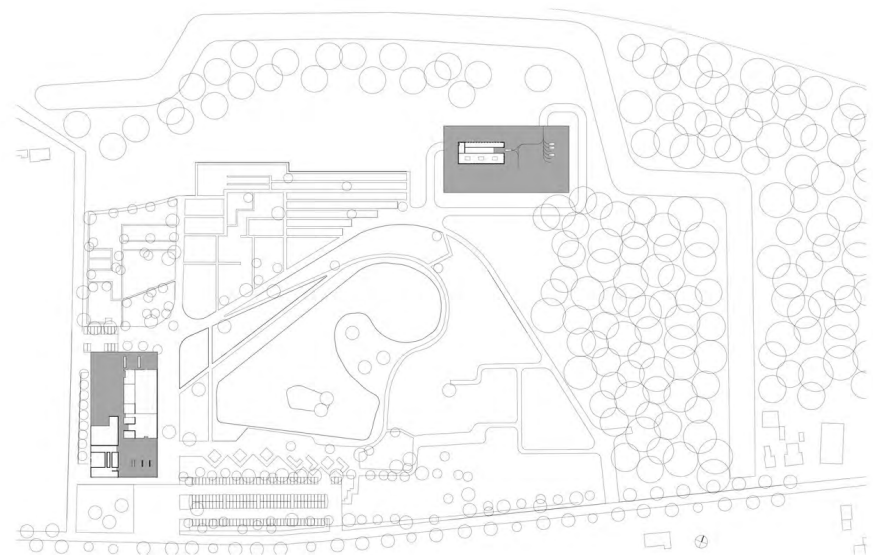
Το αποτεφρωτήριο **Heimolen** στην πόλη Saint-Nicolas 78.000 κατοίκων του Βελγίου υλοποιημένο το 2007 των KAAN, αποτελεί παράδειγμα σχεδιασμού κρεματορίου ενισχύοντας την βιωματική εμπειρία των οικείων του νεκρού. Το αποτεφρωτήριο λειτουργεί σε δύο κτιριακούς όγκους (βλ. εικόνα 80). Ο ένας, κάτω από μία επίπεδη στέγη συγκεντρώνει τους οικείους και νεκρού προκαλώντας ένα κοινό αίσθημα απώλειας κατά την άφιξή τους (βλ. εικόνα 77, 78). Φιλοξενεί τις λειτουργικές διαδικασίες, όπως τελετές αποχαιρετισμού, καφέ και εστιατόριο και βοηθητικούς χώρους (βλ. εικόνα 82). Η θέα είναι ελεύθερη προς τον κεντρικό κήπο, την λίμνη και τους τοίχους φύλαξης τέφρας καδράροντας το τοπίο (βλ. εικόνα 79). Το δεύτερο κτίριο όπου διαμορφώνεται ως ένας λευκός όγκος με μικρά παράθυρα στο τοπίο και σε απόσταση από τον προηγούμενο, λειτουργούν οι χώροι καύσης (βλ. εικόνα 76, 81). Η αντίθεση των ανοιγμάτων των δύο όγκων όπου στον πρώτο είναι άπλετα ενώ στον δεύτερο ως μικρές οπές, αποκαλύπτει την πρόθεση του αρχιτέκτονα να υπογραμμίσει το δίπολο ζωής και θανάτου (βλ. εικόνα 76, 77). Η ιδέα των αρχιτεκτόνων ώστε οι επισκέπτες να διανύσουν τον τοπίο που αποπνέει γαλήνη για να καταλήξουν στο χώρο για το τελικό αντίο στον νεκρό, εντείνει την βιωματική εμπειρία του συνολικού χώρου.

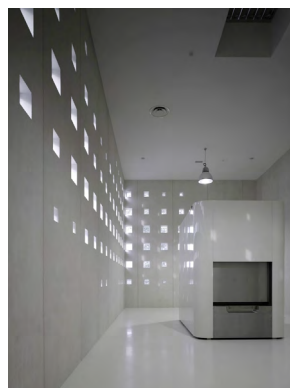
Εικόνα 78

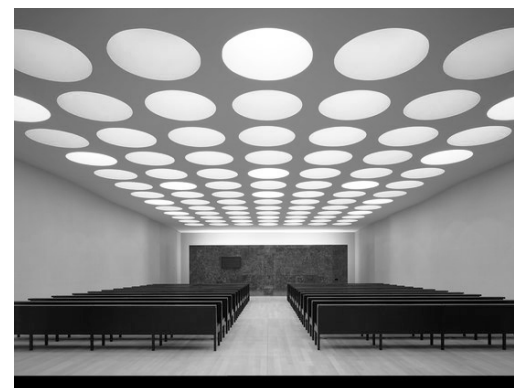
Εικόνα 79

Εικόνα 80

Εικόνα 81

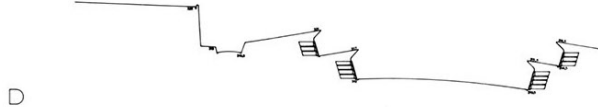
Εικόνα 82

* Αποτεφρωτήριο Heimolen KAAN, Βέλγιο, 2007

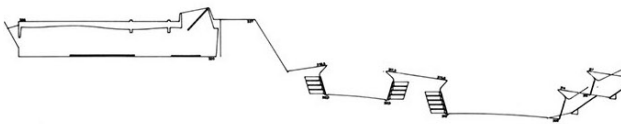
Igualada Cemetery & Crematorium

Εικόνα 83

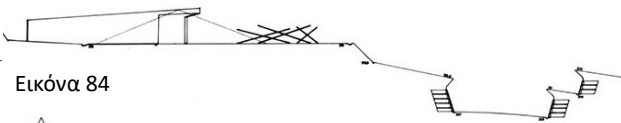
D

C

B

Εικόνα 84

A

Παρακάτω παρουσιάζονται συγκριτικά παραδείγματα χώρων επίγειας και εναέριας ταφής της Ευρώπης που αποτυπώνουν τις διαφορετικές ιδεολογίες περί θανάτου. Η επιλογή ήταν προσωπική με σκοπό την ανάδειξη κάποιων χαρακτηριστικών και ποιοτήτων σε σχέση με το θεωρητικό υπόβαθρο των προηγούμενων κεφαλαίων.

Η Ιγουαλάδα είναι μια πόλη της Καταλονίας με πληθυσμό 35.000 κατοίκους περίπου, η οποία απέχει 67 χιλιόμετρα από την Βαρκελώνη. Η κύρια οικονομική δραστηριότητα της περιοχής της είναι η βιομηχανία δέρματος και χάρτου. Το νεκροταφείο είναι τοποθετημένο στο βορειοανατολικό άκρο της πόλης, ανάμεσα στον ποταμό Riera de Odena και την βιομηχανική ζώνη. Κατασκευάστηκε το 1985-1994 από τους Carme Pinós και Enric Miralles μετά από αρχιτεκτονικό διαγωνισμό με σκοπό την αντικατάσταση του παλαιού νεκροταφείου.

Η τοποθεσία παρουσιάζει έντονες υψομετρικές διαφορές λόγω της παρουσίας του ποταμού ο οποίος τώρα έχει αποξηραθεί. Το αρχιτεκτονικό έργο λειτουργεί σαν μια **διαδρομή**, όμοια με αυτή του ποταμού σε συνέχεια με το ανάγλυφο και όριο μη ορισμένο. Η συνθετική πρόθεση, βασίζεται στην ατμόσφαιρα, τις αισθήσεις και την συγχώνευση του κτιστού με το φυσικό περιβάλλον.

Η έννοια του **χρόνου** που αναφέρθηκε προηγουμένως, μεταφράζεται ως ο αένας κύκλος της ζωής και επιτυγχάνεται σχεδιαστικά μέσω της υλικότητας και της επαφής του τεχνητού με το φυσικό περιβάλλον. Ο **άνεμος, ο ήχος και το δίπολο φως-σκιά** πάνω σε μια κεντρική διαδρομή, είναι στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν εκούσια για την ενίσχυση της βιωματικής εμπειρίας. Ο βιωματικός χρόνος είναι η ακολουθία αισθητηριακών εμπειριών που **εναλλάσσονται** ενώ το άτομο ενστικτωδώς κινείται και βρίσκεται στους χώρους του νεκροταφείου.

Η βιωματική εμπειρία αφορά το μονοπάτι-κίνηση η οποία αποτελεί τον μοναδικό τρόπο ανακάλυψης του νεκροταφείου. Για το νεκροταφείο Igualada, ο Miralles σχεδίασε **διαφορετικές εμπειρίες για διαφορετικές στιγμές**.

Το ταξίδι ξεκινά από την κορυφή, όπου μπορεί να προβληθεί ολόκληρο το έργο (βλ. εικόνα 86). Η πομπή ξεκινά σε μια ευθύγραμμη πορεία και στη συνέχεια κινείται μέσα από διαφορετικές υφές δαπέδων: χαλίκι, ξύλο, μπετόν και πλακόστρωτα. Όλα ακολουθούν μια φυσική σειρά, όπως θα έκαναν η φύτευση και το χώμα σε ένα ορεινό μονοπάτι αντίστοιχο της τοποθεσίας. Η ησυχία των μονοπατιών επιτρέπει στον επισκέπτη να νιώσει μοναξιά, ιδιωτικότητα, καθώς και την αίσθηση ότι ανακαλύπτει ένα μέρος που έχει ξεχαστεί. Η διαπλάτυνση στο τέλος του μονοπατιού, καθώς και οι αλλαγές στις υφές των δαπέδων, μεταβάλλουν διαρκώς την αίσθηση του χώρου προς τον επισκέπτη (βλ. εικόνα 85). Ο χώρος στεγάζει τα μασωλεία και παράλληλα μ' αυτά, το παρεκκλήσι και τα κτίρια του νεκροτομείου που βρίσκονται στην είσοδο (βλ. εικόνα 89-92). Η κυκλικότητά του διαμορφώνει εκ νέου τα υπάρχοντα περιγράμματα του εδάφους και χρησιμοποιώντας πέτρα από την ανασκαφή, ο Miralles επέστρεψε το υλικό στην αρχική του θέση και την αίσθηση είναι ότι ο επισκέπτης είναι ενσωματωμένος στη τοποθεσία.

Εικόνα 85

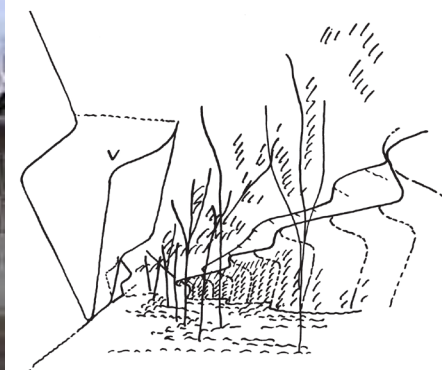
Για να δείξει αυτή την εναλλαγή εμπειριών, ο Miralles κατά τον σχεδιασμό, τοποθετούσε σχέδια το ένα πάνω στο άλλο ώστε να αποτυπώσει την εμπειρία όπως θα εμφανιζόταν στην πραγματικότητα κατά την διάρκεια της πομπής. Συνεπώς, δίνεται έμφαση σε διαφορετικές στιγμές του χρόνου αλλά και στις ιδιαίτερες χωρικές εμπειρίες που ήθελε να βιώσει ο επισκέπτης.

Σκοπός σύμφωνα με τον αρχιτέκτονα του έργου, **η αντίληψη του θανάτου ως μέρος του κύκλου της ζωής**. Η αντίληψη του φαινομένου σφαιρικά απαλλαγμένου από θρησκευτικές αντιλήψεις.

Βασικό συνθετικό εργαλείο αποτελούν οι “τοίχοι” με τις δομές των τάφων και οι χώροι των ταφικών όγκων είναι οργανωμένοι και ενσωματωμένοι στο τοπίο ως μικρές στάσεις. Η πορεία αντίθετα είναι μεγάλη και ευρύχωρη ευνοώντας την παρατήρηση λεπτομερειών και την θέαση του χώρου τόσο από κοντά όσο και από μακριά. Πρόκειται περισσότερο για **περιπλάνηση** παρά για απλή διάσχιση μιας σχεδιασμένης πορείας. Το σύνολο αποπνέει μια έντονη πλαστικότητα στο χώρο όπου μαζί με το υπάρχον βραχώδες τοπίο, δημιουργούν ένα σύνολο χώρου και χρόνου.

Εικόνα 86

Εικόνα 87

Εικόνα 88

* Κοιμητήριο Igualada, Enric Miralles, Ισπανία, 1985

89

90

91

92

93

* Κοιμητήριο Igualada, Enric Miralles, Ισπανία, 1985

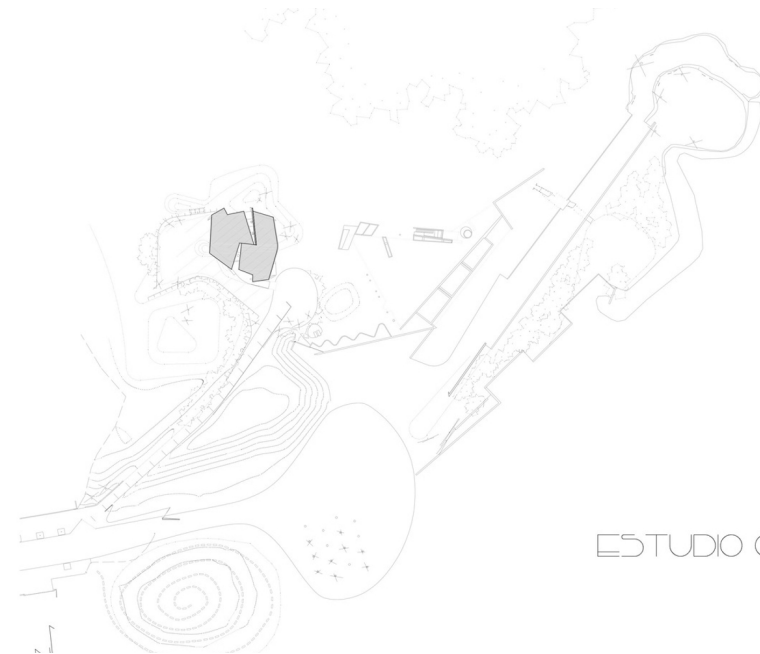

Εικόνα 94

Το αποτεφρωτήριο που δημιουργήθηκε το 2014 εντάσσεται στον χώρο με παρόμοια σχεδιαστική λογική (βλ. εικόνα 95). Ως κτίριο συγκεκριμένης λειτουργίας αποτελείται από ένα κλειστό κέλυφος, μικρό σχετικά σε μέγεθος. Δεν δημιουργείται εσωτερική αυλή όπως σε αρκετά παραδείγματα αλλά οι χώροι εκτόνωσης είναι στον χώρο του νεκροταφείου και συγκεκριμένα στον κήπο που έχει δημιουργηθεί για αυτό τον σκοπό (βλ. εικόνα 94). Ο κύκλος της ζωής συνεχίζεται με την διαφοροποίηση της βλάστησης ανά εποχή. Το κοιμητήριο και το αποτεφρωτήριο, αν και εκτοπισμένο από το κέντρο της πόλης, δεν αποκρύπτει τον θάνατο αλλά προσθέτει μια σκέψη πάνω στην θνητότητα ως φυσική διαδικασία που έχει ως στόχο την ζωή.

Εικόνα 95

ESTUDIO CARME PINÓS
 CREMATORIO
 CENENTRI IGUALADA
 DE ANTONI LACORTA

* Αποτεφρωτήριο Igualada, Carme Pinos, Ισπανία, 2014

Το νεκροταφείο **Woodland** στα δυτικά της Στοκχόλμης, δημιουργήθηκε το 1917-1920 από τους αρχιτέκτονες Asplund and Lewerentz παρεκκλίνοντας από τις κυρίαρχες συνθετικές πεποιθήσεις της εποχής για την κατασκευή κοιμητηρίων.

Ο ειδυλλιακός χλοερός τόπος των νεκρών δεν προσομοιάζει στον αγγλικό κήπο αλλά οι τάφοι αναπτύσσονται ανάμεσα στα ψηλά δέντρα (βλ. εικόνα 98). Ο σχεδιασμός του συνδυάζει **βλάστηση** και **αρχιτεκτονικά στοιχεία**, εκμεταλλευόμενος τις ανομοιομορφίες στην τοποθεσία για να δημιουργήσει ένα τοπίο που είναι άψογα προσαρμοσμένο στη λειτουργία του. Σε αντίθεση με τα περισσότερα από τα σύγχρονά του, που θυμίζουν αγγλικά πάρκα, προκαλεί μια πιο φυσική εικόνα που μοιάζει με αυτή του δάσους (βλ. εικόνα 97, 99). Τα μονοπάτια, που ελίσσονται ελεύθερα, σε συνδυασμό με τους τάφους που τοποθετούνται χωρίς υπερβολική ευθυγράμμιση θυμίζουν αρχαία και μεσαιωνικά ταφικά τοπία, παρά σύγχρονά του αρχιτεκτονικά έργα (βλ. εικόνα 98, 99). Ως κεντρικό στοιχείο σε κάθε περίπτωση, υπερισχύει η φύση και το τοπίο παρά τα ταφικά μνημεία και οι δομές του κοιμητηρίου.

Όλες οι μορφές του Woodland είναι πλήρως ενσωματωμένες στο περιβάλλον του: από τους τάφους μέχρι τα παρεκκλήσια και τα βοηθητικά κτίρια. Το παρεκκλήσι του Woodland είναι στενά ενσωματωμένο στο σκηνικό του, ενώ η επίδραση της μεταγενέστερης ομάδας παρεκκλησιών ενισχύεται από τη χρήση του τοπίου τους ως φόντο. Και στις δύο περιπτώσεις, η αρχιτεκτονική έχει μια ποιότητα λιτότητας που ταιριάζει στη λειτουργία της και δεν ανταγωνίζεται το τοπίο.

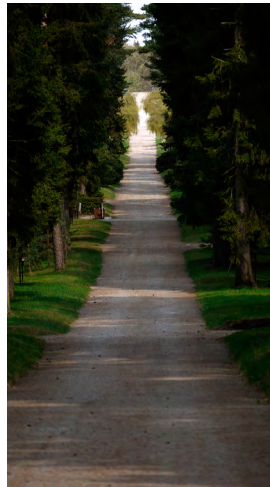
Εικόνα 96

Εικόνα 97

98

99

100

101

* Κοιμητήριο Woodland, Asplund & Lewerentz, Σουηδία, 1917-20

Το αποτεφρωτήριο στο **Woodland** έχει παρόμοια αφετηρία με το αποτεφρωτήριο του Igualada. Χτίστηκε το 2013 από τους Johan Celsing Arkitektkontor.

Σύμφωνα με τους αρχιτέκτονες, αποτελεί ένα θραύσμα σαν πέτρα στη μέση του δάσους. Οι χώροι εκτόνωσης και τα υλικά ιδιαίτερα του τούβλου και του εμφανούς σκυροδέματος, σχετίζονται με τον περιβάλλοντα χώρο. Λειτουργεί με μια φυσικότητα στο θέμα του θανάτου, ενώ η κλίμακα είναι ανθρώπινη και καθημερινή όπως φαίνεται από την όψη του κτιρίου αλλά και από λεπτομέρειες του εσωτερικού χώρου όπως το ύψος των πρεκιών στις εσωτερικές πόρτες. Κυρίαρχο στοιχείο του σχεδιασμού, είναι το μεταβλητό όριο του μέσα και του έξω που δημιουργεί νοηματικά έναν ενδιάμεσο χώρο στάσης- αναμονής (βλ. εικόνα 104-111).

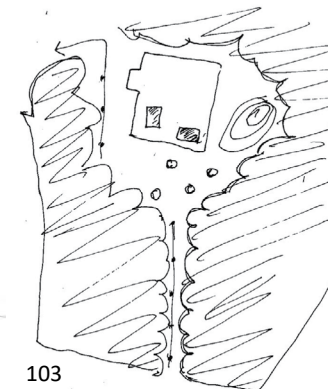

104

105

102

103

1. Chapels of Faith, Hope and the Holy Cross
2. Woodland Chapel
3. Chapel of Resurrection
4. Visitor Center, previously service building
5. The New Crematorium

106

* Αποτεφρωτήριο Woodland, Johan Celsing Arkitektkontor, Σουηδία, 2013

107

108

109

* Αποτεφρωτήριο Woodland, Johan Celsing Arkitektkontor, Σουηδία, 2013

110

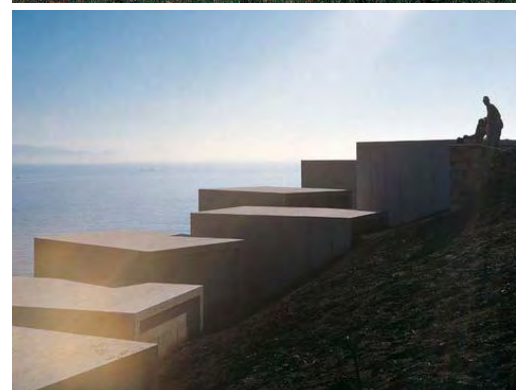
111

Στον ευρωπαϊκό νότο, σε σύγχρονα παραδείγματα κοιμητηρίων συναντώνται αρκετές ομοιότητες που απαντώνται τα στοιχεία της **πόλης των νεκρών**. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το νεκροταφείο **Fisterra** που χτίστηκε το 1997-1999 πλησίον της επαρχιακής πόλης Fisterra της Ισπανίας από τον αρχιτέκτονα César Portela. Σύμφωνα με τον αρχιτέκτονα, η πρόθεσή του ήταν να φέρει τον θάνατο πιο κοντά στην **καθημερινή ζωή**, δημιουργώντας ένα χώρο διαφοροποιημένο από την τυπική νεκρόπολη (βλ. εικόνα 112, 113).

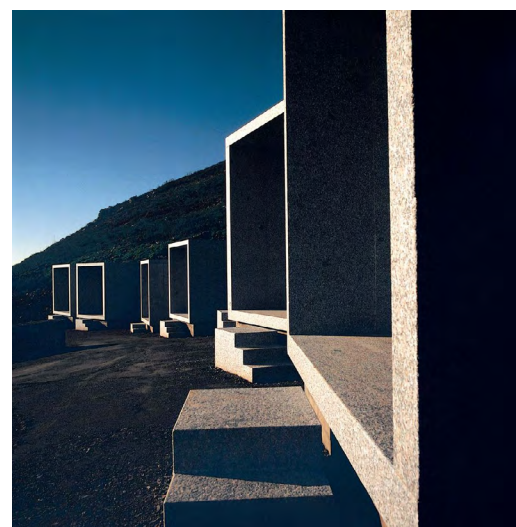
Το **San Stefano** που λειτουργεί σαν επέκταση ενός παλαιότερου νεκροταφείου πλησίον της ομόνυμης πόλης στην Ιταλία, υλοποιήθηκε το 2005 από τους αρχιτέκτονες Aldo Amoretti, Giancarlo Ranalli, Marco Calvi με επίσης κοινή σχεδιαστική λογική και ιδεολογία πάνω στο ζήτημα του θανάτου. Η διαμόρφωση της “πόλης των νεκρών” με κοινό λεξιλόγιο στην ογκοπλασία, δημιουργεί μια πορεία κίνησης αλληλένδετη με την ανάγλυφο του εδάφους. Τα όρια τους είναι ασαφή και η επέκταση των ορθογώνιων όγκων που στρέφονται και στις δύο περιπτώσεις προς την θάλασσα. Η σχεδιαστική αυτή λογική επιτρέπει την εύκολη επέκταση του νεκροταφείου στο μέλλον (βλ. εικόνα 114-118).

Το νεκροταφείο **Gubbio** στην Ιταλία, αποτελεί ένα ιστορικό χώρο καθώς λειτουργεί από τους μεσαιωνικούς χρόνους. Το 2011, υλοποιήθηκαν τα σχέδια επέκτασης από τους αρχιτέκτονες Andrea Dragoni + Francesco Pes. Σύμφωνα με τους αρχιτέκτονες, γίνεται προσπάθεια επαναπροσδιορισμού του σημείου αναφοράς του νεκροταφείου μέσα στον ιστό της πόλης. Και σ’ αυτή την περίπτωση κοιμητηρίου, αποτελεί παράδειγμα “πόλης των νεκρών” (βλ. εικόνα 119-123).

Παράλληλα, από την ανάλυση της Κουμαριανού για το φανταστικό του θανάτου, αναγνωρίζουμε την οργάνωση του χώρου με λιτούς ταφικούς όγκους και μορφές που δεν υπαγορεύονται από θρησκευτικά δόγματα. Στα τρία παραπάνω παραδείγματα, ο χώρος οργανώνεται με ορθογώνιους στιβαρούς όγκους που περιλαμβάνουν ομαδοποιημένους τάφους και διαδρόμους κίνησης. Η επανάληψη των ομοιόμορφων όγκων ευνοεί την επέκταση του νεκροταφείου ανάλογα με τις ανάγκες της περιοχής. Η αμφιθεατρική χωροθέτηση με θέα την θάλασσα και το μη ορισμένο όριο στα παραδείγματα

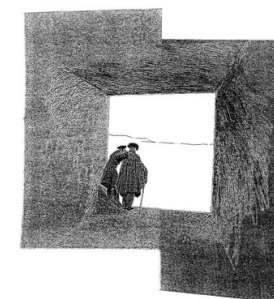

Εικόνα 112

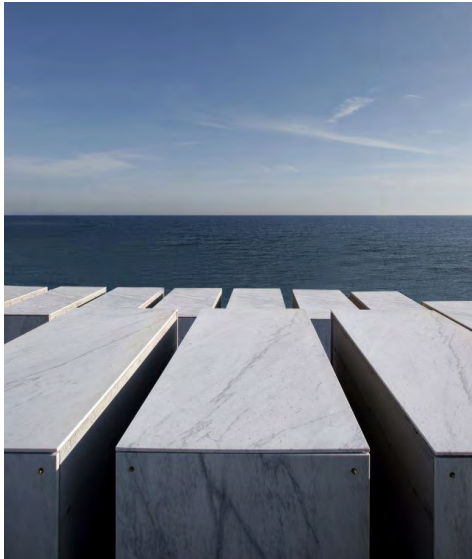

Εικόνα 113

Fisterra Cemetery
Gubbio Cemetery
San Stefano Cemetery

* Κοιμητήριο, Fisterra, César Portela , 1997

Εικόνα 114

Εικόνα 115

Εικόνα 116

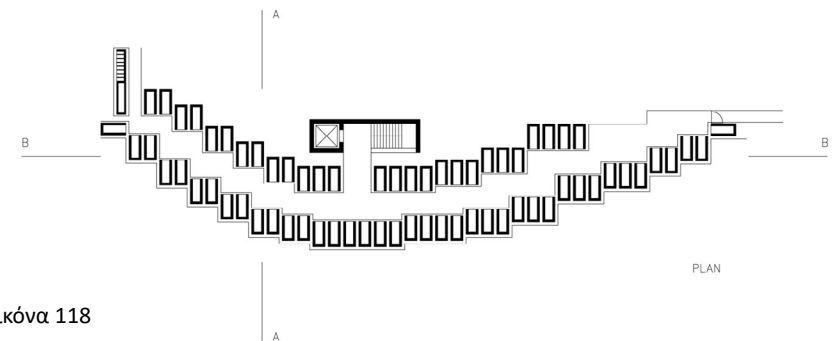
Εικόνα 117

Fisterra και San Stefano, δημιουργεί μια πόλη για τους νεκρούς με στοιχεία παρμένα αυτούσια από την πόλη των ζωντανών. Η κλίμακα των όγκων και των διαδρόμων κίνησης είναι μικρή όπως θα ήταν σε έναν οικισμό με κίνηση αποκλειστικά για πεζούς.

Στο παράδειγμα Fisterra, οι όγκοι συμπληρώνονται με σκαλοπάτια σε μετατόπιση για την πρόσβαση στο ταφικό όγκο και δημιουργούν έναν ενδιάμεσο χώρο στάσης, το αντίστοιχο κατώφλι της πόλης των ζωντανών. Σύμφωνα με την Κουμαριανού, οι πόλεις των νεκρών είναι ενδιάμεσοι και μεταβατικοί τονίζοντας το δίπολο ζωής και θανάτου όπως στα παραπάνω παραδείγματα.

Ο άνθρωπος βρίσκεται στην μέση των φαινομένων σε έναν ενδιάμεσο χώρο μεταξύ ζωής και θανάτου. Το δίπολο ζωής-θανάτου, μεταφέρεται χωρικά μέσω των φαινομένων (θάλασσα, άνεμος, φύση) ως ρευστά στοιχεία της ύπαρξης σε αντιδιαστολή με την σταθερή άκαμπτη ογκοπλασία ως αντίστιξη στον θάνατο.

Ο περιορισμός του χώρου και των σημείων στάσης, με χαρακτηριστικό το παράδειγμα του San Stefano, δημιουργεί συνθήκες στοχασμού αλλά όχι θρήνου. Αντίθετα στο νεκροταφείο Fisterra δίνεται μια περισσότερο προσωπική επιλογή της στάσης στα σκαλιά ή σε πιο απομονωμένα σημεία κάνοντας την βιωματική εμπειρία να είναι σ' αυτό το παράδειγμα εντονότερη.

Εικόνα 118

* Κομητήριο San Stefano, Aldo Amoretti, Giancarlo Ranalli, Marco Calvi, Ιταλία, 2005

Εικόνα 119

Εικόνα 120

121

122

123

* Κοιμητήριο, Gubbio, Andrea Dragoni + Francesco Pes. , Ιταλία, 2011

Borgaretto Cemetery

Εικόνα 124

Εκ διαμέτρου αντίθετη είναι η σχεδιαστική λογική της επέκτασης του υφιστάμενου κοιμητηρίου **Borgaretto** στην Ιταλία. Ο θάνατος σ' αυτό το παράδειγμα αποκρύπτεται και «**μεταμφιέζεται**» μέσω της δημιουργίας ενός χώρου πρασίνου στο κέντρο της πόλης απαλλαγμένο από ταφικές συνθέσεις και θρησκευτικούς συμβολισμούς.

Η περιοχή Borgaretto είναι μια επαρχιακή πόλη του δήμου Beinasco πλησίον του Τορίνου με 7.000 κατοίκους. Το νεκροταφείο είναι τοποθετημένο στο βόρειο όριο της επαρχιακής πόλης με πρόσβαση από το Borgaretto αλλά και από την κεντρική οδό.

Η σύνδεση παλαιού νεκροταφείου και νέας επέκτασης, γίνεται μέσω μιας γέφυρας που δημιουργεί μια λιτή πορεία από τον τυπικό χώρο ταφής, στο σύγχρονο ταφείο (βλ. εικόνα 124, 126). Η διάσχιση της γέφυρας οδηγεί σε μια δεντροφυτεμένη πλατεία. Τα δέντρα είναι φυλλοβόλα και η όψη τους μεταβάλλεται ανάλογα με τα καιρικά φαινόμενα και το πέρασμα στις **διαφορετικές εποχές**, γεγονός που εισάγει την αντίληψη της **μεταβολής του χρόνου** στο σχεδιασμό και ενισχύει τον βιωματικό χαρακτήρα της σύνθεσης (βλ. εικόνα 125, 128, 129).

Οι τάφοι στο νεκροταφείο Borgaretto τοποθετούνται σε υπόγειο χώρο με διαδρόμους κίνησης και στάσης σε αίθρια με την θέαση των δέντρων και του ουρανού (βλ. εικόνα 127). Το πένθος των συγγενών είναι περισσότερο “**αόρατο**” μέσω της δομής και ο θάνατος “**εκτοπισμένος**” από την καθημερινή ζωή σε αντίθεση με το υπάρχων κοιμητήριο. Ο επισκέπτης, μετά το πέρας της ταφής από τον υπόγειο χώρο μεταφέρεται στον υπέργειο αστικό χώρο πρασίνου, όπου μέσω της εναλλαγής από τον περικλειστο στον εντελώς ανοιχτό χώρο, βιώνει μια ιδιαίτερη εμπειρία. Συνεπώς, η ροή του χρόνου επιτυγχάνεται μέσω του σχεδιασμού φυσικού και τεχνητού.

Στα παραδείγματα Fisterra, Gubbio, και San Stefano η ροϊκότητα του χρόνου επιτυγχάνεται με μια αίσθηση εξ ολοκλήρου μέσω του φυσικού στοιχείου. Οι άνεμοι, η όψη της θάλασσας, ο ήλιος και η βλάστηση, συμπληρώνουν τον σχεδιασμένο χώρο της “πόλης των νεκρών”.

Είναι σαφής η σχεδιαστική πρόθεση της δημιουργίας ενός χώρου όπου συνυπάρχει ο άνθρωπος, η φύση και η πόλη αντλώντας στοιχεία από την ζωή παρά στο τετελεσμένο του θανάτου.

Εικόνα 125

Εικόνα 126

Εικόνα 128

Εικόνα 127

Εικόνα 129

* Κομητήριο, Borgaretto, Elasticofarm, Ιταλία, 2005

Siesagen Crematorium
Hofhelde Crematorium

Εικόνα 130

Στα προηγούμενα παραδείγματα αναφέρθηκαν ορισμένα αποτεφρωτήρια ως μέρη των κοιμητηρίων σχεδιασμένα με μια κοινή λογική δημιουργώντας ένα σύνολο όπου η ταφή και η καύση συνυπάρχουν. Παρακάτω παρουσιάζονται ορισμένα παραδείγματα όπου η έννοια του **terminal** αποτελεί την βασική συνθετική ιδέα.

Το αποτεφρωτήριο στο **Siesegem** του Βελγίου κατασκευάστηκε το 2018 από τους KAAN Architects κοντά στο κέντρο της βελγικής πόλης Siesegem. Ο χώρος είναι ελαφρώς απομακρυσμένος από το κέντρο της πόλης και οπτικά απομονωμένος όπως στα παραπάνω παραδείγματα. Ο όγκος είναι αυστηρά οριοθετημένος με όλες τις λειτουργίες να γίνονται στο εσωτερικό του συμπεριλαμβανομένου και της εκτόνωσης που γίνονται στα σχεδιασμένα αίθρια. Σε αντίθεση με το αποτεφρωτήριο του Woodland, η κλίμακα είναι μεγαλύτερη με λιτή σχεδιαστική λογική. Κέντρο της σύνθεσης σε αυτό το παράδειγμα είναι το κτίριο και η λειτουργία της αποτέφρωσης παρά το φυσικό περιβάλλον που αποτελεί σύμφωνα με τον αρχιτέκτονα την επέκταση του χώρου του αποτεφρωτηρίου. Το φυσικό στοιχείο συνυπάρχει μέσω των αίθριων αλλά η κίνηση είναι αυστηρά εντός της κατασκευής ενισχύοντας την έννοια του **κελύφους-terminal** που αναφέρθηκε παραπάνω. Σε αντίθεση με τα προηγούμενα παραδείγματα, η διαδικασία της αποτέφρωσης αποκαλύπτεται στον επισκέπτη χωρίς να ωραιοποιείται. Ο χώρος επιτελεί την λειτουργία χωρίς να είναι απαραίτητα οικείος (βλ. εικόνα 130-137).

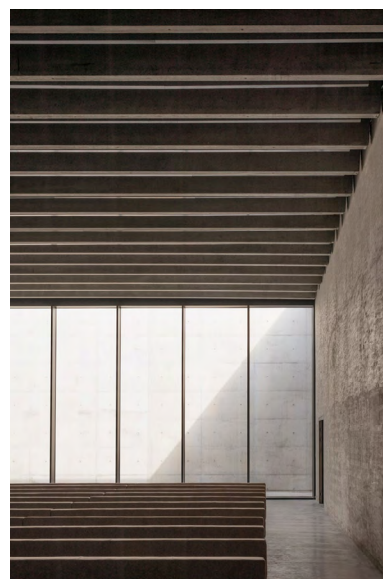

Εικόνα 131

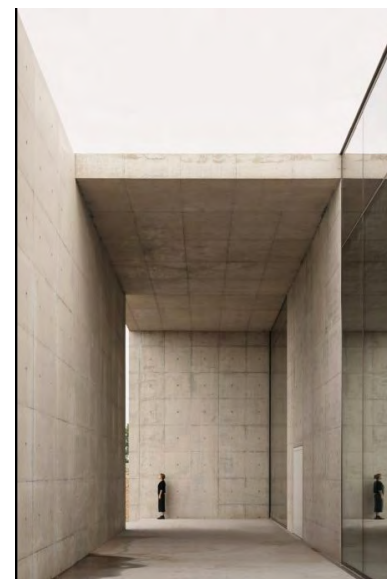
Το αποτεφρωτήριο **Hofhelde** στο Βέλγιο κατασκευάστηκε το 2006-2014 από τους RCR Architectes. Η σχεδιαστική λογική του παραπέμπει στην έννοια του **κελύφους - terminal**. Επιλέχθηκε να χωροθετηθεί σε απόσταση από την πόλη, σε περιοχή με ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον και τοποθετείται σε άμεση σχέση με μια φυσική κοιλάδα με νερό. Σε σχέση με το αποτεφρωτήριο του προηγούμενου παραδείγματος στο Siesegem, είναι αρκετά πιο οικείο παρά την παρόμοια κλίμακα της κατασκευής. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω του τοπίου που παίζει καθοριστικότερο ρόλο στην σύνθεση. Το στοιχείο του νερού, της βλάστησης που μεταβάλλεται ανά εποχή και της επιλογής των υλικών του κτιρίου, ενισχύουν την βιωματική εμπειρία και την ροϊκότητα του χρόνου. Το κέλυφος περιβάλλεται από μεταλλικά στοιχεία που παραπέμπουν στις δεντροστοιχίες του δάσους και καθρεπτίζονται όπως τα δέντρα στο νερό δημιουργώντας ένα σύνολο τόπου-μνήμης (βλ. εικόνα 138-142). Σύμφωνα με τους αρχιτέκτονες, αυτή ακριβώς ήταν η πρόθεση: Η δημιουργία ενός χώρου όσο το δυνατόν πιο κοντά στη φύση, ενισχύοντας την πεποίθηση ότι είμαστε μέρος της, που δεν θα επιβάλλει καμία θρησκευτική ιδεολογία στους πενθούντες.

Εικόνα 132

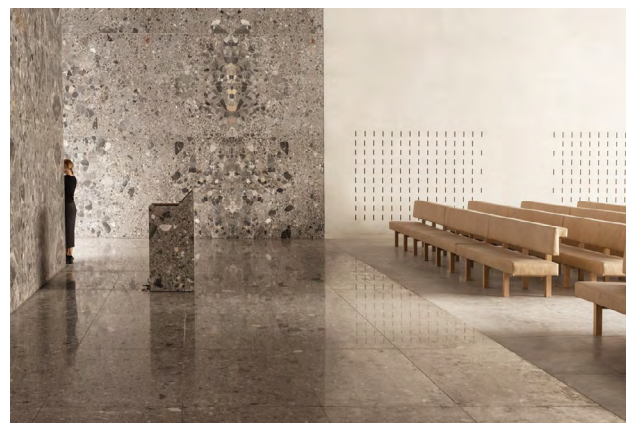
Εικόνα 133

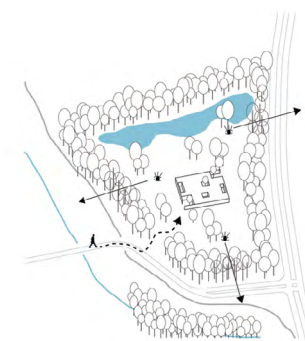
Εικόνα 134

Εικόνα 135

Εικόνα 136

Εικόνα 137

sightlines

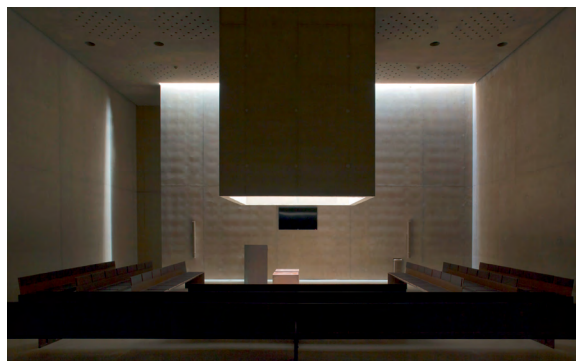
* Αποτεφρωτήριο Siesegem, KAAN Architects, Βέλγιο, 2018

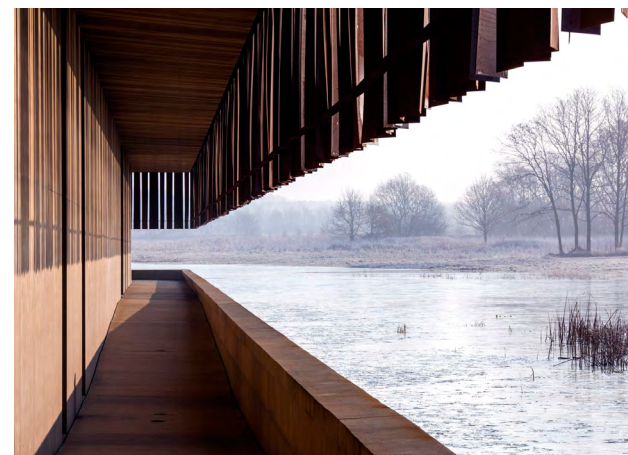
Εικόνα 138

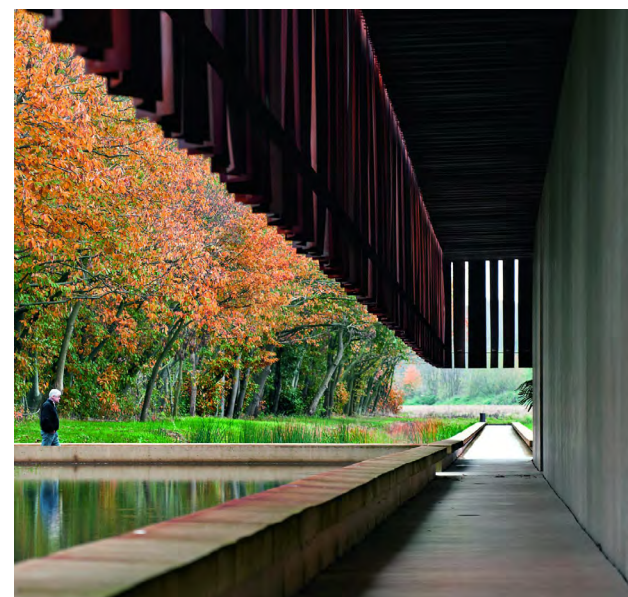
Εικόνα 139

Εικόνα 140

Εικόνα 141

Εικόνα 142

* Αποτεφρωτήριο, Hofheide, RCR Architects, Βέλγιο, 2006-2014

Η έννοια του αποτεφρωτηρίου-terminal όπως αναλύθηκε παραπάνω, **ανάλογα με τον σχεδιασμό και το περιβάλλον ένταξής** του, αποτελεί ένα νέο οικοδομικό τύπο και διαμορφώνει ένα νέο ταφικό τοπίο ειδικότερα σε χώρες που δεν υποστηρίζουν πλειοψηφιακά την αποτέφρωση, όπως στην Ελλάδα με το πρώτο πραγματοποιημένο αποτεφρωτήριο στη Ριτσώνα το 2019. Η απόκριση στον θάνατο μέσω του σχεδιασμού του αποτεφρωτηρίου, επιτυγχάνεται τις περισσότερες φορές μέσω της ειλικρίνειας του γεγονότος του θανάτου όπου αυτό περνάει και στην κατασκευή.

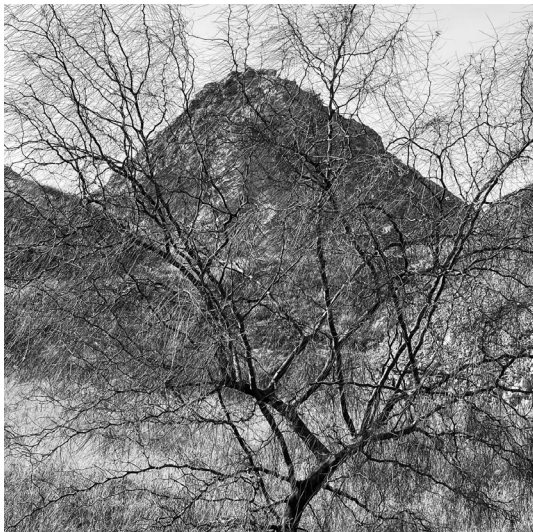
Οι χώροι αποχωρισμού (κοιμητήριο όπως και το αποτεφρωτήριο) έχουν την ιδιότητα να συμπεριλαμβάνουν την έννοια του χρόνου μέσα στον χώρο σε πολλαπλά επίπεδα.

Όπως συμβαίνει σε όλες τις περιπτώσεις που αναλύθηκαν παραπάνω αναπόσπαστο κομμάτι της βιωματικής τους εμπειρίας είναι το περιβάλλον τους όπου αντικατοπτρίζει την ροή του χρόνου μέσω της εναλλαγής των εποχών και του φωτός ή της σκιάς. Η αυτούσια λειτουργία όμως της **πόλης των νεκρών** και του **terminal** που αναλύθηκαν, περνούν σε ένα άλλο φάσμα την ροή του χρόνου. Πρόκειται λοιπόν για τον νοητό χρόνο όπου ο καθένας μας αντιλαμβάνεται μέσα στον κοινό χρόνο.

Οι έννοιες του εγκλεισμού, την απομόνωσης, της ελεύθερης θέας ή περιπλάνησης του επισκέπτη αλλά και της συνθήκη του εντός-εκτός αντικατοπτρίζουν την έννοια του χώρου. Οι έννοιες αυτές που σχεδιαστικά περνούν από πολλά στάδια ώστε να κατακτήσουν τον χώρο, αποτυπώνουν και τον τόπο στην συνείδηση του χρήστη. Τον τόπο μνήμης του παρελθόντος αλλά με το βλέμμα στο μέλλον. Η δυναμική των χώρων αποχαιρετισμού ενισχύεται μιας και απευθύνονται στο μοναδικό σίγουρο γεγονός της ζωής, τον θάνατο. Συνεπώς, η επιλογή χωροθέτησής του αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα κριτήρια σχεδιασμού του.

Η παρούσα εργασία σκοπό είχε να αναλύσει και να αποτυπώσει το εναρκτήριο βήμα της διπλωματικής μας εργασίας με θέμα ένα κέντρο αποτέφρωσης νεκρών στον ιστό της πόλης, στη βραχύδη έκταση των εγκαταλελειμμένων λατομείων του δήμου Παλαιού Ψυχικού. Το σημείο και η σχεδιαστική προσέγγιση που επιλέχθηκε έπρεπε να περιλαμβάνει στοιχεία που θα οδηγούσαν τόσο στην καλύτερη πιθανή θέση του όσο και λειτουργία μέσα στη Μητρόπολη, ώστε ο "χώρος" του αλλά και ο "χρόνος" να αποτελέσουν εναλλακτική προοπτική και απόκριση στον θάνατο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Θεωρήσεις περί θανάτου και σύγχρονα σχεδιαστικά παραδείγματα χώρων ταφής, Λούντζης Γεώργιος Διονύσιος / Νικολαΐδη Γαλήνη, 2020
- ΑΠΘ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Θέμα Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας : «Η Αποτέφρωση των νεκρών», Δημήτριος Ν. Βαρυτιμιάδης, Νοέμβριος 2015
- ΑΠΘ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Η σχέση μεταξύ φυσικού & ανθρωπογενούς περιβάλλοντος: Το νεκροταφείο ως μεταβατικός τόπος στο έργο του Kienast & Vogt, Διδακτορική διατριβή, Ζάβρακα Δέσποινα, 2015, Θεσσαλονίκη
- ΠΘ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Ψυχρά δεδομένα_ Ψηφιακό κενοτάφιο & αποτεφρωτήριο στη νήσο Γυαλί, Σωτηρίου Ιωάννα, Φεβρουάριος 2018
- Η εικονολογία του Θανάτου: μια Αντιπαραβολή, Α. Ρασιδάκη, 2018
- Πολυτεχνείο Κρήτης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών: Η χωρική γεωγραφία του Θανάτου. Το ζήτημα του Ορίου [Η εξέλιξη του ευρωπαϊκού κοιμητηρίου μέσα από την τομή του αστικού περιβάλλοντος του Διαφωτισμού], Ματίνα Γαλάτη, Νοέμβριος 2012
- Η ιχνογραφία της μετάβασης: Ο ρόλος του υδάτινου στοιχείου στην εξέλιξη των ευρωπαϊκών νεκροταφείων, Ελίνα Τζανάκη, 2017
- Το φαντασιακό του θανάτου στη σύγχρονη Ελλάδα: Μια ανθρωπολογική και σημειολογική προσέγγιση των αστικών νεκροταφείων, Μαρία Κ. Κουμαριανού, Δωδώνη, Αθήνα, 2008
- ΑΠΘ, ΔΠΜΣ «Σύγχρονες ιατρικές πράξεις: Δικαιϊκή ρύθμιση & βιοηθική διάσταση», Θέμα Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας: «Η Αποτέφρωση των νεκρών», Δημήτριος Ν. Βαρυτιμιάδης, Νοέμβριος 2015
- University of Colorado, The evolution of 19th and 20th century cemetery landscape types as exemplified by hare & hare's cemetery Desi, Bettina C. Van Dyke B.A., 1972
- Dignity in Death- A crematorium design dissertation, Utsav Chaudhury, 2020

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Housing the dead, Ken Worpole, Essay, 31 October 2016 | architectural-review.com
- Fisterra Cemetery | arquitecturaviva.com
- Igualada Cemetery | archdaily.com
- Igualada Cemetery | divisare.com
- Igualada Cemetery | architectural-review.com
- Woodland Cemetery | en.wikipedia.org
- Woodland Cemetery | archeyes.com
- Woodland Crematorium | archdaily.com
- Woodland Cemetery | whc.unesco.org
- Borgaretto Cemetery | archilovers.com
- Siesegem Crematorium | archdaily.com

ΠΗΓΕΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

- en.wikipedia.org
- archdaily.com
- divisare
- archilovers
- arquitecturaviva.com
- dezeen.com
- architonic.com
- theguardian.com/international
- architectural-review.com

